

KORUNK

KÖLTÉSZET ÉS MAGATARTÁS •
SZELÍDEN ÍVELŐ KÖLTŐI PÁ-
LYA • ELIAS CANETTI, AVAGY
AZ ALKOTÓ MAGÁNY • MIT ÉR
A MÉRNÖK, HA GÉPÉSZ? • GRA-
FIKUSOK A SZÜLŐFÖLDRŐL •
ÚJ KÉPZŐMŰVÉSZETI MONOG-
RÁFIÁKRÓL • IPARMŰVÉSZET-E
A BÁBSZÍNHÁZ? • TANTERV ÉS
TANKÖNYV • TÖRTÉNELEM- ÉS
EMBERLÁTÁS — ILLÚZIÓK NÉL-
KÜL • ÚJABB IRÁNYZATOK AZ
ENERGIAGAZDÁLKODÁSBAN •

1978 • 7

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM • 1978. JÚLIUS

* * * Az egyenjogúság szellemében 545

VALTER ROMAN • „Entropikus“ vagy antientropikus társadalom (Balázs Sándor fordítása) 549

EGYED PÉTER • Így énekel..., Számadó levél, amit egy fiú írt szüleinek, imperiálm-metaforákban (versek) 552

VERES JOZSEF • Új irányzatok az energiagazdálkodásban 553

I. FESZT LÁSZLÓ • Kicsorbuló eretnokségünk... (vers) 556

K. L. • Újra: költészet és magatartás 557

BOÉR GÉZA • A magatartás légzőrőkéje és egy nemzedék alkonya 557

BALLA ZSOFIA • Két megközelítés, avagy „Mit akarnak ezekkel a versekkel?“ 559

SZŐCS GÉZA • Nyomdokvizemre hágok, mosoly nyaldossa arcom 565

LÁZOK JÁNOS • Miért nyágvognak a vasmacskák? (Szőcs Géza második kötetének gondolatvilágáról) 569

ADONYI NAGY MÁRIA • Körkép vadvízzel (vers) 574

MÁTÉ GÁBOR • Szelíden ívelő költői pálya 575

SZAVAI GEZA • Keljfeljancsi álma (vers) 576

SZÉLL ZSUZA • Elias Canetti — avagy az alkotó magány 577

PALOTAS DEZSÓ • Három őszi vers (versek) 580

DEMÉNY DEZSÓ • Lélektan, információ, szabályozás 581

DANKANITS ADAM • Klió a gyorsuló időben 586

JEGYZETEK

EGYED PÉTER • Szabó Béla monolitjei 591

BORGHIDA ISTVÁN • Grafikusok a szülőföldről (A százegyedik Korunk-kiállítás) 592

FÓRUM

MURVAI LÁSZLÓ • Tanterv és tankönyv 595

TONK ISTVÁN • Mit ér a mérnök, ha gépész? 597

DOMKOS ESZTER • Iparművészet-e a bábszínház? 598

LAKATOS ISTVÁN • Mikor alakították meg az első hazai szakszervezetet 602

GÁLFFY MÓZES • Beszélni is csak pontosan, szépen 604

SZEMLE

JAKOBOVITS MIKLÓS • Művészeti monográfiákról és a képzőművészeti köznevelésről (Gondolatok a könyvtárban) 606

LENGYEL FERENC • Gondolatok egy pályaképről 611

KOZMA DEZSÓ • Történelem- és emberlátás: illúziók nélkül 613

L. L. • Mioara Matei—Ioan Matei: Sociologie și sistematizare în procente de dezvoltare (Könyvről könyvre) 616

L. GY. • Maria Montessori: Descoperirea copilului (Könyvről könyvre) 617

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Kazinczy Gábor, Simon Sándor, Szabó Béla

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Az egyenjogúság szellemében

Mindaz, amit valamely állam a nemzetiségi kérdés vonatkozásában tesz, jellemző rá, amolyan próbaköként vall demokratizmusáról, rugalmasságáról, nyitottságáról, korszerű voltáról — avagy ennek is, annak is a fogyatékoságáról, esetleg teljes hiányáról.

Mi is azon államok közé tartozunk, ahol a nemzetiségi kérdés régi probléma. Ha jól meggondoljuk, szűkebb hazánkban, Erdélyben idestova nyolcszáz évre vezethető vissza, arra az időre, amikor az Árpád-házi királyok a XII. század derekán németeket telepítettek be az országbá, sajátos helyzetet teremtettek számukra, különleges jogokat biztosítottak nekik, s mindezt törvénybe iktatták, dokumentumokban rögzítették, amelyek — mondhatni — a honi nemzetiségpolitika első írásbeli emlékei. Azóta történelmünk sok tekintetben a különféle népek, nemzetiségek egymás mellett élésének (vagy egymás ellen fordulásának, mert sajnos erre is van sok példa) a története is, és a kérdés sohasem került le napirendről, hiszen távoli és közeli múltunkban nincs olyan fontos esemény, amely ne kapcsolódna a nemzetiségi kérdéshez, s nagyjából ugyanez mondható jelenünkre is.

Nemrég az 1848-as forradalmak 130. és a legfőbb termelőeszközök államosításának 30. évfordulója alkalmából tartott fővárosi ünnepi ülésen került szóba a nemzetiségi kérdés. Nem ok nélkül. 1848 a népek tavasza volt, a tömegek fölemelkedéséért, az elnyomott népek felszabadításáért, az egységes nemzeti államok létrehozásáért vívott harcok kora, de ugyanakkor a végzetes félreértések, szembenállások, testvérharcok időszaka is, s épp a válságos helyzet, a győzedelmek és vereségek lényegi elemzéséből alakult ki legjobbjainkban a meglátás, mely szerint e haza minden lakójának, magyaroknak, románoknak, németeknek, valamennyi elnyomottnak és haladó szellemű embernek vállalvete kell küzdenie, különben a testvérháborúnak csak a feudális erők, az elnyomó intervenciós nagyhatalmak veszik hasznát.

A június 12-én Bukarestben tartott népgyűlésen pártunk főtitkára, a köztársaság elnöke megállapította: „Az 1848-as forradalom élharcosai — románok, magyarok és németek egyaránt — tisztában voltak azzal, hogy a társadalmi szabadság- és igazságtörekvéseket, a nemzeti egységtörekvéseket csakis nemzetiségi különbség nélkül, az összes néptömegek közös harcával lehet kivívni, igyekeztek tehát erősíteni szolidaritásukat és összefogásukat a forradalmi eszmények valóra váltása nevében.”

Hogy ez mennyire így volt, annak igazolására az ünnepi gyűlés szónoka idézte több jeles román és magyar forradalmár szavait: „Ma világosan látjuk — mondotta Nicolae Bălcescu —, hogy ugyanaz az önkény uralja az összes románokat a magyarokkal együtt és az összes európai népekkel együtt. Ma nyilvánvaló minden józanul gondolkodó és érző román számára, hogy a nemzetiségek szabadsága nem érkezhethet a császári udvaroktól, nem származhat az elnyomók és önkényeskedők kegyéből, hanem csakis az összes románok szoros összefogásából és az elnyomott népekkel való együttes harcából és szolidaritásából.”

Kossuth Lajos pedig így nyilatkozott a forradalmi magyar parlamentben 1848 őszén: „A magyar és a román, a román és a magyar összefogásában rejlik mindkettő jövő boldogsága, ha pedig az egyik közülük hajlandó lenne elfogadni a másik elnyomásának gondolatát, úgy önmagára nézve is veszélyes fegyvert fogna a kezébe.”

Ismeretes azonban, hogy a forradalom sajnálatos vérbefojtását — a Szent Szövetség katonai intervencióján túlmenően — többek között az tette lehetővé, hogy e világosan látó elmék sem voltak képesek összefogni a forradalmi erőket, és egységesen vonulni fel őket a reakció, a Habsburg-, a cári és a török önkényuralom ellen. Örök tanulság, örök emlékeztető ez napjainkban is, mind az általános társadalmi haladásért vívott harcban, mind a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulás dolgában. Ugyanakkor itt illik megjegyeznünk, hogy a forradalom — noha elbukott — nem volt hiábavaló. Annak idején már Marx és Engels fennen hirdette ezt. A magyar szabadságharcról szóló több írásukban rámutattak arra, hogy a 48-as vívmányok jelentős részét — így a parasztság felszabadítását, részleges földhöz juttatását, a nemesség feudális előjogainak az eltörlését stb. — a győzedelmes Habsburg-reakció sem tudta „visszacsinálni”. Kénytelen-kelletlen elismerte, tudomásul vette, megtúrta, s éppen eme vívmányok érvényesülése, a legszélesebb néptömeg, a parasztság helyzetének viszonylagos javulása biztosította a termelőerők — noha lassú és korlátozott — fejlődését, a tőkésgazdálkodás csiráinak megerősödését, az új osztály, a „negyedik rend”, a munkásság kialakulását — és tegyük mi hozzá — a későbbi jelentős fordulatok előkészítését.

Ilyen gyökeres fordulat volt (éppen száz esztendővel a forradalom kitörése után) a termelőeszközök államosítása is. „Az államosítás óta eltelt három évtizedben a termelőerők erőteljes fejlődésnek mentek át. Románia gyengén fejlett agrárországból korszerű iparral és mezőgazdasággal rendelkező ipari-agrár állammá változott” — mondotta pártunk főtítkára.

E fejlődés alapján tudtuk megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy „az összes állampolgárok jogegyenlősége az élet valóságává váljék”. Ismeretes, hogy a XI. pártkongresszus határozata alapján az összes megyék ipari termelése 1980-ra el kell hogy érje a legkevesebb tízmilliárd lejnyi értéket, s ily módon a termelőerők korszerű fejlesztése és arányos elosztása minden dolgozó részére — függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű — egyenlő munka- és javadalmazási feltételeket teremt. Ugyanakkor rámutatunk, hogy ezek az eredmények, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének útján elért sikerek „az összes dolgozók munkájának gyümölcsei. Éppen ezért, mint szemünk fényére, vigyáznunk kell nemzetiségre való tekintet nélkül az összes dolgozók testvériségére és egységére, a szocializmusért és kommunizmusért folyó romániai harcban.”

Az elmúlt hetekben pártunk főtítkára számos vegyes lakosságú erdélyi vidéket keresett föl, így többek között Szatmár, Szilágy, Hargita és Maros megyét. E látogatások mind-mind alkalmat szolgáltatottak arra is, hogy a nemzetiségi kérdés gyakorlati, gazdasági-politikai-kulturális megoldását az ország első embere és közvetlen munkatársai a helyszínen tanulmányozzák, ellenőrzik, és értékes útbaigazításokat adjanak. E megyei és városok példája különben jól szemlélteti, hogyan válik valóra az, ami a fővárosi jubileumi nagygyűlésen mind 1848-ra, mind az államosításra vonatkozóan elhangzott. Ismeretes ugyanis, hogy a meglátogatott megyék, a Székelyföld ugyanúgy, mint a Szilágyság, nem is olyan régen még az ország elmaradott vidékei közé tartoztak, napjainkban azonban, a termelőeszközöket tulajdonába vevő munkásosztály határozott iparfejlesztő politikája nyomán rohamosan fejlődnek, s ily módon valamennyi lakójuknak — nemzetiségükre való tekintet nélkül — biztosságot a jólét, az anyagi és szellemi gyarapodás.

„Tíz évvel ezelőtt — mondotta pártunk főtítkára a zilahi népgyűlésen — Szilágy megye megalakulásakor az ipar igen csekély mértékben volt jelen itt. Időközben azonban több mint 15-szörösen növekedett a termelés Zilahon, s megyszerte újabb iparvállalatok épültek.”

A nagykarolyi dolgozók előtt mondott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott arra, hogy a városban „az egy lakosra számított ipari termelés — 48 000 lej — nagyobb az országos átlagnál, ami azt jelenti, hogy városuk ipari szempontból fejlett várossá vált”.

A csíkszeredai népgyűlésen Hargita megyére vonatkozóan az államelnök rámutatott arra, hogy „az ipari termelés jelenleg négyszer akkora, mint 1965-ben volt, a csíkszeredai termelés csaknem ötszörösen haladja meg az 1968-ban, a megyék megalakulásának esztendejében elért színvonalat”.

A szocialista építés terén elért eme sikerek szolgálhatnak a legbiztosabb alapul a nemzetiségi kérdés megoldásához, az egyenjogúság elvének érvényesítéséhez, ugyanakkor pedig a vállaltva végzett munka erősíti a román nép és az együttélő más ajkú dolgozók egységét.

„Egész munkásságunkban állandóan szem előtt tartottuk és tartjuk, hogy biztosítani kell nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók teljes egyenjogúságát [...]. Együtt kell mindent megtennünk, erősítve az egységet” — hangoztatta az államfő a szatmáriai előtt mondott beszédében.

Országépítő munkánk során nemrég jelentős határkőhöz értünk: július elsejével eltelt két és fél esztendő a jelenlegi öt éves tervidőszakból, tehát feladataink felét „ledolgoztuk”. Kérdés: hogyan, milyen eredménnyel, miben jeleskedtünk, s minő hibák, hiányok mutatkoznak, mire támaszkodhatunk további munkánkban, és mit kell kiküszöbölnünk vagy pótolnunk a közeli években?

Július elején pártunk Központi Bizottsága, valamint a Legfelső Gazdasági és Társadalomfejlesztési Tanács teljes ülése vitatta meg az 1979—1980-as országos gazdasági-társadalmi fejlesztési terv tervezetét, majd pár nappal később az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának ülése foglalkozott az idej teresztendő első felének eredményeivel. Eme tanácskozások számottevő, sok tekintetben kimagasló teljesítményekről adnak hírt. Kiderül, hogy a globális ipari termelés 396,5 milliárd lej volt, vagyis 3,2 milliárd lejjel haladta meg a tervelőirányzatot. Az ipar egészében a növekedés a múlt esztendő azonos időszakához képest elérte a 9,9 százalékot, a munkatermelékenység pedig 8,5 százalékkal volt magasabb. A beruházásban is igen-igen nagy a fejlődés; 17,2 százalékkal haladtuk meg 1977 első félévét, az exportkötelezettségek teljesítése terén pedig a fejlődés 9,5 százalékos.

„A lakosságnak a szocialista egységektől kapott pénzbeni jövedelme az év első

felében 13,2 százalékkal volt nagyobb, mint a múlt év azonos időszakában. Az 1978. január 1. és május 31. között a szocialista kereskedelem által forgalmazott áruk volumene 1,7 százalékkal volt nagyobb a tervelőirányzatnál — állapítja meg a kiadott közlemény.

Ugyanakkor lemaradás és többféle hiányosság is mutatkozik bizonyos területeken, például a széntermelésben, de „főleg egész sor ágazat és egység nettó-termelésének teljesítésében, a fizikai termelés előirányzatainak, a beruházási tervnek, valamint az exporttervnek a megvalósításában” — olvashatjuk a közleményben.

„Az ötéves terv első két és fél esztendejében az eredmények egészében véve jók — több mint 40 milliárd lej értékű többlettermelést valószínűsítettünk meg” — mutatott rá július 5-én mondott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs, s ennek alapján hangzott: „megvannak a feltételek ahhoz, hogy az összes megyék elérjék a hozzávetőleg 10 milliárd lejes ipari termelést.”

Megjegyzendő, hogy az egyes megyék képviselői ugyanakkor rámutattak: már túl is haladták a 10 milliárd lejt kitevő össztermelést. Erdemes ebben a vonatkozásban hangsúlyozni, hogy az 1977. évi versenyben a legjobb teljesítményt elért és a napokban kitüntetett megyék közt olyan vegyes lakosságú területek vannak, mint Kolozs, Szatmár, Kovászna, ami arra utal, hogy a román nép és az együttélő nemzetiségek fiai vállalva dolgoznak az egyes megyék, tájegységek, városok fejlesztésén, s ily módon is hozzájárulnak a nemzeti egyenjogúság anyagi alapjainak a létrehozásához és gazdagításához.

Fazekas Lajos elvtárs, az RKP Hargita megyei bizottságának első titkára erre vonatkozóan a plénumon bejelentette: a megye dolgozói a tartalékok gondosabb kiaknázásával lehetőséget találtak arra, hogy 238 millió lejjel gyarapítsák az 1978-ra tett vállalat, majd hozzátette: „Ez lehetőséget nyújt számunkra, hogy még ez évben megvalósítsuk a 10 milliárd lej értékű ipari termelést, 1980-ban pedig elérjük a 11,9 milliárd lejt.”

Ugyanígyen vonatkozásban beszélt Szabó Imre elvtárs a kiváló érmihályfalvi állami gazdaság eredményeiről, rámutatva, hogy eddig 23,3 százalékkal haladták meg az elmúlt évi össztermelést, majd a tágabb vidék gondjairól szólva javasolta a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztériumnak, hogy sürgesse meg a Berettyó és a Fekete-Kőrös szabályozását, hiszen negyvenezer hektár ma még vizenyős, lápos területet tehetnének termékenyebbé és biztosan termővé.

Íme, a nemzetiségi kérdés hány meg hány vonatkozásban találkozunk a szocialista építés általános nagy földadataival, s az országos gondok megoldása vezet el a kisebb helyi sikerek eléréséhez, és viszont.

A nemzetiségek azonban nem csupán egyedek, nem csupán állampolgárok, nem csupán dolgozók, hanem sajátos etnikai közösséget is alkotnak, külön nyelvvél, jellemző hagyományokkal, önálló kultúrával. Nyelvüket kis és nagy közösségekben beszélik, szokásaikat ugyancsak csoportokban gyakorolják, ápolják. Kultúrájukat kollektíven gondozzák, fejlesztik. Ilyen megfontolás alapján mutatott rá az államfő, hogy „az oktatás, a tudomány, a kultúra általános fejlesztésével egyidejűleg, minden egyes nemzetiség részére biztosított az anyanyelvi oktatás, a kulturális-művészeti tevékenység, a sajtó, az irodalmi alkotás anyanyelven való kibontakozása”.

Etnikumunkra vonatkozóan mondotta Fazekas János elvtárs, az RKP KB Végrehajtó Bizottságának tagja a székelyudvarhelyi népgyűlésen elhangzott felszólalásában: „A magyar nemzetiség nemhogy nem csökkent számbelileg, miként azt egyesek megjósolták, hanem ellenkezőleg, mintegy százezerrel nőtt [az előző népszámláláshoz viszonyítva. — A szerk. megj.], s lélekszáma ma 1 millió 750 ezer. Bár ez a valóság a magyar nemzetiség demográfiai helyzetét illetően, némelyek — nyilván rosszindulatból — nem hajlandók tudomásul venni a tényeket: sem a népszámlálás lebonyolításának demokratikus tényét, sem pedig az ország magyar lakossága növekedésének a számokban kifejezésre jutó tényét. A tényekkel szembeszegülve, némelyek éppen ellenkezőleg, az ország lakosságának állítólagos nemzeti homogenizálásáról, a nemzetiségeknek a román nemzetbe való állítólagos integrálásáról, beszélnek [...]. A dolgozó nép életébe és munkájába való tudatos és teljes beilleszkedés távolról sem jelenti a magyar nemzetiség etnikai azonosságának elvesztését. Ez egyike azoknak a nyilvánvaló következtetéseknek, amelyek a nemrég lezajlott népszámlálásból fakadnak.”

Úgy véljük, önismeretünknek eme demográfiai vonatkozásait illik hangsúlyoznunk, számon tartanunk, s rámutatnunk arra, hogy a nemzetiségi kérdésben követett pártpolitika egyik fokmérője éppen a nemzetiségek lélekszámának alakulása.

Jelenről és múltról egyaránt szólottunk. Ilyenkor óhatatlanul felvetődik a kérdés, mennyire kapcsolódik egy régi esemény vagy hajdani igazság a jelenhez, mit

üzen a mának, és egyáltalán érvényes-e még ez az üzenet, árt-e, avagy használ. A kérdés jogos, hiszen régebbi és újabb, hazai és távoli példák bizonyítják, hogy a történelemmel manipulálni lehet, a tényeket ki lehet forgatni, és ferde értelmezésekhez, téves következtetésekhez juthatunk, amelyek alapján egyes népek, osztályok, felekezetek előjogokat, szupremáciát, kiváltságokat igényelhetnek maguknak, s más fajokat, népeket, anyanyelveket szoríthatnak háttérbe. Ezzel szemben viszont a valóságosan bemutatott história, a helyesen értelmezett hajdaniság pozitív üzenetet hordozhat a jelenkornak, mai helyzetünk jobb megértéséhez vezethet. Ebben az értelemben a történetiség nagy segítségünkre válik.

„Abból a tényből indulunk és indultunk ki, hogy az ország egyes vidékein, különösen Erdélyben, a románok, magyarok, németek, szerbek és más nemzetiségiék hosszú idő óta tartó egymás mellett élése, a történelmi fejlődés, a különböző népekkel és nemzetekkel való szomszédság eredménye, hogy mindaz, ami ezeken a tájakon megvalósult, közös harc és munka eredménye, és csakis teljes egységben biztosíthatjuk a kommunizmus diadalát Romániában.“

E szavakra mindig gondolnunk és hivatkoznunk kell.

KORUNK

Kazinczy Gábor: Ipari struktúra

„Entropikus“ vagy antientropikus társadalom

A mai társadalompolitikai irodalomban többféle elnevezéssel illetik a jelenkori társadalmat. Daniel Bell „posztindusztriális társadalomról“ beszél, John Kenneth Galbraith „új ipari államról“, Pitirim Sorokin „köztes“ ipari társadalomról, W. W. Rostow, Raymond Aron, Jean Fourastié, Jan Tinbergen, Herman Kahn és más nyugati közgazdászok, szociológusok, politológusok, filozófusok pedig az „ipari“ vagy „jóléti“ társadalom elnevezést használják, illetve ennek különböző változatait (az „általános“, az „egyedi“, a „szintetikus jólét“ társadalma).

Amióta azonban sor került a kapitalizmus újabb (ezúttal harmadik) átfogó válságára (az első az 1870—1896-os évekbeli volt, a második az 1920-as évektől a második világháborúig húzódtott), mind nagyobb teret kap az „entropikus társadalom“ terminusa.

Előre kell bocsátanunk, hogy ennek az új fogalomnak vagy terminusnak a megjelenése egyenes logikai következménye a fentebb említettek társadalmi-politikai gondolkodásának — a „konvergencia“-elméletet és annak különböző változatait ugyanis a jelenkori történelmi fejlődés nem igazolta. Ellenkezőleg, számos olyan jelenség és folyamat jelentkezett, amely egyensúlymegbomlásra utal a jelenkori tőkés társadalom legkülönbözőbb területein, s e jelenségek közül egyesek átfogó jellegűek. Az „entropikus“ társadalom elnevezés (ez bizonyos degradálódást, szervezetlenséget, egyensúlyhiányt jelöl) tehát bizonyos értelemben az adott (új) helyzet „logikus“ következménye, ugyanakkor kifejezi az irányvesztést és kétségbeesést, amely egyre inkább rányomja bélyegét a polgári társadalompolitikai gondolkodásra.

A társadalom, az „entropikus állam“ e fogalom útrairdítóinak felfogásában arra a társadalomra vonatkozik, „amelyben a bonyolultság és a kölcsönös függés olyan szintet ért el, ahol a tranzakciók költsége kiegyenlíti vagy meghaladja a társadalom termelőkapacitását, [...] minél bonyolultabbá válik az ipari rendszer, annál nehezebb modellálni a változók labirintusát a társadalmi és fizikai rendszerek szövevényében. Egy olyan rendszert, amelyet nem lehet modellálni — nem lehet vezetni.“ (Hazel Henderson: *The Entropic State*. In: *The Politics of Technology*. New York, 1977.)

Ez a vázlatos kép elég érzékletesen jellemzi, milyen helyzetbe jutott a fejlett tőkés társadalom általános válságának elmélyülése során. Itt nemcsak egyszerű megállapításról van szó, hanem arról, hogy a nyugati gondolkodás zsákutcába jutott. Ebben az eszméáramlatban egyre inkább körvonalazódik az a gondolat, hogy a fejlett tőkés ipari társadalmak (ezek a szerzők nyilván nem tesznek különbséget a tőkés és a szocialista ipari társadalmak között) olyannyira bonyolultak és differenciáltak, hogy már nem lehet irányítani őket; ezek a társadalmak szükségképpen annyira megnövelik a társadalmi kiadásokat (sokszor az előre nem láthatókat), hogy ezzel igazolják: egyre kisebb mértékben képesek a tényleges emberi alkalmazkodásra, megrontják, bomlasztják a környezetet, s mindez természetesen mind drámaibb helyzethez vezet.

Az az igazság, hogy a társadalmi termelésből vagy a nemzeti össztermelésből (exponenciális tendencia formájában) egyre nagyobb hányadot fordítanak egyes, mind erőteljesebben megnyilvánuló negatív jelenségek (bűnözés, kábítószerfogyasztás, erőszak stb.) megfékezésére. Az úgynevezett „társadalmi homöosztázis“ fenntartása egyre többé kerül.

A tudományos és műszaki forradalom, illetve a belőle több síkon is származó következmények mélyebb és figyelmesebb tanulmányozása lehetővé tette e forradalmi folyamat kétértékű (bivalens) hatásainak mind határozottabb kiemelését. A TTF-nek erőteljes, határozott és rendkívül pozitív hatása van a termelőerők fejlődésére, az ember termelésben elfoglalt helyére és szerepére stb., de emellett bizonyos idő óta mind hevenyebb formában megmutatkoznak a TTF úgynevezett másodlagos, negatív következményei is, s ezek átfogó jellege egyre jobban elmélyül. Nemcsak a különböző formában megnyilvánuló szennyeződésről és egészségügyi meg pszichológiai jellegű hatásokról van itt szó, hanem arról is, hogy mindinkább előtérbe kerül egy rendkívül fontos kérdés: az *ökológiai egyensúly*, az *ökológiai*

válság problémája. Ez ugyanis, ha nem oldják meg időben, katasztrófába sodorhatja az emberiséget, s e csapásnak a méreteit ma nehezen tudjuk elképzelni.

Az ökológiai válság és a TTF szoros és szerves kapcsolatban van egymással, az előbbi tulajdonképpen nem más, mint az utóbbinak egyik lényeges vonatkozása. Más szóval az *ökológiai egyensúly megbomlásának okát magában a TTF lényegében kell keresni*, illetve abban, hogy miként használták fel e forradalom olyannyira mély és átfogó vívmányait.

A működési zavarokat eredményező ilyen jelenségek erőteljesen megnyilvánulnak az *energia* és más erőforrások területén, amelyek életbevágóan szükségesek a társadalom normális működéséhez. Sokan nem értik meg az energiahiány növekedésének vesztes következményeit, az úgynevezett *totális* és *nyers* energia közötti különbséget és kölcsönviszonyt. Lényegében arról van szó, hogy egyre nagyobb energiáfordítással jutnak egyre kevesebb energiához és nyersanyaghoz, többlet-energiára van tehát szükség, ez magyarázza többek között az árak növekedését is. Ez a paradox helyzet megmutatkozhat a mezőgazdaságban is, ahol a magasabb fokú gépesítés, kemizálás, öntözés — bizonyos körülmények között — a műlt hoz viszonyítva kisebb hatékonysághoz vezet.

Ily módon valóban entropikus helyzet áll fenn az ipari vagy szuperindusztriális társadalomban. Számos nyugati tudós veti föl a kérdést: vajon ez a helyzet elkerülhető vagy helyrehozható-e? Mind többen döbbennek rá, hogy „a bonyolultság uralma, ellenőrzése“ (ahogyan egyesek mondják), a társadalmi „entropizálás“ elkerülése csak a tőkés társadalom szerkezetének gyökeres átalakításával, az életmód és az értékek megváltoztatásával, az alapvető tudományok új vívmányainak — főleg az informatikának — felhasználásával lehetséges. Ez lehetővé tenné az elvesztett egyensúly visszaszerzését, a művelődés és a környező természet közötti újabb összhang megteremtését.

A mai társadalom fejlődésének figyelmes elemzése a vizsgált síkon felszínre hozza a szoros összefüggést az energia és az információ, az energetika és az informatika között, s ez kétségtelenül jelentős nemcsak a fizika világában, hanem az emberi társadalomban is. Fokozódik a bioszociális kérdések fontossága. Persze, nincs szó a társadalom biológizálásáról, sem a biológia társadalmasításáról. A termodinamika egyes fogalmainak a társadalom területén történő alkalmazása azonban indokolt és szükséges.

Különböző vélemények és álláspontok léteznek az energetika és a hozzá szervesen kapcsolódó informatika kérdéskörében (e kapcsolatot emelte ki Brillouin a *termodinamikai entrópia* és az *információs entrópia* közötti összefüggésen keresztül, amikor összekapcsolta az információt az információ megszerzéséhez szükséges energiával). Egyesek azt vallják, hogy a tőkés társadalom, anélkül hogy megváltozna, képes megoldani az energiaproblémát (ez nyilván tisztán technológiai felfogást tükröz), mások nem kerülnek meg az energia kényes kérdését, hanem a nyugati civilizáció jelenlegi válságához kapcsolják; ez lényegében azt fejezi ki, hogy a múltban életképesnek bizonyult tendenciát a termelés és a fogyasztás vonatkozásában nem lehet egyszerűen extrapolálni.

A kérdés az: milyen lesz az új, a jövőben uralkodó energetikai és információs rendszer (vagy rendszerek), alapvetően centralizáló vagy decentralizáló jellegű?

Ha úgy fogjuk föl, hogy az emberi tevékenység *lehetőségből* az egyes *szükségletek* kielégítésére való átmenetet szolgálja, ha az információs folyamat a lehetőből a ténylegesre való átmenetet jelenti, s ha az energetikai folyamat a szükségessérről a hasznosra való áttérést fejezi ki, akkor megértjük, milyen jelentős ezeknek a területeknek az egymáshoz kapcsolása annak érdekében, hogy feltárjuk és megoldjuk a jelenkor nagy energiaproblémáit.

A kérdés — amennyiben a megoldás lehetővé teszi a jelenlegi *kapitalista* válságból való kijutást — alapos reflexiót követel, mivel kétértékű akció lehetőségét tartalmazza: ki lehet lábalni a válságból, de el is lehet mélyíteni azt. A tudománynak, a gondolkodásnak fontos szerepe van a társadalom mozgásában. Teljes egészében nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a jelenlegi krízis egy új neokapitalista szakasznak legyen a bábája. Az nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus mai válságából kivezető úton haladva figyelembe kell venni a tudomány új vívmányait annak érdekében, hogy át lehessen térni a javakat szocialista módon termelő és a szabadságot szocialista módon biztosító társadalom felépítésére.

A szocialista társadalom (s bizonyos mértékben a kapitalista is), mindannyiunk jövője nagymértékben attól függ, hogyan értjük meg és használjuk föl a tudomány és technika új vívmányait, s elsősorban az energetika, informatika, az elektronikus miniatürizálás területén, a mikrofolymatok fejlődésében, a biológiában és ökológiában elért eredményeket, mivel tudott dolog, hogy a tudományok fejlődése nem egyenesvonaltú, lehetőséget nyújt a különböző változatok és a lehet-

séges jövőök közötti választásra. Érdekes a francia Joël de Rosnay (*La macroscopie*. Paris, 1975) biológus megjegyzése, mely szerint ha a fizika a század kezdetén és közepén lezajlott nagy forradalma során a gazdasági és társadalmi tevékenység különböző területein alkalmazható eredményeivel erőteljesen befolyásolta a huszadik század fejlődését, akkor a biológia, a biológiai forradalom minden bizonnyal ugyanilyen mélyen, de más területeken és más következményekkel befolyásolja a közelgő évszázadot.

Létre fogják hozni a növekedés új, a régítől és a jelenlegitől különböző modellejt. Az „intenzív energiáról” (vagyis bizonyos mennyiségű energia elfogyasztásáról és az eszközök legnagyobb fokú összpontosításáról) áttérnek az „intenzív információra” (vagyis egyes minőségi és nem szennyező információknak a felhasználására az energia mennyiségi csökkentése érdekében), mindez hozzájárul a *termelőtevékenység és az alkotótevékenység* közötti kettősség csökkentéséhez és fől-számolásához, s fokozatosan, gyökeresen megváltoztatja a *megismerésről* és *hatalomról* alkotott felfogásunkat.

A tévedés veszélye nélkül kijelenthetjük, hogy itt a TTF egyik (vagy több) működik, pontosabban a TTF épül bele a maga során egy törvénybe (*a növekedés általános törvényébe*), s ez közös minden élő rendszerben, elsősorban a *társadalom—bioszféra bonyolult rendszerében*.

Ez a törvény — a növekedés általános törvénye — közvetlen kapcsolatban áll a termodinamikával, illetve annak második elvével, amely a mi esetünkben azt jelenti, hogy bizonyos rendszer vagy alrendszer növekedését ki lehet fejezni úgy, hogy valamely általánosabb, bonyolultabb rendszer alkotóelemének jelentősége megnövekedik ugyanakkor, amikor ugyanazon általánosabb és bonyolultabb rendszer más összetevőjének vagy összetevőinek súlya, értéke, jelentősége csökken, kisebbedik. A növekedés, tehát a TTF megvalósítása ily módon függ a külső környezettől is, mivel valamilyen endogén vagy exogén, belső vagy külső hatása az összetevő elemekre kétségtelenül befolyásolja ilyen vagy olyan értelemben (pozitívan vagy negatívan) a *társadalom—bioszféra egész rendszerét*.

Az elmondottakból többek között kirajzolódik az az életbevágóan fontos következtetés, hogy a külső környezetet vagy az embert érintő minden akció szükségszerűen *kihat a társadalmi viszonyok egész rendszerére* is. Ez egyet jelent azzal, hogy maguk a társadalmi folyamatok is két alapvető tényezőtől függenek, befolyásolni lehet őket mind a rendszeren belül, mind pedig a rendszeren kívül (itt most elsősorban a bioszféra gondolkodunk, ez ugyanis állandó jelleggel ökológiai hatást gyakorol a társadalomra, Földünk létezésére). A külső környezetnek mint egységes rendszernek és egy egységes rendszerként létező társadalomnak meg kell felelnie egymásnak. A szocializmust mint a társadalom magasabb rendű szakaszát — amint azt Marx értelmezte — olyan rendszerként foghatjuk fel, amely — mi-helyett tért hódított a Földön — a bioszférával kiépített *dinamikus* egyensúlyt fejez ki. Ez azt jelenti, hogy az emberiség maga is egységes tér—idő rendszer. A társadalmi szervezethez olyannak kell lennie, hogy egy *antientropikus*, nem pedig — miként arról Nyugaton az utóbbi időben annyit beszélnek — egy entropikus társadalom létrehozását tegye lehetővé. Az ember tudományos—műszaki tevékenységét úgy kell modellálni, hogy *ez a társadalom és a természet antientropikus átalakításához* vezessen. Ez, úgy gondoljuk, maga után vonja egyebek között a technológiai haladás irányításának és célkitűzéseinek megváltoztatását. Az emberiség sorsa végső fokon nem az áthághatatlan fizikai korlátaitól, hanem a társadalmi és politikai tényezőktől függ, s ez utóbbiak megváltoztatásának a feladata az emberre hárul. Való tény az, hogy sokkal nehezebb megváltoztatni a társadalom megszervezését és értékeit, mint legyőzni a fizikai korlátokat.

Kijelenthetjük tehát: bár a műszaki-tudományos tényező a társadalom műszaki-anyagi alapja igen jelentős szerepet játszik valamely ország fejlődésében, nap-jainkban — a társadalom anyagi fejlődésének jelenlegi szakaszában — a társadalmi és politikai tényező kezd egyre döntőbb funkciót betölteni mind a műszaki-tudományos haladásnak, mind pedig a mai társadalom fejlődésének meghatározásában.

Ha az RKP általános stratégiáján belül pártunk vezetősége oly nagy súlyt helyez a TTF hazai megvalósulásához szükséges kedvezőbb feltételek megteremtésére, úgy arra törekszik, hogy a tudomány, a technika, az infrastruktúra és a társadalmi termelőerők területén a mennyiségről a minőségre történő átmenetet biztosító ugrással együtt a felépítmény minden vonatkozásában (az állam, demokrácia, ideológia terén is) bekövetkezze ugyanaz a minőségi változás. Egyaránt végbe-megy ez a mutáció az ember és a természet közötti viszonyban, a társadalom és az ember, valamint az emberek közötti kapcsolatokban. A minőség azt is jelenti, hogy szakadatlanul tökéletesedik a gazdasági mechanizmus működése, mégpedig azáltal, hogy sokkal nagyobb intenzitással működtetik a gazdasági hatóerőket, fo-

kozatosan lemondanak a „globális termelés“ ismérvéről mint a gazdasági hatékonyság elsődleges és legfontosabb kritériumáról. Ugyanakkor az értéktörvény is megváltozott formában hat, s az egész gazdasági életben a neki megfelelő helyet kap az időgazdálkodás törvénye. Persze, mindezt nem lehet ellentmondások nélküli történelmi folyamatnak felfogni — beleértve ebbe a TTF-ről alkotott felfogásunk és annak tényleges megvalósulása közötti ellentmondást is. A lényeg az, hogy idejében jelezzük ezeket az ellentmondásokat és konkrét, operatív, bátor megoldásuk módját, *egyre határozottabban emberiesítsük társadalmunkat*, ez ugyanis alapvető történelmi követelmény.

A kapitalizmus és szocializmus közötti lényeges és fő különbség — miként arra Marx rámutatott — abban áll, hogy míg a kapitalizmusban az elembertelesenedés folyamata végső fokon megfordíthatatlan, a szocializmusban ezzel szemben végbemegy a gépek, a munka, az emberek közötti kapcsolatok, az emberek és a társadalom közötti viszonyok fokozatos humanizálása. Mi ezen a vonalon haladunk. Ez a mi legfőbb célunk.

Balázs Sándor fordítása

Részlet egy nagyobb tanulmányból

EGYED PÉTER

ÍGY ÉNEKEL: élesen és tisztán
akár a kés pengő éle — hopszasza —,
moldvai csángó magyar lány ő,
csak itt van, nem kérdi mi végre,
ő nem kell visszavonuljon a
lelkesezésbe —

adom bóji hégyék alatt
bizony, lótsusz-zabot arat

gyerek lány, asszony, néni,
mert — ők tudják — a holtakról
nem hallgatni kell, hanem énekelni —

Távozz halál,
hullj el a zabszalmában,
így kell kihordani a történelmet,
mint a csángó lányok:
madarat fogni szavaink januárjában.

Csíkszereda, Kaláka-felvétel, 1978. május 21-én

SZÁMADÓ LEVÉL, AMIT EGY FIÚ ÍRT SZÜLEINEK, IMPERIÁLMEFAFORÁKBAN

Fiatalok sorsa' eleven, rossz-sors típus
korán elballagott a törvetésbe,
mert szeszélyes ő, nem ontogenetikus —

most, mint egy igazi birodalom
barátokat gyarmatosít,
mint ünnepkor és bevonuláskor
fellobogózza szeretőit valahol,
mert neki nem bókol igazságszobor,
mint egy dokumentum vagy békeszerződés
meg nem írt fejezete, szabad,

vagy mint a tárnapásztor a
szalamander-legelőkön
mundéarcok elől szalad —

Hát mégis, mit csinál? — kérdik, akik
óvják.

Bizony, nem sokat:
sokasítja a gyarmatokat,
s mert nem látják, akik óvják,
gyűjti a szavak idegenlégióját.

Új irányzatok az energiagazdálkodásban

1973-ban a tüzelőanyagellátásban mutatkozó zavarok viharoként vonultak végig a világon, főleg a nagy energiafogyasztó és viszonylag kevés elsődleges energiaforrással rendelkező tőkésállamokon. A vihar felverte a nyersanyagárakat, különösen a kőolajét, növelte a világ energiaellátásának a helyzetére vonatkozó aggodalmakat, és ösztökélte a jövőkutatókat: prognózisok születtek, s nyomukban alaposabb energiagazdálkodási tervek.

A futurológusok a természeti erőforrások korlátozottságából kiindulva fölvtöltötték a kimerülés lehetséges határait (elsősorban a világ energiamérlegében főszerepet játszó szénhidrogénekét), legtöbb esetben a fogyasztás exponenciális növekedését tartva szem előtt. Az utóbbi évtizedek növekvő fogyasztását a jövőbe kivetítve, egyes kutatók elég sötét jövőképet tártak elénk. Az eltelt fél évtized azonban lényegesen módosította a szakkörök nézeteit a főbb tényezők megítélésében. Nyilvánvalóbbá vált, hogy vitatható egyrészt a természeti erőforrások eddigi ismeretének pontossága (számos új lelőhely felfedezése növelte a számításba vehető mennyiségeket), másrészt az exponenciális növekedésnek a méretei. A prognózisok elsősorban a nagy energiafogyasztó (mondhatni: -habzsoló) országok adataiból indultak ki, feltételezve, hogy a fejlődő országok igényei is ezekhez igazodva fognak növekedni, s alig vették figyelembe a másik lehetőséget, az előbbinek az ellenkezőjét: azt, hogy lényegesen csökkenthető a fejlett ipari országok energiafogyasztása is. Az elmúlt években hozott intézkedések nyomán világszerte bebizonyosodott, hogy az egyik legfontosabb tüzelőanyagtartalék maga a takarékoság, az ésszerű energiagazdálkodás. A statisztikai adatok ennek az igyekezetnek, törekvésnek a fokozódását mutatják: 1975-ben 1971-hez viszonyítva a nemzeti jövedelem egységére jutó energiafogyasztás Ausztriában 43, Norvégiában 42, Finnországban 41, Franciaországban 32,5, Japánban 32, Lengyelországban 22 százalékkal csökkent. S a megtakarítással arányosan javul az emberiség rendelkezésére álló energiahordozók tartalékállományának a helyzete, több idő áll a jövő nemzedékek rendelkezésére az új energiaforrások hatékony és gazdaságos felhasználásának kidolgozásához, megszervezéséhez.

Annak a felismerése, pontosabban tudatosítása, hogy a klasszikus tüzelőanyagok esetében véges tartalékokról van szó, kedvező hatással volt a műszaki-gazdasági tevékenységre világszerte. Az eddig elhanyagolt lehetőségekre terelődött a figyelem, összpontosult a kutatás és az ipari tevékenység, s mindez mondhatni meglepő eredményekkel. Nemcsak a geotermikus, nap- és magenergia felhasználására gondolunk, hanem a klasszikus tüzelőanyagok, a szén és az olajpala magasabb műszaki szinten való hasznosítására is, ami lehetőséget ad a kőolaj és a földgáz fogyasztásának csökkentésére és ésszerűbb értékesítésére. A kitermelhető szénfeleségek hatalmas tartalékai az energiaszükséglet lényeges hányadát fedezhetik évszázadokon át nemcsak közvetlen tüzelőanyag formájában, hanem gázosításuk és hidrálásuk kiterjesztése révén is. Az Egyesült Államokban jelenleg több mint 7 millió tonna gázt termelnek szénből évente, és a tervek szerint századunk végére a gázszükséglet 21 százalékát fedezik majd szénből nyert gázzal. S erre lehetősége van a világ számos más országának is. Kanada napi 28 000 tonna kőolajterméket állít elő olajpálából. A kutatások mai szintjén meg sem lehet határozni eme tartalékok összmennyiségét, de bizonyos, hogy hatalmas kiterjedésű olajpala- és bitumenes homoktelepek föltárására lehet számítani a világ sok részén.

A széntartalékok ésszerű felhasználása érdekében nemzetgazdaságunk is nagy erőfeszítéseket tesz. Az RKP XI. kongresszusa irányelveinek megfelelően az 1980. évi széntermelés meg fogja közelíteni a 60 millió tonnát. Ebben nagy részaránya lesz az olténiai külszíni fejtéseknek: Gorj és más megyékben számos új széntelepet tártak fel. Új bányák nyílnak a Zsilvölgyében és más szénmedencékben is; bővül a meglévők termelőkapacitása. A szénkitermelés növelése a gazdaságosabb energiafogyasztással egybekötve lehetővé teszi majd a kőolaj és a földgáz magasabb szintű felhasználását. A szénfeleségek hatalmas tartalékai állanak nemzetgazdaságunk rendelkezésére, amelyek nemzedékeken át fedezhetik az energetikai szükségleteket, pontosabban a közvetlen fűtésre, tüzelésre és a villamos energia, a gőz vagy melegvíz előállítására szolgáló mennyiségeket. Valamivel kedvezőtlenebb a technológiai célokra szükséges, vagyis a kokszosítható széntartalékok

helyzete, éppen ezért — pártunk irányelveinek megfelelően — nagyszabású kutatások folynak az ismert tartalékok bővítése céljából. A lehetőségek még távolról sincsenek kimerítve, hiszen az egy évszázada kitermelés alatt álló zsilvölgyi bányák legalsó fejtési szintjei is csak mintegy 500 méter mélységig jutottak le, s a kőolajbányászatban is csak most térünk rá a nagyobb mélységű fúrásokra, valamint a Fekete-tenger kontinentális talapzatának felkutatására.

Azonkívül az ismert tartalékok értékesítésének a kérdése is viszonylagos: még mindig elég nagyok világszerte a kitermelési veszteségek, tehát az úgynevezett ipari tartalékok az ismert készleteknek csak csökkentett hányadát jelentik, ugyanis a klasszikus bányászati módszerekkel jelenleg az ismert tartalékoknak általában csak 35 százalékát termelik ki. Ez az arány a modern föld alatti kitermelésekben 60-80 százalékra emelkedhetik, a külszíni fejtésekben pedig 80-90 százalékra. Éppen ebben rejlik a felszíni termelés előnye (azonkívül, hogy könnyebben gépesíthető és jóval alacsonyabb az önköltség), ezért ott, ahol a fedőréteg vastagsága megengedi a gazdaságos kitermelést, világszerte élnek a lehetőséggel, így hazánkban is az olténiai széntelepeken és a baróti medencében. A műszaki fejlődés tehát lehetővé teszi a kitermelési veszteségek csökkentését, de ugyanakkor biztosíthatja az energiamegtakarítás további fokozását is.

E felismerés nyomán egyre nagyobb figyelmet fordítanak világszerte egy viszonylag új gazdasági mutató, a nemzeti jövedelem egységére jutó energiafogyasztás alakulására. A statisztikai adatok szerint az 1000 dollár nemzeti jövedelemre számított fogyasztásunk még nagy, közel 3000 kg egyezményes tüzelőanyag (eta), ugyanakkor az NSZK-ban 1200, Olaszországban 1230, Svédországban 1260, Csehszlovákiában 1930 kg. Habár ez a mutató nem szabványosítható, mivel a különböző nemzetgazdaságok jellege és struktúrája függvényében változik (s befolyásolják az éghajlati viszonyok is, így Olaszország esetében a meleg kedvezően), az általános követelmény mégis a minél alacsonyabb energiafogyasztás. A fenti adatokból kitűnik, hogy e mutató jelenlegi hazai szintjével nem lehetünk megelégedve. Mint ahogy azt a dolgozók tanácsainak kongresszusán 1977 júliusában Nicolae Ceaușescu elvtárs kifejtette, e hátrányos helyzetnek a lehető legrövidebb időn belül véget kell vetni, intézkedni szükséges a technológiai fogyasztás, valamint a villamos energia továbbításában mutatkozó veszteségek csökkentése végett; ideje megszüntetni az energiapazarlást minden formáját. Ez a célkitűzés a gazdasági tevékenység egyik fő követelményeként szerepel a tavalyi országos pártkonferencia dokumentumaiban is, szerves részét alkotja a gazdaságfejlesztés stratégiajának. Megvalósításán munkálkodik az egész ország — ipari és mezőgazdasági egységek, szállítók, vállalatok, kutatóintézetek, tervezők, építők egyaránt.

Az energiafogyasztás tudományos elemzése világszerte számos, érdekes és gyakorlatilag értékes megállapításhoz vezetett. Az energiaráfordítás tanulmányozásának egyik formája a termékek előállításának különböző szakaszaiban fogyasztott energia és az össz-energiaráfordítás összehasonlítása, amelyből megállapítható, melyek azok a kulcspontok, termelési fázisok, ahol az energiamegtakarítás érdekében intézkedni kell. Az összesített energiafogyasztás néhány példája termékenként (%-ban):

	Bányai ipar	Kohászat		Gépipar	Más, kisegítő iparágak
		elsődleges	másodlagos folyamatok		
Villanymotor — 2,2 kW	7	56,6	8	8,4	20
Carusel 4000 SC esztergápad	8	45	8	24	15
Ércszállító vagonok	6	40	6	23	25
Villanykábel — Cyy 3 × 10	3	41	5,3	0,7	50
Golyóscsapágy villanymotorhoz	0,5	97	0,8	0,7	1
Traktor U 1500	8	51	5	20	16
Traktor U 650	8	55	5	17	15
Gőzkazán — 120 t/h	8	65	12	10	5
69 tonnás cementörklő	3	58	7	12	20

Mint a fenti példákból kitűnik, az energiafogyasztás a legnagyobb a kohászat elsődleges folyamataiban, tehát ez kulcsfázis az energiatakarékosság szempontjából is. A kábelgyártásban nagy a részaránya a végtermék előállításában együttműködő iparágak közül a vegyiparnak. A gépiparban az energiafogyasztás kisebb az egyszerűbb termékek előállításánál (gőzkazán, golyóscsapágy), nagyobb a bo-

nyolultabb gépek gyártásában (esztergapadok). Az összesített energiafogyasztás elemzése egyébként rávilágít arra is, hogy egy nemzetgazdaság szerkezete mennyiben befolyásolja a nemzeti jövedelem egységére jutó energiafogyasztást is, amely jóval nagyobb a fejlett kohászattal és gépiparral rendelkező országokban, például az ásványi nyersanyagokat exportálókéhoz viszonyítva.

Az energiafogyasztás részletes tanulmányozása kimutatta, hogy megtakarításra minden iparágban, mondhatni az emberi tevékenység minden területén van lehetőség. A párt irányelvi és gyakorlati útmutatásai alapján hozott intézkedések nyomán kiemelkedő eredmények születtek országszerte. Napilapjaink, folyóirataink számos értékes kezdeményezésről, műszaki alkotásról számolnak be. Az eddigi eredmények már arra engednek következtetni, hogy energiagazdálkodásunk jó úton halad.

Nehéz feladat lenne e nagyszabású akció összes műszaki-gazdasági vonatkozásait ismertetni — kezdve a gépek üresjáratainak a kiküszöbölésével s a gépek, berendezések megfelelő karbantartásával —, mégis a jellegzetesebbjeit vázolni kell egyrészt az eredmények, másrészt a további lehetőségek megértése céljából. Bizonyos, hogy minden egyes termelési technológiának alkalmazkodnia kell az új gazdasági követelményekhez a meglévők korszerűsítése, az újak megfelelő tervezése útján. A jövő technológiájában csak az energetikailag gazdaságos gépeknek lesz helyük, tehát a gépgyártóknak arra kell törekedniük, hogy minél kisebb energiafogyasztással működő és egyre nagyobb termelőképeségű berendezéseket biztosítsanak minden iparágban. Ennek egyik példája az autófúvózás javítása: a tehergépkocsik tökéletesítése és a közepes szállítási kapacitás növelése folytán az 1000 tonnakilométerenkénti benzinfogyasztás az 1966. évi 0,1677 tonna eta-ról 1977-ben 0,0923 tonnára csökkent. A szállítási kapacitás növekedésének a fajlagos fogyasztásra való befolyását illusztrálják az alábbi példák: az SR (Steagul Roşu) 113 típusú 5 tonnás tehergépkocsi fajlagos fogyasztása 1000 tonnakilométerenként 0,0500, az SR 115 típusú 10 tonnásé 0,0340 t eta; a DAC 6135 F típusé (5 tonnás teherbírási) 0,0371, a Roman 12215 DF típusé (10,5 tonnás) 0,0308 t eta. (A Roman típusú tehergépkocsik esetében a fajlagos fogyasztás csökkentését elősegíti a dizelesítés is.) Szükséges megjegyezni, hogy az autófúvózásban sokkal nagyobb mértékben, mint más tevékenységi területen, az energiafogyasztás csökkentését elősegíti az üresjáratok kiküszöbölése, a gépkocsik megfelelő karbantartása és üzemeltetése, beleértve a gazdaságos közlekedési gyorsaság betartását is (az SR 113 típusú tehergépkocsi például 40 km-es óránkénti sebességgel I. osztályú úton 26,4 liter, 70 km-es sebességgel 36,3 liter benzint fogyaszt).

Az iparban világszerte kitünő eredménnyel járt az energiaszállítók (vízgőz, gázok szárításához használt forró levegő) visszanyerése; tehát a másodlagos energiaforrások, energiahordozók felhasználásában egyre nagyobb szerepük van a rekuperátoroknak, a hőhordozók recirkulálásának, újrakeringésének, valamint az energiaátalakulás hatásfoka növelésének a gázgőgök tökéletesítése, a különböző típusú kazánok, szárítókemencék korszerűsítése, felépítésük és működésük tökéletesítése révén. (Megjegyzendő, hogy a kazángyártásban a hatásfok növelése tekintetében fontos feladatok várnak a kolozsvár-napocai Kiskazángyárra.)

Habár közismert, hogy az energiagazdálkodásban nagy szerepe van a hőszigetelésnek, hosszú időn át nem fordítottak kellő figyelmet az építkezésben erre a tényezőre, különösen az acéllal, üveggel, alumíniummal mint a jövő építészete alapanyagával kapcsolatban. Az ilyen típusú épületek alacsony fokú hőszigetelése nagyobb mennyiségű energiát igényel télidőben fűtésre, nyáron meg légkondicionálásra. A különböző nemzetközi szervezetek kidolgozta tanulmányok egyhangúlag elismerik a nagyobb fokú hőszigetelés szükségességét mind az ipari, mind a lakásépítészetben. Habár az épületek hőszigetelését hazánkban már 1974 óta normatíva szabályozza, nem mondhatjuk, hogy a tervezésben a legjobb megoldásokat alkalmazzuk. Szükséges újabb és a ma használtaknál jobb hőszigetelő anyagokat gyártani, a hőszigetelésre szakosodott építőket kiképezni, felülvizsgálni a jelenlegi előírásokat és meghatározni a hőveszteség megengedett határait a különböző épületek esetében.

Az energiaellátás jövője tehát nemcsak az energiaforrások tartalmáikaitól, hanem más, az emberi tevékenységből eredő számos tényezőtől is függ. Nemzedékünk a tudomány és a technika fokozott fejlesztésével igyekszik megoldani az energiagazdálkodás sokoldalú kérdéseit, a haladás szolgálatába állítani az újnak tekintett energiaforrásokat (a napenergiának csak a felhasználási formái, módszerei újak). Stratégiánk az energiagazdálkodásban a fogyasztás csökkentése mellett az energia-termelés fejlesztésére irányul, felférve a lehetőségeket hosszú távon, s feladatunk megoldani az energiaellátás kérdéseit, igénybe véve az összes hazai erőforrásokat, nemcsak a magenergia ipari felhasználását a közeljövőben, hanem a gyengébb energiahordozók tartalékainak a kiaknázását is, mint amilyen az olajpala vagy

az ingadozóbb energiaforrások, mint például a napenergia, továbbá a szél energiájának az értékesítése. Habár a napenergia felhasználására nálunk korlátozottabbak a lehetőségek, mint a trópusi országokban, hazánkban is vannak olyan vidékek, ahol évi 2400-2500 órás napsugárzás kihasználására számíthatunk. A jelenkori tudományos-technikai forradalom bebizonyította, hogy ami a közelmúltban szinte lehetetlen elképzelésnek tűnt, azt ma viszonylag könnyen megvalósíthatjuk az emberi tevékenység számos területén. A jövő energiaellátásának számos megoldása lehetséges, mind a hagyományos erőforrások, mind a szinte kimeríthetetlen új energiaforrások felhasználásával, nem feledkezve meg a megoldások kidolgozásakor a környezetvédelem feladatairól sem. Az új megoldások latolgatásánál a szakkörök a következő főbb szempontokra összpontosítják a figyelmet:

Szénfésülés	7.10 ⁸	Léteznek kiforrott technológiák (gázosítás, hidrálás); szélesebb körű felhasználásához új technológiákra van szükség.	Nehezebb munkakörülmények; nagy területek degradálása; szilárd hulladékok, CO ₂ és más szennyező anyagok keletkezése.
Maghasadás	2.10 ⁸	Elégéses villamosenergia-termelésre; nem elégséges a szélesebb körű felhasználásra.	Radioaktív hulladék és szennyvíz tárolása; sugárzásvédelmi intézkedések.
Napenergia	∞	Kutatás és műszaki megoldások szükségesek szélesebb körű felhasználására; a hatásfok emelése.	Nagy területek és anyag befektetés; energiakészlet-halmozás és -szállítás, éghajlati zavarok?
Magfúzió	kb. 4.10 ⁸	Az ellenőrizhető magfúzió megvalósítása; kutatás és fejlesztés.	Az aktív anyag tárolása; sugárzásvédelmi intézkedések.
Geotermikus energia	2.10 ⁵	Kutatás és a technológia fejlesztése.	Hulladékátrolás? földrendésveszély?

Földünknek számos pontja van, ahol a geotermikus energia (hévizek) előnyösen értékesíthető, így hazánk nyugati megyéiben is, ahol a geotermikus gradiens magasabb, mint a Föld más részein. A geotermikus fűtés például jövedelmező; a befektetés nem nagyobb, mint a gáz- vagy szénfűtés esetében, a karbantartási költségek sem magasabbak. Világszerte számos városban valósították meg és tervezik a geotermikus fűtés bevezetését (Szeged például 1980-ban „geotermikus várossá” válik), s hazánkban is eredményesen használják ki Bihar megye híres termálvizét.

A nehézségek ellenére tehát számos lehetőség van a jövő nemzedékek energiaellátásának biztosítására is; aggodalomra nincs okunk, tudva, hogy az újabb nemzedékek magasabb műszaki szinten tökéletesebb megoldásokat találhatnak, mint korunk szakemberei, de számukra is és számunkra is marad egy közös követelmény: az erőforrások gazdaságos kihasználása, az energiapazarlás kerülése, kiküszöbölése.

I. FESZT LÁSZLÓ

Kicsorbuló eretnkségünk meleg iszapjában
szinte indokolatlanul pillangót zártam
a távcső lencséi közé, jaj
jaj milyen visítást hallok így felnagyítva
a hattyú csillagképtől kissé balra
ahogy nézem Öt.

Újra: költészet és magatartás

A költészet tulajdonképpen sosem a kevesek ügye — még ha a versnemozsolvasók annak is vélik. Csak a romániai magyar irodalom utóbbi két évtizedére tekintve vissza, látnunk kell (egyre inkább irodalomtörténeti távlatunk van hozzá), hogy a Forrás ún. első nemzedékének legjobbjai, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervey Gizella nem csupán új lírai eszközöket, kifejezésmódot kerestek és valósítottak meg, hanem friss társadalmi tapasztalatot is összegeztek — eleinte egyszerűen nemzedéknek tűnő kritikái magatartásukban. Ma is megoszlanak a vélemények arról, hogy hozzájuk képest a „Forrás II.” lírikusainak közvetlenebb közéletisége mennyire volt perspektivikus; akik a *Marad a láz?* című interjúkötet nemzedék-, illetve csapatsírói válaszai alapján ítélik meg, mindenesetre kevesebb érdemet tulajdonítanak a tíz évvel ezelőtt fiatal költőknek, mint akik Király László, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Csiki László lírájának kiteljesedését követik figyelemmel.

A fiatal költészet körül ma újra vita folyik. Mert ismét van miről vitatkozni. Szócs Géza két verskötetel, néhány esszével, sőt újabb publicisztikai-újságrólírói szerkesztői munkájával járult és járul hozzá e vita komollyá tételéhez. Egyed Péter *Forrás*-kötete és tanulmányai, esszéi nem kevésbé nyomós érveket szolgáltatnak. A kolozsvári Gaál Gábor-kör némelyik összejövetele, az irodalmi lapok ifjúsági oldalai, az *Ifjúmunkás* „im” összeállításai tanúsítják, hogy nem csupán kettejükről van szó, amikor azt mondjuk, hogy költészetünkben valami új van készülődőben, kibontakozóban — amit lehet szeretni vagy nem szeretni, de nem tudomást venni róla lehetetlen. Az *Ifjúmunkás*ban a Szócs Géza második kötetéről heteken át folyó polémia hevessége éppolyan meggondolkozató, mint a nemrég indult két ifjúsági melléklet: az *Igaz Szó* negyedévinek ígérkező, külsejében-terjedelmében mutatós füzet és az *Igazság* lehetőségeiben szegényesebb, ám Szócs Géza szerkesztésében hetente jelentkező *Fellegrár* oldala.

Korai volna még mérleget vonni vagy éppenséggel irodalomtörténeti jóslásokba bocsátkozni akár az említett „lapvállalkozásokkal”, akár az új költők szerepével és pályájuk kiteljesedésével kapcsolatban. Mi, kívülállók (vagy nem is annyira kívülállók!) egyelőre az olvasás, a megközelítés, az intenzívebb elemzés sürgetésével, segítségével szolgálhatjuk e csoportérdeken túlmutató ügyet, jelenséget. Ezért adjuk át most a szót azoknak, akik a közvetlen elődeikkel való vitára vagy a beható analízisre vállalkoznak. Mert hisszük, sőt tudjuk, hogy igenis nemcsak vers (és novella) van a mai fiatalok zsebében — a „tarsoly” vagy az „íróasztalfiók” emlegetése anakronizmus volna, talán ki is kérnék maguknak —, hanem már kritika is. Lesz tehát „a fejlődést előbbre lendítő vita”, mert él bennük a vitaszellem, az alkotó tiszteletlenség — ami annak idején Lászlóffy Aladárékat is jellemezte. Hiszen Egyedék Bretter Györgytől tanulták (először épp a *Korunk*ban olvashatták) az „itt és mást” elv és gyakorlat tiszteletét; és ez sokkal fontosabb, mint egyetlen személy vagy életmű előtt hódolni s azt próbálni követni.

K. L.

BOÉR GÉZA

A magatartás lágörbje és egy nemzedék alkonya

1. Az interjúkötet ma már nem ritkaság, az viszont furcsa lehet, hogy egy magát egykor nemzedéknek tekintő csoport önnön közérzetét és lelkiismeretét (magatartását!) választja diszkurzív reflexiójának tárgyául. Egy irodalomszociográfia alanyává és egyben tárgyává is válik, az irodalom stratégiai megszerveződésének fenomenológiájává. A szembenézés és az önvizsgálat ilyen formában való megjelenése, az írói lelkiismeret közvetlenné tétele, a jelenség jelensége föltétlenül töprengésre késztet, és semmiképp sem tekinthető véletlennek.

Stratégiai megállapításaink közé tartozik az is, hogy bármennyire rokonszenveznénk a *Marad a láz?* kötet néhány interjúalanyával, bármennyire kétségbe von-

nánk mások értékeit és magatartását, mivel nem irodalomtörténetről, hanem mozgásában egy villanásnyira felfüggesztett képről van szó, kénytelenek vagyunk a kötet alanyait „egy kalap alá venni”. Ebben a kritikai helyzetben nem lehet ki térni az egyes alkotók oly különböző értékeire vagy státusára. Minderre nem valami önkényesség ösztönöz, pusztán a kötet léte és éppígy léte. Ha másként akar nánk eljárni, egy ad hoc irodalomtörténetecskét kellene írunk.

2. Mindezeket megfontolván, elmondható: a kötet, minden nosztalgikus beütése ellenére, egy nemzedék-illúzióval való leszámolásra hív föl, és olyan *post festa* kérdések és kétségek megfogalmazására készítet, amelyek talán okulásul szolgálhatnának a most ébredező korosztálynak, ha emez kérne ebből az okulásból.

„...a magatartás kötött össze” (Kocsis). Hát igen, erről van szó. Csakhogy az a magatartás a most induló korosztály szemében már közhely, ezen már túl vagyunk; a totális magatartás elve és nyelve megfogalmazódóban: nem elég az erkölcsi magatartás maximalizmusa, itt már föltétlenül a kultúrára és a társadalomra irányuló érték-magatartásról, értékalkotásról van szó, nem elégedve meg a pusztán irodalmi értékalkotással. És kérdés, hogy a mostani korosztály, amely nem akarja nemzedéknek kikiáltani magát, hol keresi és találja meg folytonosságát: vajon nem a Gaál Gábor-i (vagy még régebbi) totális irányultság pozitív pontjaiban, egy olyan magatartásmodellben, amely az elkötelezettségen túl a kultúra problémáira úgy kérdez rá, hogy a világ analóg problémáit is beépítve, az elmélet fontosságát végleg fölismerve alakítja ki a maga integrált magatartását.

Kérdés: vajon be akarja-e és be tudja-e építeni a második Forrás-nemzedéknek nevezett csoport tapasztalatát és jelenségét folytonosságába? Mindenesetre ez a korosztály (Molnár Gusztávéktól időben errefelé) tudja vagy éppen most tanulja meg, hogy nem arról van már szó, amit az előttejárók képviseltek; a problémák sokkal mélyebbekké és sokrétűbbekké váltak. Másrészt tudja azt is: nem lehet erényként emlegetni, hogy egy adott korszakban ez a korosztály közéleti volt, társadalmibb. Itt most már csak értékekre lehet hivatkozni. Nem lehet egyedüli érdem ez a fajta megdöbbenés: „de hát kérem, én a második Forrás-nemzedékhez tartozom!” Ez az irodalomszociológiára tartozik; az irodalmi érték nem választható el és nem tévesztendő össze a magatartással. A misztifikált múlt (Gaál Gábor-kör) beépíthető az aktuális stratégiába, és beépíthető a hamis nemzedékudat is, de nem lehet érték és/vagy értékképző.

3. E korosztály esetében a hallgatolagos nemzedéki ideológia nemzedéki ontológiáivá degradálódott, tehát csak eszköz-szerepe volt. A cselekvőkészség és a cselekvési lehetőség nem a situáció polarizációjának voltak az eredményei vagy alkotóelemei, pusztán magának a nemzedéki szerepnek volt természetes velejárója; így nem válhatott sem erőnyé, sem értékke, s szükségképpen vezetett el a „nemzedék” jó néhány tagjánál a cselekvőképesség megszűnéséhez, de legalábbis két-értelművé válásához. Tehát nem volt itt a leglényegesebből szó, legalábbis nem a kultúra egészének vonatkozásában. A nemzedéknek nyilvánított korosztály ideológiai premisszája a társadalmi térben és időben való elhelyezkedés és az intézményekbe való beépülés volt. Hogy külön-külön a „nemzedék” tagjainak miféle volt a társadalmisága, milyen volt az alkalmazkodása és alkalmazkodásának nyelve — az nem ide tartozik.

Ezek után talán részben érthető, miért nem válhatott ez a korosztály nemzedéként a kultúra állandó elemévé, akár a kultúra lelkiismeretévé, miért lett csak egy illúzió áldozata. Tény ugyan, hogy olyan illúzió áldozatává, amely még mindig tartja magát, és újabb hiedelmeket hoz létre, annak ellenére, hogy többük fogalmazása félreérthetetlen: „Az, hogy összekerültünk, véletlen volt — az, hogy szétugrottunk, törvényszerű” (Csiki).

A valódi homogenitás hiánya magyarázza, hogy ezt a „nemzedéket” könnyen felszippantották az intézmények. Az integrálás után ezek az intézmények — természetüknél fogva — megszabták a cselekvés módjait. Ebből a helyzetből néhányan az értékalkotásban találtak kiutat, másokat viszont az akkori (induláskori) helyzet megszünte csaknem megbénított. A csak térben való szétszóródás hite és illúziója ezen nem változtat semmit, noha van olyan eset, hogy a nemzedékhez való tartozás tudata képezi a legfőbb értéket. Persze, érthető ez a nosztalgia, különösen a cselekvés és a közösség olyan megszállottjánál, mint Gálfalvi György, aki világosan látja, hogy a közösségről van szó, nemzedéke esetében a közösség hiányáról. Talán kötete tervében közrejátszott az újra-összefogás, a közösség-szervezés szándéka is, de hát a közösség elszalasztott lehetősége nem játszható vissza, a körülmények nem vehetők magnószalagra.

4. A hiányzó nemzedék legfőbb átka, amint azt Vári is fölismerve a *Megyei Tükör*nek adott interjújában, egy kidolgozott, fogalmivá tett ideológia és egy ideológus hiánya. Az interjúkban adott utólagos nemzedéki ideológia-meghatáro-

zások annyira általánosak és annyira közhelyek, hogy elég Kocsis diagnózisát még egyszer idézni: „a magatartás kötött össze.”

Saját hiánya láttán, megoszlik a csoport véleménye: vannak, akik széthullását, nemlétét, sőt a meglét hamis tudatának tarthatatlanságát szinte fatálisnak érzik, és többnyire tehetetlenek; vannak, akik elutasítva a válság vádját, s egy fontos regionális küldetésre hivatkozva nem tudnak kilábalni a válságból, és szünetelő értékeik a talmiság szintje felé tartanak; vannak reálisan szembenézők, akik nem hivatkoznak a széthullás romboló hatására, és értékeik valóban a kultúra nélkülözhetetlen elemei; vannak, akik tudnak cselekedni, és fontosnak is tekintik a cselekvést; vannak, akik létező értékeiket nem tudják bevinni a köztudatba, és egyedüli értékelőjük saját fiókjuk. Ez a tipologizálás bírálható és alpontjaiban, személyek szerint variálható; van, aki több pontba is besorolható egyszerre. De hát, láttuk már, nem ez a lényeg.

5. A személyes vélemény nyelvén ellenőrzött magatartás az illúziókat valószínűleg szeretné még láttatni, a struktúrában elfoglalt helyét ez a „nemzedék” illúziójával akarja láttatni. Az esztétikai és az etikai elvet csak ritkán tudta egyesíteni s csak némelyiküknél. És itt nem a pluralitás lehetőségének tagadásáról van szó.

Nincs ez a nemzedék: büntudata van ugyan saját hiánya láttán, de hamis nemzedéktudatával csak ontológiájára és etikájára tud rákérdezni, a kultúrára már nem.

Nincs ez a nemzedék: a prelogikus kultúrában ideológia nélkül csak az irodalmi élet összkomfortjág juthatott el.

Nincs ez a nemzedék: ontologikus szerveződése csak eszköz-szerep volt; de hát vége, nem lehetett ez a „nemzedék” egy örökéletű menedékház, de főleg nem válhatott közösséggé: nincs ez a nemzedék.

Talán nem is volt.

Erről, végső soron — elismerve, hogy a kitűnő riportok irodalomtanáraink számára egykor hasznosak lehetnek, és újabb alkalmat adhatnak jó néhány találkozóra — nem kívánunk vitatkozni, de talán fölösleges is lenne. A megmértetésnek egyre inkább a csoport tagjaira vonatkoznak kell lennie. A kötet alapján és talán szándékai ellenére egy hamis nemzedéktudattal való leszámolásra hívtott föl. De a mitizáció nem azért van, hogy könnyen lerombolható legyen. Ehhez csak úgy járulhatunk hozzá, ha ezentúl e korosztályról *mint nemzedékről* — hallgatunk; és megvárjuk azt az irodalomtörténetünket, amely a fő értékeket alapvetően más-hol és más összefüggésekben keresi.

BALLA ZSÓFIA

Két megközelítés, avagy „Mit akarnak ezekkel a versekkel?”

Lehetséges-e radikális költészet?

Az egzisztencia és történelem határvidékén álldogáló Kavafisz mondja, hogy „futárok érkeztek a limesek felől, / jelentve, hogy barbárok többé nincsenek”. Szócs Géza pedig, eddig megjelent könyveiben, cikkeiben, nyilvánosan elhangzott szövegeiben azt állítja, hogy igenis vannak, legalább kétféle értelemben. Egyrészt a maiakhoz viszonyított ősi, „barbár” kultúrák továbbélésének napjainkban is létező jelenvalósága értelmében, másrészt az ember- és kultúraellenes barbárság vonatkozásában. Míg Kavafisznál a barbár fogalma csak arra szolgál, hogy az adott egzisztencia és erkölcs viszonylagosságát ellenpontoszza, Szócs Géza szélesen építkező, minden sor jelentőségére számító költészetében e fogalom (is) két utópiának válhat kiindulópontjává. A címbeli kérdésre ez a döntő különbség adja meg a választ a továbbiakban.

„Nem szoktam nem szoktam / kalitkába' lakni” — imígy a népies műdal. Nem szoktunk. A Szent Anna-tó kráterébe sem szoktunk leereszkedni két legked-

vesebb barátunkkal (*Az otthagytott horgony*), Darkóval és Egyeddel, sőt, legjobb barátaink nem is kerülnek versbe, legfeljebb gyásznapokon; arról nem szólva, hogy nem szoktuk a kihunytt vulkánt vulkánnak tekinteni és „megszemlélni a dolgokat közlő”, kíváncsian szétszedni a láthatót „egy léghajó kosarában” más barátokkal, teszem azt, a Lustig-testvérekkel, válaszolgatni Ottó öcsénknek, aki felriad a „szarvasbogármennydörgésre”; nem szokunk *kíváncsiskodni*, ajaj, „beleskelődni egy pipacson”, visszafelé is megírni a verset (*Nézőpontok...*), *kipróbálni* az ötleteinket, hogy a versnek visszafelé is legyen értelme, bárhonnán, a múltból errefelé és vissza is, nemcsak a megtörtént irányába, hanem a megismerttől *arrafelé* is; nem szoktunk arra gondolni, hogy Borfivtő és Wyzouow, azaz borfivő és vízivő unokák vagyunk, hogy istenek és szirének lakták a Szamos és Maros vidékét (*Elődök*), hogy nem bőrből vagyunk, hanem más dolgokat is *tartalmazunk* (*A sakk-tábla*), hogy nem szűnyogot, hanem egy apró úrhajót rombolunk esetleg széjjel (*Mit csináltál az úrhajóval*); nem tételezzük fel, hogy megőrülhet az almafa, és káprázatos gyorsasággal bont virágot, gyümölcsöt egyfolytában (*A megtébolyodott almafa*) — pedig tehetnénk. A Szöcs Gézáéhoz hasonló magatólértéktudással, közvetlenséggel és szenvedéllyel kutathatnánk az életünket marokra fogó lényeket, a közvetlenül-adott mögöttit, a *lehetőséget*, a mindent átfogó jelenlétet. Pedig, ime, racionálisan konstituálhatók más létformák is; létezhetnek; *más dolog is valóságos*, mint a mindközönségesen tapasztalt.

Ez a Más, a költészet valósága, nemcsak alkotója „kreatív képességeinek univerzális kibontakozását”, „az emberiség uralmát saját társadalmi életfolyamatán” (Heller), azaz a radikális utópiát teszi lehetővé, hanem az olvasó számára is megtestesíti a teremtés, a „mindenoldalúság” (Lukács) szabadságának paradigmáját. A költészet azonban — minden más létformától különbözően — az esztétikumban szintetizál; a zárt nyelvi-esztétikai rendszer a legtágabb kommunikáció alapjává tevődik, mindenki számára adott érzelmi-fogalmi rendszerré.

A költői vállalkozás — amely Szöcs Géza tételes megfogalmazásában: lépés „az Egyetlen Metafora fele; a fele a Valéry-féle centrális magatartás fele, ahonnan a megismerés mindennemű vállalkozása lehetséges” — nos, e költői cselekvés lényege a kiválasztás. Az erkölcsi momentum éppen a kiemelésben, a jelek (szavak, képek stb.) egymás mellé rendelésében rejlik, a szervezésben, amely lehetővé teszi, hogy az egymással (a mellérendelésben) azonnal kölcsönhatásba lépő, egymást átszínező, átalakító elemek Valamivé, azaz műalkotássá, egyszeri ideális tárggyá konstituálódjanak. A módozatban kiemelő, használatában értékelő nyelvi közlést szokás költőinek nevezni, amelyben a kiválasztás erkölcsi lényege fejeződik ki. A költői jelentésátvitel lényege, hogy jelentő és jelentett egyidőben összetartozó és mégis megkülönböztethető a metaforában. Az egymás mellé rendelt világok is megkülönböztethetőek és összetartozóak lesznek a műalkotásban.

A Szöcs Géza legutóbbi kötetében (*Kilátótorony és környéke*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977), de költészete egészében is megragadható utópiák — amelyek a költői játékosságban néhol érzelmi absztrakcióvá távolítva („a baszkok vesztére isszák ki poharukat a főhispanok”), egy bizonyos lebegési, aleatorikus elemmel párban (pl. a könyv többfelé-sugárzó, konkrétumokra-fordításnak ellenálló hatyú-motívuma), a zárt, visszakapcsolásos formákban és a tömény, sugárzó képi-nyelvi rendszerben megjelenülnek —, ezek az utópiák a kultúránk elpusztíthatatlanságát, a forradalom tisztaságát, az emberi teljességet, az emberi lét önmagán túlmutató mivoltát, a hitszerű lelki halhatatlanságot mutatják föl.

A radikális utópia Heller Ágnes szerint* a *jövőre* irányul, „inherensen tartalmazza a *legyen* mozzanatát”. Nem extrapolálható a létből, illetve a jelenből; értéktotalitása a *ma még nem létező*, de *racionálisan konstituálható* „egyes emberiség” (a költőnél: az „Egyetlen Metafora”) pozitív értéként való igenléséből és vállalásából ered. A költészetben képenével és verszenével válik felfoghatóvá és „hatékonyá” az utópia, de az esztétikum nem valami külsőként, „bevonatként” van jelen, hanem lényegiségként, mint az utópia csak-így-létezhetősége. Az utópiának éppen feltételezése szűnik meg a versben; kétségbevonhatatlan és lét-autonóm a műalkotás létrejöttének pillanatától; a *legyen* telített oldatából *van*-ná kristályosodik. A Szöcs Géza teremtette költői világ utópikus jellegét csak a tényszerű valósággal történő összevetés adja (az, amit előbb a „nem szoktunk”-kal jelöltünk), de — amint azt Tamás Gáspár Miklós többször megfogalmazta — a valóság tényei irrelevánsak a költészet utópiáinak megközelítésére, a valóságnak nem lévén esztétikai megjelenülése; az utópia lefordítása „valóságra” egyben az utópia elárulása. (A költészet ilyenét értékelésének paradoxona, hogy egy alkalmazatlan szögből és világból kell a „lefordítónak” egy másik világ megkerülhetetlen

* Heller Ágnes: *Lehetséges-e radikális filozófia?* Új Symposium, 1977. 149.

kategóriái felé ágaskodnia. Ezzel szemben az empátikus megismerés éppen az adott műalkotás jelrendszerének „belső”, kritikai használata.) A fennebb említett költői jelentésátvitel célja éppen az, hogy ne kelljen minden fogalmat, kijelentést közvetlenül azonosítani a valósággal.

A műalkotás az a katlan, amelyben az utópia legyen-je van-ná lesz, amelyben a jelentő és jelentett elkülönülten egységessé válik, s a szimbolikus jelből ikonikus jel lesz. *Egyidőben* hat Szócs Géza költészetének forradalmasított nyelvhasználatát, kísérletes képszerűsége, az érzékletesség, amelyet a szó mint zene és mint fogalom is megteremt, a többértelműségnek is nevezhető (plurisignation) aleatória, vibrálás, amely a kép intenzitásában mérhető, az irracionális elemek, az írásképből.

Az újszerű nyelvhasználat, illetve „a szintaxis dezorganizációja által a költészet mondhatni megemeli az információ mennyiségét” (Dufrenne). A költői kép hihetetlen érzékletességében, a többirányúságból (vibrálásból) adódó feszültségében ragadható meg leginkább Szócs Géza könyvében ez a relevatív információmennyiség. A hasonló intenzitású versek értékét Hankiss Elemér az egy szóra eső hatás-impulzusban méri: a stilisztikai és verstani formaelemekből épülő bonyolult szerkezetben a hatásmozzanatoknak szokatlanul nagy tömege sűrűsödik össze, azzal, hogy a kép több „valóság-érzelem-magatartássíkot” villant fel egyidőben. A kép (a mondat, illetve a nagyobb szintagmatikus egység) hatása így attól függ, hogy „a tudatot hány síkváltásra, hány síkok közti átvillanásra, milyen intenzív és gazdag vibrálásra készíti”. Ez a vibrálás, a már említett lebegési, aleatorikus elem az, amely Szócs Gézára különösképpen jellemző.

Itt áll valaki „sirálybőr cipőjében”, „a holnap hullt havon”, „tüdejében pedig hasadozott a rostos levegő”, „szemében forró foszladozó olajrongyokkal”, „melyre árny vetül belülről / csapkodó sírások forróvizű szárnya”, ahogy nézi, hogyan száll föl a lélek, mint „oldalozó, rossz lég-gömb”, látja, „meredek varjú viszi fenn / mint saját koporsóját fekete testét”, áll „virággyarak”, „lebontott sólymok” és „feltépett bűgöcsigák” közt, hol hüvelykmoznárok „méheket / piros darazsakat szórnak a fortyogó opálba”, miközben arra gondol, „a fényképezőgép / megtelik veled”, veled, kinek „fehér bársonysipka-térded”; csak hogy itt vannak a halott fürjfiókák a kemencelapon, „megsül, megpirul, majd megszenesedik torkukban az ének”, „a renovált éjjeli világosságban”, s mikor „bőröndjébe zárná a vörös máglyabársony”, jön „a torkollatú, mint a fegyver csövébe tűzött vörös virág”...

Honnan kapja a Szócs Géza-i kép hihetetlen erejét, amely elhitheti az utópiák létezését? A költői invenció, amely millió múltbéli véletlenből rak össze a vers folyamán egy kedves lényt* (*Születésnapod*); amely rengeteg elporladt emlékezetből rakja majd össze a költő arcát (*75 virágvasárnapján...*); amely leszáll a vers aljára a fehér, lapalji mélység fölötti verszáró kettőspontig (*A szélnek eresztett bábú*), víznyelőkké fordítja a forrásokat (*Intro*); sodró ritmusait — kifent rímeit zeneti (had legyen *rock-opera*), s e rímek is az eredetileg össze nem tartozók közt teremtenek kapcsolatot, lebegést a jelentések egymásbajátságával; ez az invenció az, ami „a versíró fekete ember” világot készen létezőként, meghatározottként és körülhatároltként, valamilyen körülfogott egészként mutatja; mintha e költészet egésze egyetlen megnevezés, rámutatás lenne, egyetlen nominális kifejezés, miközben a vers olvasásának, a lehetséges élményanyagának és a leírtaknak az időt egyszerre érzékelve haladunk a vers kibontakozásának folyamatában. E folyamatot Roman Ingarden úgy írja le egyrészt, mint egymás utáni szakaszok összeálló egészét, másrészt mint tulajdonságok strukturálisan egyedülálló alanyát. Ez az alany az egymást követő fázisokban újabb tulajdonságokat kap, de a folyamat lezajlása közben sosem éri el teljes konstitúcióját. Gondoljunk az *A szélnek eresztett bábura*: a vers-egész strukturálisan egyedülálló alany. De az egymást követő fázisok (itt: repülések, leszállások) folyamatossága újabb tulajdonságokkal gazdagítja, menet közben érzékeljük a konstituáló változást, amely — a költői invenció jóvoltából — a versben különösképpen azt a látszatot kelti, mintha nem érne el a teljességet biztosító befejezettséghez.**

* Hogy a képlátásbeli hagyományt is megidézzük: József Attilánál a személybe zsúfolódó idő- és elődrészletek szintén megjelennek, de így: „... több vagyok a soknál, [. . .] / az Ős vagyok, mely sokasodni foszlak: / apám- s anyámmá válok boldogon.”

** Ebben a versben is jelen van egyébként az a „közvetlen” hang, az a-személyes, morfondírozó, sokszor a költő önnön versbeli tevékenységét is kommentáló „beszéd”, amely a természetesség, „valószerűség” rafinált látszatával teremt meg a világok egyidejűségének-érvényességének területét, ezzel teszi valóság és fikció egymásbajátságának határát elmosódottá. A versíró „kiszól” a képből, a maga-teremtette konvencióból: „most, most jönne itt a csattanó, hogy [. . .] stb.”. (*A Ballada és környéke* írásképen is kiemelt, kétéhszóban törtélt két hangja azonban ne tévesszen meg: itt a kommentár is „költői” szöveg; a leírás még versen belül. A ballada epikusan értékeli önmagát.)

A versfolyamat, illetve az intenzív, polivalens esztétikai minőségek először is a nyelvi hangzásréteg alapvető, formateremtő szintjén nyilvánulnak meg. Az eleven szóhangzás a jelentéséhez tartozó tárgyilagosságot látványként („elképzeljük”) jeleníti meg (Ingarden). A „kinyilvánítási” funkciójú szóhangzás nélkül meghatározatlan maradna az, ami a pszichikai életben kimondhatatlan, fogalmilag meghatározhatatlan, pedig csak azzal együtt válik pontossá egy mondat, hogy adva vannak a manifestált pszichikai állapotok, azzal, hogy a nyelvi hangzások alakminőség-képződményei „az ábrázolandó tárgyiasságok irracionális mozzanatainak a konstituálásában” részt vesznek. Az *A sírhely mása* írásképpel is megvalósított (ciklus-címmel és mottóval előkészített), nagybetűs, kiemelt sorai a hangtalan, belső olvasás számára is emelkedett, hangsúlyozott, a szövegben explicite megfogalmazatlan tartalmakat tesznek felfoghatóvá, szó szerint hallhatóvá a sugallt szóhangzással, illetve a szóhangzás szüggert intonációjával.

Ha a vers szempontjából döntő jelentőségű „megnevezéseket”, a nominális kifejezéseket, illetve e szójelentések aktuális és potenciális állományának (realizált és realizálható tartalmainak) arányát vizsgáljuk, akkor egy-egy kép feszítőerejének, többértelműségének (lebegésének, vibrálásának) eredete és működése is megvilágosodik. A versfolyamatot, melynek során egy szójelentés potenciális állománya aktualizálódik, meghatározta nyilván az adott nyelv jelentésrendszere (melyben teljes jelentésükkel szerepelnek a szavak, különösen a nevek) és a műben előforduló aktív kontextusok, amelyek „sugallják” az aktualizálható potenciális mozzanatokot.

Ahhoz, hogy a költői *rámutatás* valóban revelatív legyen, Szöcs Géza „kénytelen” olyan szövegkörnyezetet teremteni, amelynek kibontakozása folyamatában a szó (kép stb.) egyre újabb, realizált (aktualizált) tartalmakkal dúsul, s egyre több asszociatív tartalma kerül az aktualizálhatóság közelébe: „... a serpenyőkben / sistereg kéken a mák, parázklik. A mákderengés / fénye az egész országot betölti.” (*A bhutani sárkányfejedelem*). Majd a hüvelykmoLnárok torkát rettentő szomjúság markolássza, „forró mákok, szírom, / korom íze nyelvükön a szomj!” Ha ezután megjelenik még a mák a versben vagy a könyv további részében (akár egyetlen képen, a *Ballada és környékében* például, ott is így: „gyömbéres mákkal, forró...”), már természetesen tartalmazza a kékfényű parázslást; a kép idegmetró érzékletessége az apró, kéken pergő derengésből, a *sürgő* hüvelykmoLnárok *sistereg* serpenyőiből, torkot markoló szomjúságából, szíromból áll össze *sivító* forrósággá. És a képen ott van a leiratlan (potenciális, de az aktualizálás közelébe került, a *fortyogó* opál főzésével, tehát a teljes képanyaggal sugallt) asszociáció: a mákony, amely visszahatva itatja át *büvölő-bájoló* jelleggel a képsort. Még hosszan lehetne elemezni, mit teremt meg a „*fortyogó opál*” hang- és színhatásban, a manószürgés a bájolásban és a vers-egész rítuszerűségében. Ha ezek után azt olvassuk, hogy „*Piros sapkás emberke / Mákot kaszál kertemben*”, szükségszerűen az előbbiekhöz kapcsoljuk, kiterjesztjük rá az eleven látványt, „*máklátásunk*” ezennel örökre megváltozott (bár az utóbbi két sort Weöres Sándor írta).

A mákforrósághoz még csak annyit, hogy a *forró* ennek az érzékletes-pontos költészetnek egyik kulcsfogalma, kedvelt képe. Rengeteg előfordulása közül csupán azt az első könyvbeli idézem az önmagát szemlélő pusztulás látomásából, amely egyben az egyik legplasztikusabb magyarul leírt kép az újkori költészetben: „*be-zúzott arcában két bogó úgy remeg / mint forró vaslapon hideg eperszemek*” (*A visszatérés*).

Nem lehet közömbös számunkra, hogy az utópiát inherensen tartalmazó, az alkotói ténykedéssel erkölcsileg meghatározott költészet mennyiben radikális. A költészetnek ugyan nem funkciója a közvetítés a *legyen* és a *tenni kell* között, mint — Heller szerint — a radikális filozófiának, de a létautonóm műalkotásban a (radikális) utópia mint *van*, mint létező jelenik meg; mint a lehetőségesség ember számára adott dimenziója.

A költészet radikalizmusát többnyire irodalomtörténeti szempontból szokás értékelni; hogy az *eddigiekhez képest* mennyiben radikális egy adott költészet, mennyire érvényesen, hatékonyan új nyelvhasználati-esztétikai szubsztanciájában. Ilyen értelemben ez minden műről elmondható, amennyiben eltér a megszokottól. A költészeti radikalizmus annyival több a — minden figyelemreméltó költészet alapfeltételeként adott — versűjtátnál, hogy nem reformer-költészet. Szöcs Géza költészete nemcsak az eddig leírtakhoz képest új, hanem ahhoz képest is, ami előbb *egyáltalán leírható*, elképzelhető volt. A feltételeességhez viszonyítva is gyökeresen más! Ezt a típusú költészetet radikális *magatartás* hozza létre; irányultsága mindig a teljességre, a megalkotható legnagyobb szabadságra mutat, a radikális utópia *legyenjére*, s ez határozza meg anyagának elsöprő erejű, revelatív

szerveződését is. A költészet radikalizmusa az is, hogy az utópiát költészeti *realitással* teszi, de verssé, nem jelszóvá. Itt a kenyér testté lesz és a bor vérré. Nem kell a felhívás, hogy „Változtasd meg élted!”. A radikális művészet maga a megváltoztatott létezés.

Mi tagadás, Szócs Géza verseinek nem lehet felmondani a tartalmát, levonni életünkre vonatkozó *közvetlen* tanulságát; radikalizmusa kihívónak tűnik a hagyomány éjjeliőrei számára. A létezés adottságaiban azonban csak a radikális költészet lehetséges.

Legyen valaki közöttünk, aki száraz lábbal járkal a vizek tetején.

Ha más világot választunk

Két kérdés adódik Egyed Péter könyve (*A parton lovashajnal*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977) olvastán:

1. Mi az, ami költészetét a radikális költészet képviselőjeként jelöli? — mert immár kétségtelenül kirajzolódik egy itteni, sajátos új-líra, amit éppen Egyed kötetete erősített meg számomra.

2. Melyek azok a sajátosságok, amelyek ennek a költészetnek (a szó mindkét értelmében) egyedi vonásait jelentik?

1. Az első kérdésre válaszolva, úgy tűnik, könnyebb felsorolni, mitől határolódik el az új költészeti „iskola”, mint pozitív állításokat fősorakoztatni az egyértelmű meghatározás kedvéért.

Először is konvencióként intellektuális lírának nevezhető költészettípusról van szó, a kifejezés irritáló jellege ellenére. (Régi előítélet a „nem tudja, de teszi”; miszerint ha egy költő nem öntudatlan, kételkedni kezdenek a tehetségében...) Nemcsak annyiban intellektuális, hogy filozófiai kérdések néhol explicit kifogalmazását tartalmazza, hanem önreflexiós jellege miatt is. Az önmagát elgondoló anyag analógiája itt az önmagát elgondoló gondolat. Bár úgy tartják, minden jelentős költészet erkölcsi implikációjú, erre a költészetre ez különösen érvényes.

Másodsor: az úgynevezett én-líra és a személytelen költészet sajátos arányát találjuk ebben az irányzatban, kísérletet, amely az individuum és a tárgyi világ elvesztett egyensúlyát kívánja megteremteni; az értékek egyidejű érvényességének rendjét, amelyet nem jellemez sem a tárgyak fullasztó, személytelenné tipró, hatalmas eluralkodása, sem a személyiség óriásivá duzzasztott, minden mást elfedő áradása. A világ többféle megjelenülése itt *azonossá* válik.

Ehhez kapcsolódik az új költészetre annyira jellemzőnek érzett aleatória. Míg régebben a költő travesztái mögött kerestük az érvényesen elfogadhatót, az alakváltás a költői egyéniség magánterülete volt, egyéni jog a világ sokféleségének sajátos megközelítésére-felmutatására, az aleatorikus költészetben ez nemcsak mint egyéni játék, voluntarista kajánság jelenik meg, hanem mint a világok felcserélhetősége, a teremtések különbözősége. A kronológiájában vagy létmódjában különböző objektumok egyidejűsége ez, ahol egyik világ átüt, átdereng a másikon, egymást kölcsönösen mássá téve ezzel; értékek és időfogalmak állandó polivalenciája, állandó vibrálás, hajszálvékony áttünések és alakulások birodalma. A vers itt folyton a legkülönbözőbb létformákat vonatkoztatja egymásra, minden megjelenített tárgy, geometriai tér egyidőben valóság és fikció; e verstípus alapvonása az inherens bizonytalansági-lebegési állandó; az idő- és létállapotok közti szüntelen ingamozgás; a megjelenített világ egyike sem jelölhető meg a valóság és fikció polarizációjával, hol ez, hol az tűnik valóságosnak (értsd: érzékelhetően lehetségesnek), s ehhez képest a másik fiktívnek. Nem kell úgy érteni, hogy ez az ingamozgás a két vagy több létmodus között mindig a maga teljességében van jelen. Előfordulhat, hogy a vers csak a kilendülést, az át-kitörést jeleníti meg az épp-rögzített alakzatból; lehet, hogy csak a *más*-ba érkezést vagy a visszamozgást kapjuk. De egy részmozgás, az utalás a közeg elhagyására már implikálja a többi világ létezését.

A fentebb említett erkölcsi mozzanat épp ez a kilendülés; az egyéb, a jelenvalóságához és megszokott térképéhez képest *más* lét típus feltételezésének és megteremtésének a mozzanata. A vers (a gondolat) feszültségét a modusok közti távolság, a másneműség, illetve az őket egymásra vonatkozó indulat, az őket kiválasztó és összekötő (mellérendelő) Utazó erkölcsi habitusa adja. A *más* világ választásának példaszzerű szabadsága.

Az Utazó (a versíró, illetve a Vers) folyton elhagy egy világot, kilendülésének és útjának íve, ereje, vágya tartalmazza létének számunkra is érvényes igazolását.

2. Egyed Péter könyvének bevezetőjében írja: „az idő életkorodat nem az évek tömbjeiből alkotja meg: önkényesen halmoz egymásba részleteket éned különböző korszakaiból.” Majd: „Az alábbi verseket ilyen időállapotok szervezik természetes tartalomfolyamatba. De vajon mire esik az Utazó első pillantása?”

Az Utazó (ha nem is explicite), az utazás alapmotívuma e kötetnek. Különösen érvényes rá a fent vázolt státus. (Egyed Péternek egyébként a *Korunkban* is jelent meg tanulmánya az Utazásról mint létformáról.)

Egyed Péter költészetének (is) sajátosságai közé tartozik, hogy a könyvnek, versnek az *egészét*, teljes struktúráját az említett aleatóriával jellemezhetjük. Beletartozik a lebegési együtttható hatáskörébe az is, hogy az adott felépítést eleve csak *egy* lehetséges formának érezzük, az épp-adott vers-tér és vers-idő pontilyenné választott struktúrájának. A lebegési együtttható lényegéből következik, hogy a világok egymásra-vonatkoztatása következtében a morfémáktól a teljes könyvszerkezeti minden ilyen „holdudvarban” jelenjék meg, hogy ilyen *hatású* legyen. A jó versek azonban, önmaguk érvényességét esztétikailag megteremtve, nem hagynak kétséget afelől, hogy az adott tárgy struktúrája, illetve megjelenülése nem cserélhető ki egy tetszőleges másikkra; hogy a váz körüli halvány derengés is a tárgy lényege.

Nos, ilyen derengő váza a könyvnek (azért derengő, mert lényegéből adódóan nem nyújt biztosítékot megközelítésünk érvényessége számára, egyéb magyarázatot is lehetővé téve), ilyen váz tehát a cikluscímek útja, amelyet az „ütemelőzővel” beugró Utazó jár be.

Az adott világ mint „a rend jelei és bizonyossága” az egyik lehetséges kiindulási-viszonyítási pontot jelöli. Hogy — ha akarjuk! — ehhez képest mérjük a hely- és időváltoztatásokat. Ehhez képest Más a „Földválasztó környéke” az „Örök barátok” keresése közben, a „többlet-pont” meghatározásában, a „tolmács-lét” leírásában, a „korszerű halhatatlanság” vágyában, olyan szubsztancia felmutatásában, melyre az jellemző, hogy „egy kép: átüt a tudaton”. Itt forradalmas az újfajta időérzekeles, akár két hét egyidejű kapuiról, akár 24 óráról egy ismeretlen időben, akár az ősvilág jelenidejűségéről van szó.

Az Utazó, mondjuk Kis-Kolozs az álom és ébrenlét, a vers jelen ideje és egyéb idők közt, a helyek fikciói között utazgat; nem tudhatjuk bizonyosan, hogy versbeli ideje a „valóságos” és a múltja fikció, vagy a versbeli épp-most a valószerűtlen. Hiszen az Utazó találkozásait (vagyis az utazás megragadható idő- és térpontjait) a pillantásnyi időben, a felmutatás-megragadás azon mozzanatában tartja lehetségesnek, amely az evidencia teljességét hordozza. Az Utazó az evidencia boldog és tudással terhes sajátos készenlétében (amely nem feszültség, hanem vára-kozásteljes nyitottság) vág neki a jelen időn átderengő egyéb idő- és létformák felderítésének vagy az ismeretlen, a múlton átsütő jelen időknek.

Az Utazó útjai és visszatérései, az állandó ingajaratnak nevezett létállapot teremti meg a kötet legjobb verseiben a műalkotás önazonosságát. Ebben az azonos-ságban végre a megjelenült létformák egy individuum értékkategóriáival ragadhatók meg — s az individuum is leírható egyéb kozmogóniák fogalmaival.

Az a sajátos tér, amelyben ez létrejön, a költő magánterülete látszólag. Ami olvasóit is a megismerés részeseivé teszi, az (radikális) erkölcsi indulatának és esztétikai érvényességének a térénuma. Ez a felségterület Egyed Péternél egy olyan antik diszletezésű síkság, amelyen a (versben megidézett...) szemiotikusok arathatnak a legelőnyösebben. A torokszorító, személytelenné alázó lehetetlenségek világában nem marad más hátra, mint „a jelek alatt kuporogni, / a konga finoman kopog, zizeg a kürtök sápadt érce / és halkan peregnék a lécdobok. Ebben / a csatazajban ma végre megtudtuk, / hogy különböző öreg halászok / ezután csak csikóhalakat merhetnek / a zaccos tenger vitriolos vízből”, „és az éjjeli órjاراتok feladata a vártán való / bóbiskolás lesz”. Az állóképek délibábjaival megjelenülő vidék sajátossága a fehér-fekete vagy a teljes színnélküliség. Ezért különösen élesek a színes képek, olyanok, mint: „roncsolt hemoglobin rozsdázza szájam.” Ebben a kötetben nem a színesség vagy az otthonosság a fontos. A tárgyak itt többnyire szigorúak, darabosak és érdesek az idők derengésében és a nyelv hajladozásaiban. A vers a „céljáról megfélemezett hadseregé”, „a felvirágozott csalánszerelvényeké”, a „többlet-pontban” élő torkából elröppenő „vadkacsaköltés”, a percé, „amelyben többek leszünk annál”, „mint amit szájunkba rág a világ”.

Az Egyed Péterként megmutatkozó létforma ez esetben vers volt.

Nyomdokvizemre hágok, mosoly nyaldossa arcom

Ezelőtt 71 évvel Rainer Maria Rilke felkereste Gorkijt. A találkozásról, illetve Rilkeről Gorkij évekkal később kétmondatnyi aperçuben emlékezett meg, ilyenformán: „Ez Rilkére emlékeztet engem. Arra a kérdésre, hogy mi a véleménye Peter Altenbergről, azt mondotta: »Úgy rémlik, egyszer reggeliztem vele a Praterben.«**

Miről jutott eszünkbe a történet? A messzemenően azonos technikáról, amivel Egyed Péter válaszol a versei olvastán magunkban ugyan, de mégis neki feltett kérdésekre.** Lássuk mindjárt az első, a kötetnyitó verset: *Kis-Kolozs álma városáról*. Míg olvassuk, elkerülhetetlen, hogy ne kérdezzük meg: mi volt Kis-Kolozs álmanak értelme és jelentősége, maga és városa szempontjából? Egyed válaszul elmondja: míg Kis-Kolozs álmodott, jövődjét gömb-kövek vitatták meg. Lásunk egy másik verset. 17. lap: *A várakozás*. Mi volt a várakozás célja és tartalma, melyre azok várakoztak, a létbe-vetettek és történésekben otfeledettek? A válasz: mi, amíg a várakozás tartott, futkároztunk és olykor örvendeztünk. Más. 27. lap: *Az újjászületés*. Hogyan lehetne újjászületni bensőleg úgy, hogy az emberben lévő sok kacat, az elhasznált mozdulatok milliói újra fényesek legyenek? A költő válaszul megint másról beszél. Elillan a meleg? eltűnt egy ének? Ne bánkódj emiatt. 39. lap: Ki volt az, aki hirtelen énekelni kezdett a narancsszállító teherautóban? A vers végén csak azt tudjuk meg, hogy úgy énekel, mint kit „közöny nem bánt, s nem eshet baja“. 41. lap: *Élők*. A vers kérdéssel kezdődik: „Honnan jön ma a szó?“ A válasz: „Vért bont vas-izzé a mindennap, / roncsolt hemoglobin rozsdázza szájam.“

Ezt a dolgot nem lehet azzal kikerülni, hogy úgymond rosszul kérdezőnk. Rosszul kérdezőnk, persze, de attól Egyed még felelhetne jól. Azt sem mondhatjuk, hogy a válaszadásnak ez a módja kitérő; mert nem kitérő, egyszerűen csak nem a két, általunk megszokott módon közelít a jelenségekhez. Allitóltag az ókorban a dolgoknak a miértjét, az újabb korokban a hogyanját próbálják megfelelni. Rilke a főt elmesélt történetben nem arról beszélt, ki volt Peter Altenberg, még csak arról sem, hogy milyen volt. És mégis megtudunk, a válaszadás módjából, valami lényegeset róla. Mint ahogyan Egyed is a jelenség magyarázatát a jelenség egy szélsőségesen esetlegesnek tűnő, látszólag csak periferikusan hozzátartozó attribútumával helyettesíti. Az eljárás során jelenvalóvá lesz az önmagát a tárggyal valamilyen viszonyba, illetve vonatkozásba állító szubjektum is. A történet értelmes egésszé lesz, anélkül hogy Egyed választ adna kérdéseinkre, ő következetesen elzárkózik attól, hogy értelmezze vagy magyarázza önmagát. Egyed a bevált gyakorlattal ellentétben nem sűg, és az ettől elfogott olvasónak magának kell egyedül, külső fogózóknak nélkül szembenéznie azzal, amit látnia adatik e könyvben.

Egy eltévedt bűvár gondolatait villamos rája borzolja föl a víz alatt, azután megpillantja a hullámtörő tajtékját. Beláthatatlan nagy szárny alatt rókaszín alkonnyat lopakodik. A földről szélvihar által magasba emelt gazdjára visszragyog két boldog faláb. Egy görög munkásokat és narancsokat szállító teherkocsin valaki egyszerre csak énekelni kezd. Ezek és a többi hasonló (nálunk szokatlan) érzékletességgel megfogalmazott kép — mindegyikükben van valami drámaiság — sokáig villognak még a kötet olvasójának tudatában, miután becsukta a könyvet, nem hagyják békén, snitt, egyik a másik mellett és mögött; „A szemfenéken egy epervásár / vörös foltjaiként hány ölelés, / hány dobverő pereg“; egy vasutas „a gomok között járkál, és a berozsdásodott / borvízforrásokat próbálja életre sípolni. De a földből / kiálló vasgégékből csak száraz kénköhögések / törnek elő. Ó is köhög.“ — „egy kép: átüt a tudaton, / mint salétrom a falon, / vér a ruhadarabon“. Egy vég-parti őrség katonái rózsát gyűjtenak, valahol fönnt Északon. Olyan vidéken, ahol „kegy teremt jogot, / és a lelkek farkas-róffel mértek, / eszünk pedig alkal-

* Az eseményekről Rilke is beszámol: „A szomorú lámpa egész egyenletesen világította meg Gorkijt [...] és néhány borús hangulatú orosz férfit, akik tudomást sem vettek rólam.“

** Egyed Péter: A parton lovashajnal.

mazott". Ugyanitt, ebben a könyvben „tudatodat szitává lövik ugyanazt a szót röpitő fegyverek". Vagy: egy erőszakos szónok — egy diktátor — gyötri a hallgatókat, lassan apróra tördelve őket „szája kis rézmozsarában".

A szónok hallgatósága azonban csodálatosképp ellenáll a tudata ellen végrehajtott folytonos agresszióknak. A hallgatók személyiségstruktúrája olyan lehet, mint az Egyed Péteré. Egyed énje ugyanis diszkontinuus, nem-folyamatos ego. Ahogyan ő maga mondja kötetbe vezetőjében: „az idő önkényesen halmoz egymásba részleteket éned különböző korszakaiból." Míg az időutazás megszokott technikája: táj és idő változik, az én ugyanaz, azonos, egységes marad, addig Egyednél ez fordított: az én változik, a díszletek nem lényegesek; az időutazás belső. *Nem az idő kevert, hanem az én.* Saját lényének identitása ily módon problematikussá válik. Annál is inkább, mert hiszen az én éppen úgy nem rajzolható körül egyetlen folyamatos vonallal, ahogyan a tenger és a sivatag határa is (legfőnnebb) csak statisztikai értékűnek fogadható el a térképen. Bertrand Russell írja: „Nehéz bármiféle olyan lelkiállapotot találni, melyben kizárólag önmagannak volnék tudatában — s nem valami komplexusnak, melynek én vagyok egyik összetevője." (*Tudás ismeretség révén és tudás leírás révén*) Továbbgondolva a dolgokat, világos az is, hogy nehéz bármiféle olyan lelkiállapotot találni, melyben pillanatnyilag meg- és átélt éneket kinevezhetném az énemnek, vagyis azonosíthatnám mint reprezentatív önmagamot. Egy tanulmányban arról olvastam, hogy John Barth *Jacob Horner* nevű regényhőse adott pillanatban ezt mondja: „Bizonyos értelemben Jacob Horner vagyok." A tanulmány írója szerint Jacob Horner azért lehet csak bizonyos, egyfajta értelemben önmaga, mert a szereplők, magatartásformák özönében megállapíthatatlan, hogy tetteinkből és gondolatainkból mennyi mondható a sajátunknak. E kötet költője viszont annál is több joggal toldhatná meg bemutatkozásakor ily módon a nevét: „Bizonyos értelemben Egyed Péter vagyok"; mert állandóan több, az idő különböző szeleteihez rendelhető énje van jelen, s akinek több énje van, azok közül egyik sem az övé. A kötet végére még az is kiderül, mindennek tetejébe, hogy a költő állandóan érzi magában, mint tőle idegen testet, énjének azt a változatát, mely meg fog halni majd — és ez az én a mostaninak nem is hagy békét. Mit lehet tenni ilyenkor? Mit lehet tenni egy olyan világban, ahol énem leválaszthatatlan a dolgokról (melyek ily módon elhatalmasodtak rajtam), másrészt pedig még az is tisztázhatatlan, mit nevezhetek saját énemnek?

A kötetből tisztán kihallani, amint Egyed Péter így szól: szétbontom az egészet.

Mielőtt megvizsgálnók, *hogyan* teszi, nézzük meg azt is, mik a további indokai, a mellett a legfontosabb mellett, hogy önmagát, személyisége patternjeit keresi; ezenkívül még mi indokolja ezt a nehéz és fáradságos munkát?

Röviden válaszolva: a tudat elleni támadás, és, ezzel összefüggésben, a nyelv kiüresedése. (Heidegger: „A nyelv a nyilvánosság diktatúrájának uralma alá kerül. A nyilvánosság előre meghatározza, hogy mi érthető, és hogy mit kell elvetni mint érthetlent... A nyelvnek e mindenhol oly rohamos kiüresedése az ember lényegének a veszélyeztetettségéből ered." — *Platón tanítása az igazságról*.)

Egyed Péter erről így beszél (*Az elveszett szó*): a szó megkövül, rontón saját ágyára telepszik, „idegen útra tér, kémsel, ellenőriz, / a száj körül sündörög — / benne éned sápadtan bolyong, / már hazudnék, magát nem találja".

A nyelvet pedig nem szabad kiüresedni hagyni. „Tolmács-létünk szó és világ között" (*A tolmács sétája a kertben*), ez annyit jelent, hogy — ismét Heidegger szavaival — az ember világban való létét, itt-létét, otthonát esetről esetre kell megállapítania, ez pedig a nyelv (mely az emberek földhöz tartozását tanúsítja), illetve a költészet révén történik.

Lássuk tehát a lebontás hogyanját.

A feladat, amint szó esett róla, kettős: (1) le kell bontani a komplexust, melynek egyik összetevője vagyok, illetve (2) meg kell tisztítanom az énem minden egyébtől. Más szóval: *környezet és emlékezet kiürítése*; a lebontás külső és belső.

1. A külső világ lebontása. Tudjuk, hogy minden érzéki adat a végtelenségig összetett; egymással valamilyen viszonyban álló részekre darabolható. A jelenségek gyakorlatilag bármédig bonthatók, újabb és újabb összetevőket kell szétválasztanunk. A nehézségek azonban végül is csak mennyiségi (minőségileg rossz végtelen), úgyhogy adott ponton abbahagyhatjuk a munkát. Ekkor emeljük fejünket fel, és hordozzuk körbe a szemünket. Hol vagyunk? „Fa, bokor vagy egyéb jel sehol sem volt a / szemiotikusok legnagyobb kétségbeesésére, / és a miénkre." Mi az egyetlen megmaradt bizonyosság annak számára, aki eljutott idáig? A látóhatár.

mert ahhoz mégiscsak — és mindig — viszonyíthatjuk magunkat. A látóhatár annak garanciája, hogy a világ újból berendezhető. Addig, míg van látóhatár és vagyok én, semmi sincs veszte. „Az eligazodást — bár elég hihetetlennek tűnt — némi-keppen mégiscsak a horizont segítette.“ — Az van jelen e tájon, „aki nincsen, / és aki ott állt, / ahol nem állt ott“. (64.)

2. Ekkor fog neki a költő, ezen a tájon, a második feladatnak, a belső lebontásnak a megvalósításához. Ez — az én kiürítése — már csak azért is szükséges, mert a költő érteni akarja a világot, saját énünkből kiindulva viszont a jelen valósága nem érhető. Saját szubjektív énünk lényege ugyanis ellentmondást nem tűrő rendszerben nyilatkozik meg, amely — mint Eduard Grisebach írja, akinek a fejtegetéseit az alábbiakban is idézem — egységet és folytonosságot biztosít számunkra. Énünk a múltra épül, azon konstruálódott, a múlt viszont nem segít hozzá bennünket a jelen megértéséhez. A jelen valósága nem vezethető le az ismeretből — már csak azért sem, mert a jelenbe belépő múlt nem azonos a tulajdonképpeni múlttal, jelenbe lépésekör átalakul.

A múlt ezenkívül tönkreteszi a jövőt, mert a határozottan megformált múlt határozott módon korlátozza a jövő szabadságát — ezért a jövő feltételezi az emlékezet legalább részleges megsemmisítését. A múlt, súlyával, túlterheli és agyonnyomja a jelent meg a jövőt. Ezért, ha a múltat megszüntettük, több esélyünk adatik jelen lenni.

Egyed Péter szavaival (*FÓNIX eljövetele*): „A FÓNIXmadár mutatókarmában / megvillantja jelenedet és annak / tagadását“ — „Öt nem érdekli, hogy ki voltál, / csak az, hogy ki leszel“ — „magadnál vagy és elválsz / kihűlt mozdulataidtól“ — el bizony, elválsz tőlük, múltad leveted, mint egy kigyóbőrt, nem fontos, ki voltál, az a fontos, ki leszel — emlékekkel a nyakunkon, emlék-púppal a hátunkon a jelent nemhogy körülhatárolni, de még érinteni sem tudjuk. Márpedig Egyed Péternek a múlt igen súlyos ballasztjától kell megszabadulnia. Nagyjából erről a viaskodásról szól maga a könyv. „Torkodból nem kérdés és felelet“ — írja —, hanem „vadkacsakiáltás / és mozdonytöfögés, fejszecsattogás / a múlt elfelejtett állomásaiból és határaiból.“ Azután: „A kert [...] rátok emlékeztet és magamra is“, a régi séták hangja-emléke „belénk költözött“ — „ezért érezzük magunkat szakadatlan“. Ugyanebben a versben (*A tolmács sétája*): „míg tart az emlék“ — írja —, addig tart „tolmács-létünk szó és világ között“.

Dehát, mint láttuk, Egyed Péter nem is akarja szakadatlanul, mintegy a múlt meghosszabbításaként, érezni, szakadatlanul egynek-érezni magát. Am a múlt elutasítása átalakítja a tudatot. Egyed Péter lemondott énje egységességéről és folytonosságáról, lemondott múltjáról és emlékezetéről, lemondott arról az olcsón hozzáférhető lételfoglaltságról, hogy a világ maguktól létező dolgainak tőlünk semmilyen erőfeszítést nem igénylő szemlélésébe merüljön. Mi maradt Egyed Péterből a nagy lebontás után? Mi hallatszik a kiüresített tájon, hogyan beszél a kiüresített én?

„Ó, ne szakítsatok le a világ testéről, mert sziget lettem, szigetelt semmi“

„felsírsz, hogy szemed kiégett körtéi és idegeid kiégett téli biztosítékai között senki sem jár“

„az út porában, avar és evőeszközök között [...] jelentéseitek után tapogatózol“

Ótestamentumi kifosztottság.

Itt érkeztünk el Egyed Péter költészetének, világhoz való viszonyának kulcskategóriájához, a (nem reneszánsz értelemben felfogott) újjászületéshez. Kíséréljük ezt meg magának a szövegnek alapján bizonyítani.

A világot tehát Egyed Péter szétbontotta, ami persze nem jelenti, hogy megsemmisítette; szétszedve ugyan, de megvan, a dolgok ott sorakoznak rögtön a látóhatáron túl. Ekkor hangzik el a kérdés (56.) a kiürített vidék középpontjában: „Mintegy / félálomban hallottam: MERRE INDULJUNK.“ A látóhatáron túl: az általános szétszórtság, tökéletes káosz állapotában található világ, alapjelentéseikre bontott, egynemű, egyszerű, egyértelmű, pontszerűvé redukált dolgok halmaza. Hogyan fog ez az atomjaira tovább-nem-boncolható, részre elkülönített világ összeállni? Hogyan találkoznak majd egymással a részecskék? Netalán maguktól? „Epi-kurosz volt olyan szegénytelen, hogy azt kívánta, az atomok minden ok nélkül térjenek el [...] azért, hogy találkozhassanak“ [és összekapcsolódhassanak] (Kant: *Az égtőlános természetértétele...*).

Mit tesz Egyed Péter tetszalottságából való újjászületéséért („Újjá akarsz születni, és nem tudod, hogyan válnék benned újra arannyá a sok kacat, hogy lehetne titokká és jelentéssé millió elhasznált mozdulat“ — *Az újjászületés*, 27.),

hogyan próbálja meg — mert nem hisz abban, Epikurosz módjára, hogy maguktól összetalálkoznak és kapcsolódnak az alap-építőelemek —, milyen módszerrel kísérli meg a kompromittálódott, depraválódott dolgok homogenizált újra- és másként-összeillesztését?

Láttuk, hogy az újjászületés madarát (47.) nem érdekli, ki voltál, „a pókhálós ablakszemeken benzinespalackot vág be“ — nem vitás, a múlt, az emlékezet pókhálós ablakszeméről van szó. Ezek után arra számítunk, hogy Egyed más Egyedként születik újra, egy másmilyenek újjáépített világba. Ám mindannyiunk meglepetésére Egyed, a rá jellemző mérhetetlen ravaszsággal, ugyanazt — minden (bár esetleg mégis félrevezető) jel szerint ugyanazt — a világot választja, amelyet oly nagy fáradtság árán bontott le.

Magellán elindul, és ugyanoda érkezik meg, ahonnan elindult („Ahonnan indultál, oda érkezel“ — *Ballada Magellánról*, 77.). Itt Magellán persze most nem történeti személy, nem érdekes, hogy leszúrták és felnégyelték, mielőtt hazaérhetett volna. Ugyanazon a mólón áll tehát, a kötet legvégén, mint ahol elindulása előtt állt. Erdemes volt? Az a sok kínlódás hát megérte, hát hiába indul neki az ember a világnak, a világ-végére-vívó út is ugyanahhoz a mólóhoz vezet, amelyen az ember már gyermekkorában is ott álldogált? Hát érdemes volt Egyed Péternek leválasztania magát a világ testéről, és elfelejtenie mindent? Hogy megint ugyanazok a folyók, teherkocsik, diktátorok...? „Ahonnan indultál, oda érkezel“? Hát akkor minek elindulni?

A hazatért Magellán vállán, köpenyként, ott a megismerés és a szabadság. Miután mindent elvetettél, ugyanazt — például Sevillát — már *választod*; azelőtt nem választottad, hanem csak *adatott* néked. Az, ami eddig *adott* volt számodra, adták néked, az most már a tiéd; és csak most a tiéd. Az újjászületés: megváltás. Eddig csak *léteztél*, most már *vagy*. Ez volt tehát a végsőkhöz való eljutás értelme, célja és eredménye: „Itt-létem értelme, hogy tovább mehettem“ (75). Mert az *újra itt* valójában azt jelenti, hogy *tovább*. Még ha a környezet ugyanaz is — az én nem ugyanaz. Emlékezzünk: Egyednél nem a táj, hanem az én változik. Mert hát állítható-e, hogy *ugyanaz* a Magellán érkezett meg? Nem véletlen, hogy Magellánnal a kötet végén találkozunk. Magellán elindult, és a kötet végén ugyanott áll, ahonnan elindult; de mekkora különbség! Egyed Péter elindult (lásd például: „Nyomdokvizemre hágok“ — 32.), és a kötet végén ugyanott áll. De mekkora különbség! Visszatért ugyanazként és mégis másként.

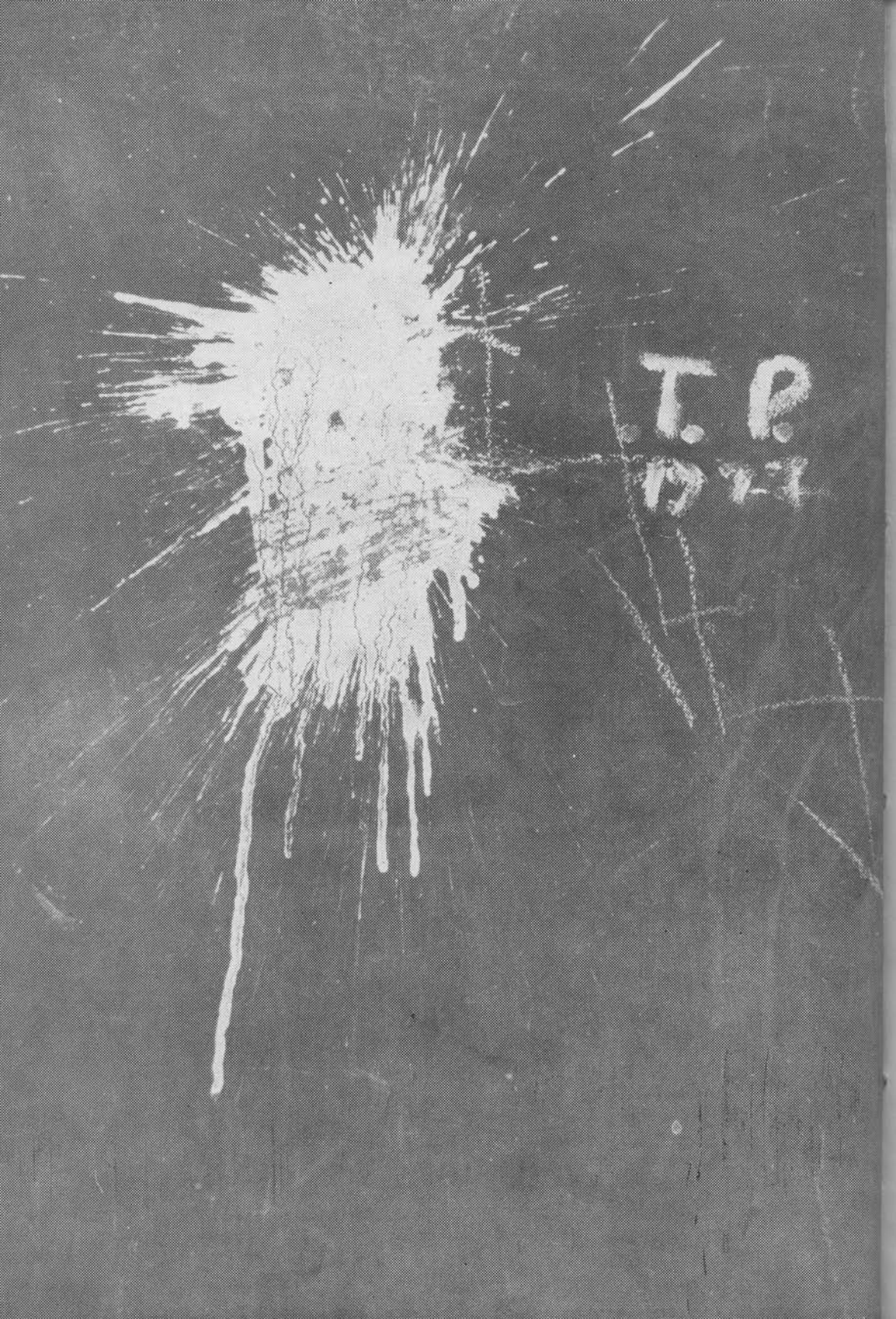
És mi az a hit, amiért — magellániszavakkal szólva — utaztál és létezel? Csak ennyi: hogy az otthoni táj hív téged; annak a vidéknek elmondhatatlan ethosza, mely hív és visszahív; erről van szó; „a végpontokon s a kezdetekben“ ugyanaz a piros, meleg lény áll; a kötet végpontján Sevilla, a kötet elején Kis-Kolozs városa; a két város hangja: egy-ugyanazon hívás, egy-ugyanazon szó.

A téged napról napra újjászületető FÖNIX mutatja meg neked sorsodat („Megvillantja jelenedet és annak tagadását, ott megleled sorsodat“). Ez a sors most már a sajátod, te választottad, Magellán vagy. De a megváltás nem *egyszerű*. Hanem *egyszeri*. Holnap ismét újjá kell születned. Az újjászületés, ha tudatos vagy, írja Egyed Péter, benned „napról napra megterem“. És: „megszámolható, hogy hányszor újrakezded, hányfele darabolódik az egyetlen kezdet“ (65.).

Egyed Péter a legutolsó versben néz először farkasszemét az énjében megbúvó egyéb énekkel — ezt a szembenézést készítette elő maga az egész kötet, erre volt jó — a lebontott és újraépített tudatban, melyből az egyedi önmagát újrendező mechanika kimosta a múlt ballaszt voltát, ismét ott kujtorog és sündörög a vénember. Ugyanaz, aki kezdetül fogva ott leselkedett, majdani énedként épülve rá a maira. De mekkora szerencse! Ő fog meghalni, megvált téged, te örökéletű maradsz. Költőhangod téri örökkévalóságban őriz meg téged. Ezzel a kijelentéssel ér véget a *Capriccio* című vers, mely a kötet összefoglalásának tekinthető. „Festő vagyok. Villamos oszlop, lábam földbe túrva“ — kezdődik a vers, és az oszlop panaszkodik, hogy nem lehet mozgó ember, mert kötve tartják a huzalok. Le kellene szagatni őket, persze. De „ezek táplálnak, övük vászonra alakított színem, formám“ stb. Hogyan lehetne nélkülük élni, akik a világgal való kapcsolatot jelentik? És mégis, egyszer csak elszakadnak a fémkigyók, a tápláló huzalok, a világgal öt összekötő vezetékek — itt következik a már idézett könyörgés: „Ó, ne szakítsatok le a világ testéről...“ És ekkor jön az újjá-, a festő költővé-születése; a lélekben ott-zsúfolódó emberkéek szóhoz jutnak, s a beszéd polifóniája szédítő — ezeknek az emberkéeknek „egy a szájuk“ — a költő szája. Az egyén, a tudat, a személyiség újjászü-

SZABÓ BÉLA
FOTÓI
FELÜLET ÉS
SZINTÉZIS
CURRICULUM
VITAE

letett: „Költő leszek, mikor eddig halott hangom megszületik.“ Az újjászületett festőből költő lett. Mi változott? Honnan az eddig halott hang? Mi változott? Hogy szóhoz jutottak a költő száján át mások, megannyi hang, egy kollektivitás személytelen beszédritmusai? Kik beszélnek? Az ejtőernyősök például. Hallgassuk meg őket, némelyek úgyis azt suttogják Egyedről, hogy valóságtól elvonatkoztatott, de — sőt — ettől elszakadó világának nincs sok köze a realitásokhoz. Egy erdőszélen sötét, korahajnali férficsapat készülődik: „Az ejtőernyősök ácsok, kőművesek“ — „póternyő nélkül, / az ernyőkben kenyér, szalonna“ — ezoterikus dolgok ám ezek, találunk itt valóságtól való elrugaszkodást, csakhogy ezúttal nem Egyed rugaszkodott el a valóságtól. Mások. Akik letagadnák e kötetből nemcsak a szalonnát, kenyeret, ingázó ácsokat — ez még nem volna baj, e kötet nem ettől jó kötet —, hanem azt a cselekvésre ösztönző moralitást és humanizmust, melynek tudomásul nem vételehez nem botfűl, hanem botoszív és botmentális szükségeltetik. Feleljünk nekik a *Tisztán* című vers utolsó három sorával, ezen belül is az utolsó három szóval:

*elmondható, hogy részvételünk a harcon
több mint bátoraságos körültekintés
s egy párbeszédnyi mosoly nyaldossa arcom*

LÁZOK JÁNOS

Miért nyávognak a vasmacskák?

Szöcs Géza második kötetének gondolatvilágáról

*Mert a költészet tagadás. Ha
nem más; legalább tagadás.*

BRETTNER GYÖRGY

1.1. A kilátótorony, Szöcs Géza második kötetének címadó szimbóluma, már *Forrás*-kötetében felbukkan egy elszigetelt kép erejéig:

*görbe fafogú vaslétra visz az égbe itt
szalad fel néha a vasmacska, hogy horgonyként
szakadjon bele
a feketé kemény mederbe amelyben a föld folyik*

(Az író és a kerekek)

Az első benyomás senkit se tévesszen meg: az idézet elemei szigorú logika alapján szerveződnek egységbe, a képzavar határát súroló formamegoldásokat a költői „üzenet“ lényege teszi indokolttá. Két toposz (föld, ég) és a kiragadott idézet szűkebb, versnyi kontextusa segít értelmezni a fenti négy sort: bizonyos esetekben — más lehetőség híján — a költészet az a megnyilvánulási mód, amely „vasmacska nyávogásaként“ realizálja önmagát, csak a paradoxon, az antinomikus gondolkodás révén vállalkozhat a valóság lényegi megragadására.

(A „fafogú vaslétra“ jelzős szerkezet elsődleges 'sín' jelentésén kívül elvontabb jelentéssel is rendelkezik: ösképe, a „fából vaskarika“ kifejezés a mindennapi nyelvhasználatban is a paradoxon leggyakoribb jelölője.)

Szöcs Géza ugyanis már első kötetében az antinomikus szerkezetű gondolkodás gerillaharcát hirdette meg; de ami ott még a primér élmények laza összefogása és (vagy) „játszi-játék“ (Bretter) volt, az itt, második kötetében kristályosodik olyan formateremtő elvvé, amely végső soron a kötet szerkezetét, a versek ciklusokba rendezését is meghatározza.

Az antinomikus gondolkodásséma kettős szerkezetének az egész kötetten végigvonuló, szimmetrikusan ellentett kettősségű formamegoldások felelnek meg, különösen a kulcsversek esetében. Szöcs gondolkodói teljesítményét bizonyítja, hogy ezt a kettősséget az emberi létben objektíve meglévő dualizmus pólusaiként tárgyasítja: új kötetének versei az emberi lét társadalmi meghatározottsága és öntörvényűsége közti ellentmondásos, dinamikus tendenciájú egység erővonalait rajzolják ki.

A *Kilátótorony és környéke* versei feleletvariációk egy kérdésre: elképzelhető-e az emberi lét egyik vagy másik pólus kizárólagossága alapján? A kötetegész jelentéskomplexumát árnyaltabbá teszi, hogy Szócs Géza az egyedi léte tágabb, társadalmi összefüggéseibe helyezve próbálja meg a válaszadást.

1.2. A kötet első része (a verselméleti tanulmány előtti három ciklus) csupán előkészíti ezt a kérdésetfevetést. Ebből a szempontból különösen fontos a III. ciklus verseinek antipációjára (A *sakktábla, Mit csináltál az úrhajóval, Felicián*). Azonos alapszituációjuk, játékos formában bár, de felvázolja azt az egymással felelő, egymásnak ellentmondó két szemléletmódot, amely a főntebb említett két pólus modelljeként fogható fel. A jelképes áttételek játékos túlzásaiban a releváns, összefüggő jegyeket keresve: e versekben Szócs két olyan emberi viszonyulásmódot modellez, amelyeknek — egyelőre meg nem nevezett — hordozói igen eltérően reagálnak a *szokatlan*, az új metaforáját megteremtő különböző furcsa „tényekre“.

Az egyik, amelyet a *Felicián* című versben Bajor Andor zseniális egérhőse képvisel, a legnagyobb természetellenességgel fogadja e fura „tényeket“, sőt, igen szellemes érveléssel valóságosságukról akarja meggyőzni vitapartnerét. Az ellenpóluson egy bizonyos, a mindennapi emberi gyakorlat megkívánta korlátozottság áll, egy olyan valóságreflektálás, amely jogos gyakorlati megmondolásból az adottságot (a dolgok pillanatnyi viszonyrendszerét) statikusnak és változatlanak tételezi, mert csak így tud hatékony lenni a saját területén. A tényekhez éppen ezért a tapasztalat, a praxis során kialakult előfeltevésekkel, automatizmusokkal közeledik, s ez megnehezíti az újhoz, a szokatlanhoz való rugalmas viszonyulását. Felicián barátja azért nem tud belenyugodni abba, hogy a kiásott Déli-sark most nem a szokott helyén, az Antarktiszon, hanem barátja asztala alatt van, míg Felicián a legnagyobb nyugalommal magyarázza e „tény“ következményeit.

1.3. Bár nincs nyílt utalás erre, feltételezhetően hasonló „szemléletbeli eltérések“ okozzák, hogy a planetáris párvers (*Nézőpontok, avagy a versíró fekete ember*) két költőtípusa, költői szemlélete a Föld ugyanazon pontjáról (46° 40' északi szélesség és 23° 30' keleti hosszúság) látja a másikat ismerősnek, mégis idegennek az itteni problémákban; olyannyira, hogy mindkettő a Föld ellenkező oldalán, alattunk, fejjel lefelé állva képzelel el a másikat: „ugyanazt írta meg ő, de kifordítva, lefele fejjel“. Vagy, hogy az ellenvéleményt is idézzük: „fejjel lefele, kifordítva, de ő megírta ugyanazt.“

Tézis és antitézis szembesülése ez. Ütközésük tragikumát antinomikus, „eszmenyi“ ellentmondásosságuk jelenti, amely éppen tökéletességével zárja ki a szintézis lehetőségét: „verseink egymáratevődnek, összetapadnak, lehetetlen felszállniuk, kioltják, kimossák egymást.“ Az ellenvélemény, a fordított szórend ellenére, tökéletesen egybehangzik ezzel. A két oldal szimmetrikusan ellentett szórendje mindvégig megőrzi az antinomikus szembesülés látszatát, habár a dőlt szedéssel kiemelt részek egymásravezőjele jelölésével megkérdőjelezi e szembesülés antinomikus jellegét.

1.4. Az eddig említett-elemzett versekben az emberi lét dualizmusát, társadalmiság és öntörvényűség összefüggéseit Szócs valamiféle „kettős szereposztás“ révén mutatja meg, amelyben mindkét pólusnak jól egyénített külön hordozója, jelképes megtestesítője volt.

Bár egyetlen versben sincs megnevezve a két jelkép, két versen kívüli explicit megnevezés — a szellemes borítórajzzal együtt — megadja a kulcsot a megfejtéshez. „Ajánlom ezt a könyvet az ejtőernyősöknek és a hattyúknak“ — szól az ajánlás a 4. oldalon, és a már említett III. ciklus mottójában sokatmondóan ismét együtt fordul elő a két jelkép.

2.1. A *Bennem, mintha kőgörgögeteg* című vers lényeges mozzanattal bővíti az imént említett „kettős szereposztású“ versek értelmezési lehetőségét. E vers motívumainak elemzéséből kikövetkeztethető, hogy az „ejtőernyős“ és „hattyú“ jelkép kontrasztos szétválasztása az előbbi versekben nyomatékösítő funkciójú, az ellentmondásos jellegét hivatott kifejezni. A két jelképet konstituáló motívumrendszer egységbe foglalása viszont az egyedi lét kettősségének, társadalmiság és önelvűség ellentmondásos egységének modelljét teremti meg:

*repülnél, ha engedne a föld,
elsüllyednél, ha nem emelne ezer madár,
lépsz az utcán meg-megemelkedve olykor,
olykor meg-megroggyanva, úgy érzed, szétszakadsz,*

*kavarog benned felhőcafát, szikla, arany
ezer madár és fekete föld.*

2.2. E sorok nemcsak a „kettős szereposztású” versek jelentését helyezik tágabb kontextusba, hanem érthetővé teszik a forradalmár-motívum feltűnését is a kötet utolsó előtti ciklusában (*A forradalmárok vacsorája*).

A forradalmár-motívum — mindennapi fogalomhasználatunkhoz közelebb álló formában — ugyanazt fejezi ki, mint az ég felé emelő „ezer madár” jelképisége: azt a szárnyalást, amely az adottságot egyedüli realitásként tétélező szemléletmódtól időről időre (mindig más formában és más körülmények közt) el-elszakítja a kétegy és keresés jegyében előresiető emberi elmét.

A két szemléletmód egymással antinomikusan szembenálló — állítják ezek a versek. Egyetlen megszorítással igaznak lehet elfogadni ezt az állítást: a két szemléletmódnak megfelelő kétféle viszonyulásmód közt állandóan újratermelődő ütemeltolódás létezik, amely kizárja az egyidejű tézis—antitézis antinómiával időben egybeeső szintézis lehetőségét. Oscar Wilde frappánsan fogalmazza meg az időbeli eltérést: „A tegnap utópistáiból lesznek a holnap realistái.” (Tézis: az utópiatermelő egyedi tudat; antitézis: a társadalmi tudat „tegnapi” viszonyulása az utópiához; szintézis: a társadalmi tudat „holnap” viszonyulása a „tegnap” még megvalósíthatatlannak hitt gondolathoz.) Ezt az időbeli eltérést transzponálja térbeli mozgássá (súlylyedéssé) az utolsó ciklus címadó verse.

2.3. Értelmezhetővé — s ami több: funkcionálissá válnak ezáltal azok az irracionális elemek, amelyek első olvasásra csupán egy nem mindennapi fantázia öncélű játékának tűntek. Megfigyelhető, hogy ezek a verselemek mindig a „hattyú”- (és forradalmár)-motívumhoz kapcsolódva fordulnak elő, motívumkonstituáló tényezőként. A forradalmárok MEGVACSORÁZNAK: „súlyompástétom vízirózsa-főzelék kalács / zuzmó-torta gyopárbor spárga árticsóka” várja őket, „és az asztalon lángot vet a tudós kenyér”; MOSDANAK: „ha a vízcsapot / elfordítod hősárga füvek és kakukkcsontok folynak belőle”. A kivégzőosztag előtt álló forradalmár látásának nem-mindennapiságát bekeretezést emeli ki: lassítva, részletekre bontva követi végig a golyó útját a fegyvercsőtől melléig: „A megélesedett szem / iszonyodva látja, mint úszik át a kaszárnyaudvar kövei fölött lassan / az ólom.”

Mindezek a verselemek metaforikus funkciójúak, szokatlanságuk, egyszerűségük révén a legkülönbözőbb vershelyzetekben teremtik meg az új mint ismeretelméleti kategória metaforáját. Természetéből adódóan az utópia, az adottságon túllendülő gondolat még nem ismert, szokatlan a társadalmi tudat számára, hiszen az egyedi tudat közvetítésével alighogy a megismerés határain belül került. Ezt a sajátosságot, az ilyen-még-nem-volt jelleget Szócs Géza kifogyhatatlan nyelvi leleménnyel fejezi ki, meghökkentő szóösszetételekkel, néhol játékos, de mindig funkcionális szómágiával.

3.1. Az „ejtőernyős”-motívum körébe rendelődnek ezáltal mindazok a verselemek, amelyek külön-külön és kombinációjuk révén is az adottságba merevedett gondolkodást jellemző tartalmakat hoznak létre. Legtisztábban ez a funkció az V. ciklus *Még egyszer* című versében figyelhető meg. A mélyen átélt, egymást felfokozó ismétlések, ígéretések, emlékképek ugyanazt mondják el — az érzelmek mindenki számára érthető nyelven —, mint a túldolai „hattyú”-verse szikár intellektualizmusával: az ember életében vannak helyzetek, pillanatok, amikor csak a halál, a nemléttel való szembenézés érteti meg velünk egy életszakasz, a lét igazi jelentését.

„Az a játékautóbusz. Még egyszer azt a játékautóbuszt. Azt a ha- / vasesőt, amikor elkéstem és várnod kellett rám. Azt a havasesőt / még egyszer. Ott lennék hétkor. Hét előtt öt perccel. Az is le- / het, hogy hamarabb jöttél akkor. Ez az öt perc, amit veled tölt- / hettem volna. Öt percig veled lenni. Egy percig veled lenni.”

A másik oldalon pedig mindez két sorban:

járd körül velem életem, taníts

MEGVIZSGÁLNI HOLTOM RENDELTETÉSÉT.

3.2. Az eltérés nyilvánvaló: az „ejtőernyős”-motívum hordozta viszonyulásmóddal azonosulva, a költő nem tud az adottság („fogadott kishúga”, Fodor Évike halálának ténye) fölél emelkedni, bármilyen görcsösen akarja is ezt. Jellemző az adottságból kitörni akarás iránultsága is: időben visszafelé, a pre-adottság irányába mutat, késő megbánás sóhajaként: „Bár ne így történt volna.”

A figyelmes olvasó mindebből megsejthet néhány, a VII. ciklust intonáló és magyarázó gondolatot. Mindenekelőtt azt, hogy az „ejtőernyős” szemléletmód, érzelmközpontúsága okán, nem alkalmas a kegyetlen adottság jövő felé irányuló meghaladására. „Az érzelem — az a mód, ahogyan a világ bennünk van” (Bretter) — megfosztja a túllendülés legfontosabb előfeltételétől: nem képes az adottságot tárgy-

gyá téve, hűvös intellektusú külső megfigyelőként szemlélni, az adottságot szubjektívizálja.

3.3. A *Még egyszer* párverse, A *sírhely mása* viszont olyan intellektualitást kapcsol a „hattyú”-motívumhoz, amely éppen elvonatkoztató, tárgyiasító önreflexiójával képes megőrizve-meghaladni dolgokat. Az adottság visszahúzó, negatív impulzusait ekként képes pozitív, jövő felé irányuló létvizsgálattá átváltani:

Több sírhely egymás mellett, mind a tied.

*RÉGI SÍRHELYEK ÓRZIK UTAD AZ IDŐBEN
mindenkben te feküdtél más-más
alakban, mindenik mellett
ott álltam én is*

hány temetőben.

*

*Szorgos, folytonos szólamok a
vizek felett, szárnycsapások
járđ körül velem életem, taníts
MEGVIZSGÁLNI HOLTOM RENDELTETÉSÉT.*

A téma — az a létértés, amely a halálra figyelve, a nemléttel szembesülve jön létre — nem új Szócs Géza verseiben, az *állét* és a *tetszalottság* motívumai révén már *Forrás*-kötetében is felbukkant (*Who's who?* [Ki kicsoda?] ciklus).

*A halál idegen tőlem, mert a léten kívül esik,
lételem idegen tőlem, mert adatott nekem,
halálom nem az én halálom,
mert lételem nem az én lételem.*

Jaj, ki is vagyok én, magasságos hét menny

(A quetzalcoatlí koporsókészítő)

Az önmegszólító verstípusról írott Németh G. Béla-tanulmány Heidegger-interpretációjának néhány sora komoly segítséget nyújt e téma jelentésének árnyaltabb értelmezéséhez: „A létértés, a végesség jegyében, tudatában születő létértés azért alapvető, mert csak ennek birtokában ismerheti föl az ember reálisan a maga lehetőségeit, mérheti meg a dolgok valódi értékét, jelentőségét, azaz a maga halálig tartó léte szempontjából, a maga haláláig megvalósítható, megvalósítandó személyisége szempontjából való értékét, jelentőségét.” (Kiemelések Németh G. Béla: *11 vers* — Budapest, 1977. — című kötete alapján.)

3.4. A halál kontrasztját is felhasználó létértelmezésről azonban nem elegendő külső szempontok alapján bizonyítanunk, hogy alapjában véve létközpontú és jövő-irányultságú; a kötettel kell tehát bizonyítanunk, hogy a halál nem célként tételeződik itt, hogy „nem a lét lényegének összegezője és tartalma” (Németh G. Béla) e versekben.

A harmadik Fodor Évike-vers, a kötet első részét záró *Két év* minden olyan értelmzői önkényt megcáfol, amely az adottságot fessegető fokozott érzékenységű nyitottságot misztikus irracionálizmusként hajlamos értelmezni. S ugyanez a vers tanúsítja: maga a költő van leginkább tudatában e határhelyzetű létállapot törekény egyensúlyának.

A vers témája: a költő egyoldalú és makacs pörölése a nemléttel, a tébolyult halállal, amely az élet minden törvényét felrúgva „kislányok szóke haját” is elkeveri „fekete földdel” (1954 VII 29 Fodor Évike 1972 XII 26).

*Visszamennék én is érteđ: ez a két év, mint égő ház
választ el tőled. Puskapor, só és méz rofogása,
uránsercegés fogadja a visszafordulót;
de íme mégis: 1972 decembere. Pokoli zaj,
csattogva hullanak a hópelyhek, eléđ állok
az utcán,
nem látsz. Állj meg! szólítlak; nem hallođ.*

— írja a költő a halott Évikéről, akinek nemlétét két év múltán sem képes tényként elfogadni. Az irracionális jellegű verselemek funkciója a kezdő sorokban kife-

jezni, érzékeltetni, hogy az adottságba való bele nem törődés mennyire irracionálisnak tűnik a józan, gyakorlati ész számára: a „nyugodjék örök békében“ csöndes belenyugvása helyett miért ez a szenvedélyes pörölés?

*Megyek melletted a havazásban. Ez már
a ti utcátok. . . . .*

Ami e látszólag egyszerű tényeket közlő mondatokban félelmetes: ez a „ti utcátok“ már nem a Mi utcánk. Ez már a nemlét utcája, szegélyén olyan „fallal“, amely minden kapcsolatot megszüntet élők és holtak közt, az élők tökéletlen emlékezését hagyva meg a kapcsolatteremtést pótló egyedüli lehetőségként. Így hát nem lehet szó tulajdonképpeni kommunikálásról:

*. . . . . Most értem meg:
hiába jöttem. Belépsz a kapun, kulcsraárod.*

*Nincs miért ácsorogni, igaz? Indulok vissza. Megint 1974.
Drótkötélpályán érkezem. A kosár
megáll, kiszállok,
már rég gyalog jövök tovább a dróton. Ne kiáltás rám.*

Ehhez nem lehet semmit hozzátenni. Nem vers követi a kötetben sem, hanem a *Mi a vers?* című verselméleti tanulmány. Összegező csúcs voltára a kötet első részét záró helye is utal: ez a vers az egyedit és konkrétat lényegivé, elvonttá oldó művészi erővel mutatja meg Szöcs Géza költészetének szokatlan távlatokat sejtető, de lényegében racionális ismeretelméleti premisszáit.

Formailag is csúcvers: legtisztább megnyilvánulása annak a „képlátóság-nak“, amelyet Szöcs — Várkonyi Nándort idézve — az ösnyelv sajátos tulajdonságaként emleget: „A mitikus ember tehát képekben »gondolkozott«-látta gondolatában a világot; nem értelmezte és elemezte, hanem közvetlenül rámutatott.“

4.1. A szónak nem epikai értelmében, az első rész verseihez viszonyítva a IV—VI. ciklusban „történik“ valami. Megmarad az első rész szerepjátszó kettősége, de lényegesen módosul: ott a lírai én jól észrevehetően csak az egyik szereppel azonosult, amelyet eleve és axiomatikusan magasabb rendűnek mutatott be. A második részben a lírai én mindkét szerepet magára ölti, ezáltal a két szemléletmód antinomikusan szembesül. Ez az egyenrangúnak feltételezett szembenállás nemcsak egyes versekből elemezhető ki, hanem a három ciklus alkotta rendszerből is: az V. ciklust szimmetriatengelynek tekintve, a IV. ciklus a VI. ellentett párja, mottójukból kikövetkeztethetően az előbbi a „hattyúké“, az utóbbi pedig az „ejtőernyősöknek“ szól, pontosabban: nem a „hattyúknak“.

Az egyenrangú egymás mellé állítás végső tartalmát — a planetáris párvers és a *Bennem, mintha kőgörgötteg* gondolatait összegezve — az V. ciklus fogalmazza meg: az emberi lét totalitásában gondolkozva, a költő egyik szemléletmód kizárólagosságát sem tartja elképzelhetőnek. A két „szerep“ egymás mellé állításának, szembesítésük módjának azonban határozott mondanivalója van: a lét társadalmi meghatározottságát kiindulási, viszonyítási alapul elfogadva, a költő a „hattyú“-szerep tartalmaiban látja az élet folytonosságát jelentő szüntelen megújulás legfontosabb előfeltételét.

4.2. A kivégzett baszk hazafival együtt-érző (így!) költő mélyen emberi gesztusa, már-már azonosulásig ívelő rokonszenve a tanú: a személyiség autonómiájának ez a felfokozott igénye nem zárja ki az elnyomottak hangjára figyelő közösségi felelősségvállalást. A forradalmárok, akik lázas kapkodás helyett idegtépő nyugalommal készülnek a „harcra“ (A *megmentett város* nagybetűs szedéssel kiemelt utolsó része), azokért is „harcolnak“-látnak, akik már érzékelní sem képesek a velük történő szörnyűségeket: „tűz fele fordított szemgödrükből szurok szívárog.“

„A parton várják a hattyú énekét“ — összegeződik minden eddigi vers mondanivalója, a két szerep szembesítésének tanulsága az utolsó ciklus mottójában. A költő érzi az „elvárást“: „leereszkedik a vers lépcsőin, ott ül a legalsó fokon, mint a madár az ágon. Szeretne repülni.“ Az elvárás tudatosulása azonban előbb, a már említett, epikum nélküli „történés“ formájában véget vet az eddigi szerepjátszó költői magatartásnak. Ennek az elvárásnak nem lehet, nem szabad szerep közvetítette tartalmakkal megfelelni, hiszen ez a költői mondanivaló őszinteségét kérdőjelezné meg.

A „hattyú“-szerep funkcióváltását a *Swanmask* [Hattyúmaszk] című alciklus készíti elő: a költő, túljátszva, elidegeníti magától a szerepet, és masszká tárgyaia-

sítva, megváltak tőle. Az alciklus utolsó versében a kopácsoló, énekelő öregember (talán a szerep adta tapasztalatok jelképe) ezért farag, valaminek a végét sejtetve, egy sirkövet. A verscím jelentése is megerősíti ezt a feltételezést: *Outro-jelenetvégi távozás, kilépés.*

Az utolsó két ciklust a szereppel való szakítás ténye különbözteti meg az első hat ciklustól. Mindkét ciklus mottója, közvetve, a szerepjátszás végét jelzi, a „hattyúk“ halálának jelképisége révén. Az utolsó ciklus mottója, e jelképiség révén, új költői magatartást körvonalaz, amely a szerep lényeges, tartalmi elemeit megtartva — hiszen „a parton várják a hattyú énekét“ — kiiktat egy formai elemet: a szerep természetéből adódó közvetítettséget.

4.3. Amennyire erre néhány versből következtetni lehet (*Levél Burgosba*, a kötet nyitó és záró verse, részben *A megmentett város* című vers is), az újítás, a diszkontinuitás mozzanata valóban nem hoz lényeges tartalmi változásokat. E versekből kivehető egy kevésbé hermetikus versmodell megteremtésének szándéka: a formai elemek megjelenítő, tartalomhordozó funkcióját kiegészítve, a költő konkrét tartalmi utalásokkal igyekszik érthetőbbé tenni versei „üzenetét“. Az eredmény, a dolgok természetéből adódóan, egy poliszemantikus versmodell, amelynek elsődleges jelentését nem lehet csupán az adott vers ismeretében meghatározni; így például a kötet záróverse csak a kötetnyitó vers gondolatait kiegészítve, azokkal kiegészülve válik értelmezhetővé.

5. Ez a strukturális megszerkesztettség egyébként az egész kötetre jellemző. A versek „funkciója“ — ha egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni — nem csupán az önmagukra vonatkozás, hanem a hagyományos kötetépítkezéstől eltérő következetességű, állandó utalás a főbb versek és a kötetegész jelentése felé. A versek jelentése e kettősség dialektikájából bontakozik ki. Ezáltal olyan összefüggésrendszer jön létre vers-, ciklus- és kötetjelentés egymásba áttünő szintjein, amelyet az elemzés és az értékelés nem hagyhat figyelmen kívül az egyes versek elemzésekor.

Tanulmányom célja ennek az összefüggésrendszernek nem értékelő, hanem leíró jellegű főlvázolása volt. Értelmezési kísérletemet a kötet egy lehetséges interpretációjának tekintem, olyan munkahipotézisnek, amely — alapja, kiindulópontja lehet a kötet eddigiéknél elmélyültebb, elméleti igényű értékelésének.

ADONYI NAGY MÁRIA

KÖRKÉP VADVÍZZEL

E fekete világításból kiönt majd a tested,
homorú vadvízzé tárulsz, országnyi lesz a rés,
átúszhatnak rajtad a csillagképek,
melyekben negatív idő,
bejárhat az esők emlékezete,
kimerült tárnák hallgatása,
megnyugszanak a vörös aszimmetriák —
bejár a rés, kimerülnek a csillagképek,
ott vándorol Pilátus a negatív időben,
kezének árnya bőrödön,
hallgatás az esőkben,
a kéz lenyomata átúszik az emlékezeten,
kitáruznak az aszimmetriák,
melyekben fekete világítás,
melyben a tested.

Szelíden ívelő költői pálya

Aurel Rău a jelenkori román költészetnek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amely tudatosan és programszerűen vette fel a harcot azzal a költészetellenes szemlélettel és gyakorlattal, melynek rossz hatású kiteljesedése az ötvenes évekre tehető. Nem véletlen, hogy Aurel Rău a deklaratív, illetve a napi zsurnalisztika szintjén megrekedő költészetrel a klasszikus román líra egyik sajátos hagyományát, illetve annak az örökségnek egy tőle kimunkált egyedi változatát állítja szembe. Ars poeticáját több helyen is kifejti. Általában a költészetet, de különösen a saját költészetét elemző kötetének (*Zei asediați — Megostromolt istenek*, 1972) előszavában Rău utal arra, hogy költői jelentkezésének idején két uralkodó tendencia volt: „... a tükrözés zsurnalisztikai értelmezése, valamint a rím kötelező volta.” Az első révén elsikkadt a művészi átlényegítés, a metafizikai kivetítés, valamint a subjektivitás. A második tendencia pedig úgy fogható fel, mint a XIX. században uralkodó, a Bolliactól, illetve Coșbuctól képviselt költői modell kötelezővé tétele. Ekkor nemcsak a mindenkori epigonizmus, egy adott költői modell anakronisztikus továbbélésével van dolgunk, hanem ennek olyan „tirannisztikus” megjelenési formájával, amely feltételezi és kötelezi minden más költői modell tagadását. Ebben a szakaszban a hazai és a nemzetközi modern líra kísérleteitől és figyelmet érdemlő eredményeitől való elzárkózásról beszélhetünk. Igen gyakran párosult ezzel a félreértelmezett elvszerűség szellemében fogant megőrzés és elítélés. Mindez a román irodalomnak abban a korszakában zajlott le, amely nagymértékben meghatározta nemcsak a költő jelentkezését, hanem Rău egész írói pályáját.

Mint hogy állandóan gazdagodó, egyenes ívelésű költői pályával van dolgunk, szükséges kissé tovább elidőznünk Rău költészetének kezdeti szakaszánál, és kiemelnünk olyan tényezőket, amelyek nélkül nem érthető meg lírájának lényege, sajátossága. Az előbbieket pontosításához fel kell hívunk a figyelmet, hogy a szóban forgó korszak uralkodó irányzatainak tagadása nála nem csap át az ironikus-nihilista mindent-tagadás „gesztusába”, hanem szükségszerűen vezet el a „hogyan tovább?” kérdésének felvetéséhez, a kivezető út kereséséhez. Az adott körülmények s a nem kevésbé meghatározó emberi és költői alkata, valamint a tudatosan és programszerűen kitűzött cél — az igazi költőiség és esztétikai érték időlegesen elvesztett területeinek visszahódítása — együttesen és külön-külön arra kényszerítik, hogy a román, illetve az európai lírának egyik sajátos hagyományához kapcsolódjék, s azt próbálja meg kora és saját művészi eszméi szolgálatába állítani.

Minden költői életmű és forma egy bizonyos hagyomány alkotó felhasználásának is az eredménye. Rău főleg ifjúkori alkotásai Lucian Blaga és Adrian Maniu költészetéhez kapcsolódnak. Blaga hatása több versében is kimutatható, például a *Paste* címűben, amelyben — s itt Ion Negoițescu szakavatott véleményét idézzük — a román falu úgy jelenik meg, mint szent föld, ahol a misztérium elevenen él, akárcsak a kezdetek kezdetén; és nemcsak az őt szemlélő esik esztázisba, hanem a leírt dolgok is rituális gesztus formáját öltik. Adrian Maniu hatása nemcsak a szintén 1948-ban írt *Moment rar* (Ritka pillanat) című versben, de több hozzá hasonlóan is érzékelhető. Ebben a prózáinak tűnő, nagyobb lélegzetű költeményben alapvető, később is megőrzött művészi sajátosságok jelennek meg, például a szokatlan zeneiség, valamint a hieratikus képszerkezet.

A teljes és egyértelmű elismerést kiváltó *Focurile sacre* (Szent tüzek) című kötetben foglalt versek arról tanúskodnak, hogy Aurel Rău túljutott a pályakezdés epigonizmusán, és ami ennek szükségszerű következménye, megtalálta az önkifejezés művészi formáját. Ez, saját bevallása szerint, a pasztellnek és a dalnak olyan sajátos változata, amelynek egyetlen feladata újraéleszteni, életre hívni, polgárjogaiba visszahelyezni az igazi líraiságot. A szóban forgó kötet verseiben ez a költői szándék a leheletfinom, melankolikus, nosztalgikus hangulatban fejeződik ki, amelyben az erdélyi, Naszód környéki szülőföld kap helyet — a pasztell kromatikai gazdagságára, valamint a kínai-japán metszetek formatökléjére emlékeztető, miniatűrszerűen kidolgozott költői modellben. A művészi igényesség olyan külsődleges formajegyekben is megmutatkozik, mint a kontrasztok hieratizmusa, a kihasználás mondatkészítés, a részletekben is megnyilvánuló világos képszerkesztés.

A következő kötet (*În munții Neamțului — A neamți hegyekben*) verseinek jó része csak tematikailag különbözik a fentiekben vázoltaktól, művészi megfogal-

mazásukban semmi új. Kivételt képez néhány olyan vers, mint például a *Flori la poalele stincilor* (Virágok a sziklák tövében), amelyet a francia nyelv „ineffable“ jelzőjével jellemezhetünk; érzékeltetésére néhány sort idézünk a versből:

*Apró, hideg, szigorú, törékeny lények,
A vidék kőlapjain*

*régóta
villogó mécsesek;*

*Örök telekben úszó tavaszok,
Fehér havon ibolyaszínű szigetek.
Be mély s pihentető magánnyal
Hűsítik homlokom!*

Akárha aludnék!...

S hónapokon át

Hóhozó felhők az égen...

Vihar üvölt...

S általsüvít a szentmiséken...

Unde apele vorbesc cu pămîntul (Ahol a víz beszélget a földdel, 1961) című kötetében a nagyobb lélegzetű, tágabb horizontú, dinamikusabb lírai tartalom feloldja az előző korszakra jellemző statikus-hieratikus képszerkezetet, s egyben fontos szerephez juttatja a metaforát. A metaforikus nyelv és képszerkesztés az erőteljesebb líraiság következménye és egyben újabb forrása.

A *Jocul de-a stelele* (Csillagosdi, 1963) és a *Pe înaltele reliefuri* (Csúcsokon, 1967) című verskötetekben Aurel Rău művészi kifejezésének formarendszere újabb elemmel gazdagodva elnyeri végleges formáját. Itt már nem a hagyományos klaszszikus „grammatika“ fogalmazódik meg, hanem azok a törvényszerűségek hatnak, amelyeket — a modern költészettan szavaival élve — a szavak asszociációs tere ír elő. Ezáltal a parnasszizmusból kinövő hagyománynak és a modernebb irányzatnak olyan sajátos ötvözete és szintézise jön létre, amely Rău költészetére ma különösen jellemző, s amely meghatározza sajátos értékét és jellegét. E költői modell ilyen-szerű alakulását nagymértékben befolyásolták az egyetemes líra olyan nagy alkotói, mint Saint-John Perse, Szeferisz, Kavafisz és mások, akiknek művével igen értékes fordítói tevékenysége kapcsán ismerkedett meg.

Több kötetre rúgó eddigi életművéből még két könyvét említsük meg: a *Zeiî a sediati* és a *False proze* (Álprózák, 1972) című esszéköteteket. Tartalmuk azonos: *a költészet lényegének és küldetésének az elemzése*.

Aurel Rău a XX. század „humanistáinak“ ahhoz az egyre szűkebb körű családjához tartozik, akiknek sikerült elkerülniük a fokozódó szakosodást igen gyakran kísérő „szakmai beszűkülést“. Răut a jelenkori román irodalmi köztudat nemcsak mint élvonalbeli költőt, hanem mint rangos műfordítót, művészetértő esszé-író és igényes lapszerkesztőt — a *Steaua* főszerkesztőjét — tartja számon.

SZÁVAI GÉZA

KELJFELJANCSI ÁLMA

Keljfel-jancsi tövében, im:
Eiffel-torony tör éppen, in-
dul a magasságnak,
talpra akar állni.

Keljfel-jancsi óriásit
növekedett, s órá ásit
felhők magasából:
„Ott maradsz a sárban!“

Gombafeje égi inga,
Vigyorogva néz és int a
rémült földiekre:
„Fölköttek állok!“

Eiffel-jancsinak tövében
Keljfel-toronyka törékeny
teste erőlködik,
talpra akar állni.

Elias Canetti — avagy az alkotó magány

Egyetemi éveiben természettudományokkal, főként vegyészettel foglalkozott, doktorátust filozófiából szerzett, szakkörökben is elismert sinológus, mitoszkatató, etnográfus és pszichológus. Közben felváltva írt drámát, regényt, húsz év munkáját összefoglaló tudományos művet, politikai pamfletet, irodalmi elemzést. Honnan is közelítsünk Elias Canettihez, a szakosodásnak abban a korszakában, amikor sarkigazságnak számít, hogy manapság a polihisztor csakis dilettáns lehet? Canetti — a maga kivételességében — ellentmondani látszik ennek a különben nehezen tagadható korjelenségnek. Elsősorban azzal, hogy sokfélélt írt ugyan, de mennyiségre bizony keveset: minden művének minden sora mögött ott található a hatalmas tárgyi tudással fedezett gondolatbőség. Egyébként Canetti programszerűen vallja az ember sokoldalúságának szükségességét.

Szemléletét éppen erről a pontról a legcélszerűbb áttekinteni. Leginkább innen követhető Canetti érdeklődésének kitágulása az antropológiai szemponttól a szociológiai érvényű felismerésekig, ha a felvetett kérdések nem is éppen ebben a sorrendben követik egymást.

Canetti szerint az ember emberré válásának oka, eredete az alkalmazkodás képességében rejlik. Ennek a tényezőnek a szerepe egyaránt érvényes az emberiség egészére (filogenezis) és az egyén változására (ontogenezis). Az adott követelményrendszer természetétől függ „a folytonos emberré válás” lehetősége. Az eszményi követelményhálózat megfelelése az emberi természet sokirányú tevékenység-igényének azt is jelenti, hogy nem szabad túlfeszíteni az alkalmazkodóképesség határait. Ha a változást igénylő körülmények túl nagyfokú testi és lelki erőfeszítést követelnek, megbomlik az egyén szellemi-lelki egyensúlya, felborul pszichikai egysége. Ez az anomália két, végtelen formában léphet fel: vagy mint *En*-feladás, vagy mint görcsös törekvés az *En* megőrzésére. Canetti felismerte, hogy kora társadalmában ez a veszély nagyobb, mint valaha. Az okot az uralkodó értékrendszer teljesítményközpontúságában látja. „Ha az ember tud valamit — írja —, azt egyre jobban kell tudnia, amíg el nem éri az azon a téren lehetséges legmagasabb teljesítményt — semmi egyéb nem számít. Mindaz, ami ezen felül alkotja az embert, lényének magva tehát, egyszerűen nincs többé.” Ezt a szakosodás okozta *En*-beszűkülést további károsodások követik. Amellett, hogy elsatnyulnak az ember egyéb képességei, velük együtt elsorvad a szakmai illetékeségen kívül eső felelősségérzete is. Kialakul az „amihez nem értek, azzal nem is kell törődnöm”-féle magatartás. Csakhogy a szakmán belüli felelősség még nem etikai állásfoglalás; csupán olyan ítéletek alakulnak ki, amelyek korlátozott dologi viszonylatok függvényei. Erre vonatkozik Canettinek az a megjegyzése, amely az *En*-vesztés társadalmi aspektusát — egyébként Konfuciuszra is támaszkodva — így foglalja össze: „A specializálódás nem egyéb, mint az ember eszközként való használata.” Ha ezeknek a gondolatoknak a jegyében közelítjük meg Elias Canetti *Káprázat* című regényét, a szerző elvi fejtegetései a regény verbő valósgártalmával találkoznak. Canetti egyik vallomásából tudjuk, hogy ebben a művében bizonyos korjelenségek szándékosan túlzó ábrázolására törekedett. Ezt a felfokozást számos olvasója még ma is bizarrnak érezheti, holott az eljárás maga nemhogy meghamisítaná, inkább kiemeli, nyomatékosítja a jelenséget. A regény főhőse, a világhírű Kien professzor és bárgyú házvezetőnője között minden érzelmi vagy nemi vonzalom nélkül létrejövő házasság például a maga látszólagos abszurditásában — jelkép. Frigyre lép itt a rámenős korlátoztság a magasrendű szellemiség szándékos visszavonulásával mindentől, ami szakmán kívüli. Mind a professzor, mind pedig házvezetőnője — ki-ki a maga szintjén — prototípusa az *En*-beszűkülésnek. Értékképzeteik merőben eltérnek, s teljességgel hozzáférhetetlenek a másik számára, mert mindketten — akárcsak a regény többi szereplője — csupán a maguk lefokozott, egyoldalú világszemléletén belül maradnak. Kien és Tereza úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az érem két oldala. Kapcsolatuk, már amennyire annak nevezhető, olyan kényszerű következménye beállítottáguknak, mint amilyen történelmi szükségszerűséggel következett be a könyv megírása után néhány esztendővel az agresszív gondolatellenesség, a fasizmus (időleges) uralma az európai kultúra fölött. Ezért válhat a Kien könyvtárát elpusztító tűzvész a későbbi könyvégetések előrevetített szimbólumává.

A regény egy párbeszéddel indul. Reggeli sétája közben Kien felfigyel egy kisiúrra, aki egy könyvesbolt kirakata előtt bámészkodik. Megszólítja, kellemes meglepetéssel észleli, milyen értelmes. Ekkor — egy pillanatra — úgy érzi, foglalkoznia kellene a gyerekekkel, később azonban kényelme védelmében elküldi a nála jelentkező srácot. Ezzel a gesztussal — mint többi cselekedetével is — önmagát rekeszti ki a valóságból, elzárkózik annak minden, az ő könyvein kívül eső vonatkozása elől. A kezdő párbeszéd tehát kontrasztelemnak bizonyul a regény egészéhez képest, a párbeszéd, a kommunikáció lehetetlenségét példázza az adott vonatkozásrendszeren belül. A regény minden egyes szereplője rész-létet, s ennek folytán csupán látszatlétet él. Az egyéneknek ezt a látszatlétet követi Canetti a végső konzekvenciáig. Személyes emberi kapcsolatnak nyoma sem található. Az egyéni látszatlét épp ezért szükségszerűen látszatközösségbe torkollik, abban keres menedéket. Ilyen látszatközösség kialakulását mutatja be Canetti a zálogház körüli pogromjelenetben. Világosan követhetők mind a spontánul keletkező, mind a szervezett látszatközösség magatartásának mozgatórugói. Az összefutó tömegben senki sem tudja, mi is történik tulajdonképpen. Tereza hisztérikus sikoltozása felkelte az emberek figyelmét, és a zűrzavaros találgatások tovább feszítik a hangulatot. Az emberek szegények, nélkülöznek, talán éppen utolsó érték tárgyukat viszik a zálogházba. Elkéseredettek. Rémtettekről hallanak, lopásról és gyilkosságról, arról, amit gondolatban talán már maguk is elkövettek, s amitől eddig visszatartotta őket a beléjük nevelt erkölcs vagy a következményektől való félelem. És most, tömegbe verődve kitör belőlük a kegyetlenség. A tömeg kínálta névtelenségben még az esetleges emberölés is megkockáztathatónak látszik. Az egyéni, tehetetlen elke-seredés a tömeghisztéria törvényei szerint közös indulattá, közösen végrehajtott erőszakká szerveződik, azzal a tudattal, hogy az igazságot szolgálja. Az eksztatikus állapotnak a szervezett látszatközösség, a rendőrök, megjelenése vet véget. Az emberek irigylik a karhatalom tagjait, akiknek az egyenruhája jelképezi és legalizálja közösségük tartósságát, illetve az általuk alkalmazott erőszak érvényességét: „Az egyenruhán megérezni, mit szabad ezeknek állandóan.” Aztán széteszlik a tömeg, semmi sem változott. Csupán a spontán tömegmegmozdulásra való készség társadalompszichológiai működése vált nyilvánvalóvá.

A tömeghisztéria másik arca — összefüggése az öncélúvá lett, irracionális hatalommal — jelenik meg Canetti színművében, *A hiúság komédiájában*. A darab abszurd alaphelyzete: állami rendelet tiltja és bünteti a hiúság minden megnyilatkozását. Eleinte mindenki lelkesen engedelmeskedik az új törvénynek. Az emberek őrzöngésig fokozódó dühvel égetik a fényképeket, törik-zúzzák a tükröket: az értelmetlen parancs látszatközösséggé tömörítette őket. Csakhamar kiderül azonban, hogy a hiúság, hasonlóan a többi érzéshez, tartósan és teljesen nem írtható ki az emberekből. Az államilag szabályozott érzelmek, törekvések az elfojtás-túlkompensálás menetében találnak kiutat.

Tévedés volna mindebből arra következtetni, hogy Elias Canetti az individualizmus vagy a tömegellenesség apostola lenne. Amíg leleplez, az a *látszatközösség*, amelyben egyén és igazi kollektivitás egyaránt feloldódik. Aligha akad mai polgári író és gondolkodó, aki a Canettiéhez mérhető erővel figyelmeztetne az emberek egymásrautaltságára, a hiteles, belső motivációkkal rendelkező emberi közösség létrehozásának szükségességére. A személyiség beszűkülésének a legfőbb veszélyét Canetti abban látja, hogy minden, valamely részterületen elért győzelem csak látszólag az, valójában újabb lépés a megsemmisülés felé, mert eltávolítja az egyént embertársaitól. Még a hindu filozófiában is „a megváltás gögje” irritálja Canettit, hiszen az ember igazi megváltását csak embertársaitól várhatja, akiktől a személyiség paroxizmusában csupán egyre messzebb kerülhet.

Tudományos igénnyel a *Tömeg és hatalom* című tanulmányban boncolgatja Canetti ezeket a kérdéseket. A jelentősége és terjedelme szerint egyaránt tekintélyes munkában (amelynek egyébként folytatása is remélhető) részben antropológiai példaanyag tükrében elemzi a hatalom természetét, megjelenési formáit. A mű exhauszív ismertetésére itt nincs terünk, ezért be kell érünk néhány különösen izgalmas kérdés felvetésének a jelzésével. A tanulmány egyik kulcsfogalma a *túlélés*. A hatalom birtokosának lényeges belső indítéka — Canetti szerint — az a törekvés, hogy másokat túléljen. Mivel ez a célkitűzés önámításba fordulva a sebezhetetlenség érzetével jár — túlfokozza az önbizalmat. A túlélés a legelementárisabb siker, tudniillik ideiglenes győzelem a halál felett. Ezért győzelmi mozzanat az ölés pillanata, a vizsgált jelenség átélésének legkoncentráltabb momentuma. A túlélés a háborúkat — beleértve az elvesztetteket is — dicsfényvel övezi, és utólagos látszátértelmet tulajdonít nekik. Egyfelől ősi életformák, másfelől pedig paranoiás betegek megnyilatkozásainak vizsgálatából nyert észrevételek készítetik Canettit arra, hogy annak az útját-módját keresse, miként lehet

féken tartani a túlélésben munkáló — s minden etikai normának ellentmondó — győzni akarást. A *Tömeg és hatalom* epilógusában Canetti „a halhatatlanságot kiérdemlő alkotó magányt“ jelöli meg az egyik megoldásként, bár maga is belátja, hogy ez az út csak kevesek számára lehet járható. Ezért egy új erkölcs mellett tör lándzsát, amelynek — tulajdonképpen ugyancsak ősrégi — központi értéke az *élet iránti tisztelet*. Ennek a felfogásnak egyébként nagyon szép irodalmi kifejezését adja *Marrakesh hangjai* című kötetének egyik mindössze néhány oldalas, felejthetetlen írásában. Olyan emberi lényt örökít meg *A láthatatlanban*, aki darócköpenyében magába roskadva, alig sejthető létét csupán egyetlen hang folytonos ismétlésével demonstrálja...

Canetti erkölcsfelfogásáról igen sokat árul el az a gondolata, amely a parancsra, annak jelentőségére és funkciójára vonatkozik. Szerinte minden parancs annak számára, akinek szól, egy ösztönzésből és egy „tüské“-ből áll; az ösztönzés kényszeríti a parancs címzettjét a parancs teljesítésére. De benne marad a tüske okozta seb, hiszen a parancs fenyegetést is tartalmaz. Végső soron a halállal való fenyegetést, még akkor is, ha „domesztikált“ formában jelentkezik és jutalmazással kapcsolódik össze. Az ilyen fenyegetést lehetetlen elfelejteni, revansra — Canetti szavával: „megfordításra“ —, a parancshelyzet ellenkező előjelű megismétlésére ösztökél. Csakis így szabadulhat meg az ember az egyszer beleszűrődött parancs-tüskétől. Ha ehhez még tekintetbe vesszük, hogy a parancs természeténél fogva nem tűr mérlegelést, minimális beszédelemekre szorítkozik, sőt olykor igénybe sem veszi a beszédet (gesztikus utalások, állatoknak adott parancsok), felmérhető, milyen félelmetes hatású *ÉN*-beszűkülés jár a pusztá parancs, hát még a parancsuralom nyomában! Ugyancsak Canetti fejtegetései nyomán hozzátehetjük: a teljes *ÉN*-feladásig menő parancsteljesítésre, engedelmisségre egyesek roppant büszkék, mintha a belenyugvás ebbe az állapotba különösen férfias erény lenne.

Ugy tűnik, a polgári szabadságfogalom Canetti-féle kritikája ezzel a gondolatmenettel áll szoros kapcsolatban. Legfrappánsabb megfogalmazását egy Georg Büchnerről tartott előadásában találtam; ez a szabadság az egyén számára „szabadság arra, hogy beletörődjék emberi mivoltának semmibevevésébe, szabadság arra, hogy három garasért vállalja a rabszolgasorsot.“ Canetti konklúziója: csak az az ember lehet igazán szabad, aki képes kitérni a parancsok elől.

Logikusan adódik az az ellenvetés, hogy ez a szabadságképzet minden szépségével együtt a megvalósíthatóság rovására eszményi, hiszen megint csak az egyén, nem pedig a társadalom oldaláról minősít egy értéket. De ha — Canettit módosítva — úgy fogalmazzunk, hogy az emberek csak akkor lehetnek szabadok, ha sikerül létrehozniuk azt a társadalmat, amely mentes a parancstól, elveti a parancsuralmat, akkor már a szükségszerűség felismeréséről szóló marxi szabadságfogalomhoz jutunk nagyon közel.

Problematisusabbnak tűnik az a magatartás, amelyet mint Canetti halálélelenségét jelölhetünk meg. Canetti konok hadakozása a halál ellen nem egyéb életimádásnál. Ezért is alkothatja etikai felfogásának magvát. Amilyen határozottan elveti a halállal kapcsolatos vallásos vigaszt, nem is szólva a halált dicsóító romantikus-hósiés pátoszról, úgy utasítja el a halálöszön pszichoanalitikus értelmezését. Szerinte csupán arról van szó, hogy ellenállásunk a halállal szemben még távolról sem kielégítő. Amíg csak létezik halál — vallja —, minden zavunkkal ellene kell lázadnunk, hiszen a halál létezése tesz rosszá bennünket. Egyik drámájában olyan világot mutat be, melyben az emberek nemcsak azt tudják, hogy meg kell halniuk, de azt is, hogy mikor kell ennek bekövetkeznie. Kiderül, hogy a haláltudat okozta *ÉN*-beszűkülés, önzés, gonoszság a halál időpontjának ismeretében még csak fokozódik. Folytonosságával és áthidalhatatlanságával a halottak és az élők közötti ellentét megmérgezi a létet, s győzelemmé teszi a túlélést: „Az egyetlen, amiben *sohasem* szabadna győzteseknek lennünk. De azok vagyunk mindenki felett, akit ismertünk és túlélünk. Győzni annyi, mint túlélni. Hogyan is kellene: tovább élni és mégsem győztesként? — Ez a kör erkölcsi négyzögesítése.“ A geometriai képtelenségre való utalás mentheti értetlenségünket Canetti haláltagadásával szemben. Ez az utalás jelzi, hogy maga Canetti sem elérhető célként, hanem folytonosan megvívandó harcként értelmezi saját túlélés-etikáját, s egyben fényt derít egy mélységesen humánus alapállás hitvallásszerű erejére.

Jóval funkcionálisabbnak tűnik az, amit Canetti egyrészt a jövőről, másrészt az irodalomnak a jövőkép kialakításában elképzelhető feladatáról mond. Abból indul ki, hogy a valóságban, s ennek nyomán valóságtudatunkban az elmúlt évtized alapvető változásokat hozott. Gyarapodott a valóság számunkra nemcsak azzal, amennyivel nagyobb múlttal rendelkezünk, és messzebbre tekintünk vissza, de azzal is, hogy sokkal részletesebbek és pontosabbak a valóságról nyerhető ismereteink; legfőképp azért, mert mai valóságtudatunk bármely megelőzőnél többet tartalmaz

a jövőből. Ez utóbbi, prospektív tudatnak lényeges vonatkozása a mai valóságban rejlő jövőendő kettőssége, Canetti szavával: kettéhasított volta. Ígéretes kilátások jellemzik, de végzetessé válható veszélyek is. Ez a reális kettősség sürgeti az egyetértést, a béke tervszerű kialakításának szükségességét (mondotta jó néhány évvel Helsinkiben előtt). Az irodalom szemszögéből a valóságváltás pedig azt jelenti, hogy a mai kor realizmusában a jövőendő lehetséges arculatait pillantjuk meg. Hiszen — írja másutt — az író mindig a maga korát szolgálja, korát összegezi; ő az, aki egyben szembe is száll korával. Ebben a vonatkozásban is nagyon értékesek azok az irodalomtörténeti és alkotáslélektani elemzések, amelyeket Canetti Karl Kraus, Franz Kafka, Tolsztoj és Georg Büchner életművének, illetve személyiségének szentel.

Canetti-arckép-vázlatunk hiányos maradna fő vonásának érzékeltetése nélkül: Elias Canetti folytonos meglepetésekkel szolgál. Míg drámáival, *Káprázat* című regényével, *Tömeg és hatalom* című tudományos művével kivívott tekintélye viszonylag szűk körre korlátozódott, addig gyermekkoráról írt, nemrég megjelent regénye egyből bestsellerré vált. A tömegsiker magyarázata egy nem szokványos gyermekélet külső és belső stációjának gazdagsága, az a kor- és körkép, melyet a századeleji (török, cigány s főként zsidó etnikai sajátosságokkal színezett) Ruszcsuk, a polgári Manchester, a kulturált látszatbiztonságból a világháború komor-ságába forduló Bécs, s a háború alatti és utáni Zürich idillikus józansága tár elénk. A gyermek Canetti gyakori hely- és nyelvcserek során jut el a műveltség és a tudásszomj bővületéig, hogy végül szembe találja magát a valóság igényével. A regényfejezetek egymásutánja stílusban is követi a gyermek táguló horizontját. Kell-e mondanom, hogy a könyv eszmeisége maradéktalanul beilleszkedik az életmű egészébe, kiegészíti és betetőzi azt? S ami a hetvenéves Canettiben felszínre hozta ezt a hangvételt, az kikövetkeztethető az életösszegezés indítékaiból, azokból az értékekből, amelyek — Csehi Gyula szavával — emberibbé teszik az életet. Canetti minden bizonnyal tovább küzd „a halhatatlanságot kiérdemlő alkotó magányban“.

PALOTÁS DEZSŐ

HÁROM ŐSZI VERS

1.

kajla fák közt setétség
az sem ér az égig
valaki ha odafigyel
pitymallat történik

felnesznek verebek
valaki leszámol
171 levelet egy
vadgesztenyefáról

fáradt bogó gerleszar
potyog az avarra
fityel a szél néha zúg is
ha valaki hallja

továbbzörög amarra
visszajön emerre
szélkarcú az egész világ
fázna hogyha merne

2.

hullaszínű égből
hull a sovány harmat

meglapul az avar
valamit takargat

kotyogós időben
kerekerdő hallgat

hallgatnak a vadak
amiről akarnak

3.

áldogálnak őzek
türelmesen áznak
gondolkodik halkan
egy szomorú vadkan

három mázsa medve
csöpög elmerengve
esik csobog csepeg
farkasok nincsenek

Lélektan, információ, szabályozás

Elterő szemléleti beállítottságuk ellenére a jelenkori tudomány számos képviselője (M. Jarosevszkij, B. M. Kedrov, J. Piaget, Szalai Sándor) egyetért abban, hogy tárgya léttani, ismeretelméleti és praxeológiai állásánál fogva a pszichológia kulcsszerepet tölt be a tudományok rendszerében, s bizonyos tekintetben az emberről és élettevékenységéről szóló ismeretek átfogó központja. Éppen ezért kell értékelnünk otthonában és határterületein minden olyan törekvést, megközelítést, módszert és elméletet, mely gazdagítja a szakmát, növeli értesülésméretei rendezettségét, s válaszait az emberség, a társadalom s a tudomány világhelyzeti kihívására eszmei, tudományelméleti-módszertani, problematikai vagy tárgyi optimumok fokán szövegezi.

Kardos Lajos több évtizedes kutatásait összefoglaló műve (*A neuropszichikus információ eredete*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976) címében határozott kérdést céloz: a neuropszichikus információ eredetét. A mű egészének szemantikuma azonban ennél gazdagabb. Szélesebb sávon való nyitást sejtet. A lelki jelenségek eredete s a pszichés szabályozás kapcsán sokarcú problémakötegre ad *elméletsszintű* választ.

A pszichológia és a pszichológus pályaképe. Tudományalkotástaniilag a kérdések elméletsszintű megválaszolása személyes szakmai élményanyag összekapcsoltságát feltételezi a tudományosság objektív fejlődéslogikájával.

Az utóbbi évtizedek során a tudományos-műszaki forradalom környezetében az embertudományok munkaüteme is felgyorsult. A kutató egyre inkább az értesülések feldolgozhatatlan tömegével kerül szembe. A szűrés, rendszerezés és átfogó elméletek színvonalán történő megvilágítás belső tudománylogikai és tudásökonómiai szükségesség. Éppen ezért helytállóak azok a pszichológiatörténeti állapotrajzok, melyek a szaktudomány belső fejlődéslogikájára összpontosítva kiszigetelni igyekeznek a tényismeretek állandóit mint olyan gondolati sűrítményeket, amelyek a pszichikai valóság legtartósabb szerkezeti és működési elemeire utalnak. Ilyen szerű törekvés jegyében ír már K. Bühler a húszas évek végén (1927), a *tudat, a magatartás és a szellem* kategóriái szerint külön irányzatokra szakadt pszichológia változó helyzetéről. Harkai Schiller Pál a lélektan problematörténetét kutatva (1940) gyökeres változást mutat ki, s azt az élménytani szemlélettel szemben a *cselekvés* fogalmi rendszerében mozgó irányzatok térhódításával és saját cselekvéseméletével (1944) érzékelteti. A tudományos-műszaki forradalom kihívására bontakozó lélektan történetírói (Bartha Lajos, M. Jarosevszkij) problematikai, szemléleti, kutatómódszertani és elméleti megközelítések átváltódására hívják fel a figyelmet. A többi között arra, a tudományágazatok közötti együttműködés eredményeként szövődő *törzsfogalmi hálóra* (alkalmazkodás, cselekvés, kommunikáció, jel, információ, képmás, szabályozás, vezérlés, ellenőrzés, tanulás, motiváció, alkotás, személyiség), melyet a kortárs pszichológia megragadni igyekszik kutatási tárgyát. *A szabályozási problematika* jegyében az élő szervezet hatékonyabb megközelítésére egyesült tudományok munkamozdulatairól van szó. Egy olyan, tudós nemzedékek hosszú sorát mozgósító építkezési láz tetőzési szakaszáról, melynek nyomán az emberi viselkedés szabályozódásában is az ismeretlen láncszemek mindegyre ritkulnak. Nemcsak külső és belső környezetvilágunk tudomásulvétele, hanem megváltoztatása vetületében is. A lélektan nyelvén: nemcsak a képmás keletkezése, hanem a képmás alapján történő megelőzés, kivetítés, cselekvésirányítás és a tudás alkotó alkalmazása tekintetében. A lett és a van, de a kell térségében is.

A pszichológiatörténet fejlődéseméleti elemzései azonban figyelmeztetnek: a tudományosság paradigmális megszilárdulásához és hatékonyságához hozzájárulhat ugyan a pszichikai tényvilág törzsfogalmi rendezése s annak ilyen vagy olyan elvi eszmei és egyéb értelmezése, de a lélektan, mint a nagy emberi dráma egyik rendezője, a viselkedési folyamatok összefüggéseit csak természettudományosan fejelemzett kutatási lépésekben közelítheti meg. Más szavakkal: a tudományosság mélyáramainak főmedrét a sokszintű és soktartományú emberi szervezet össz-, illetve al- és felettes rendszereire vonatkoztatott pszichikum sokágú és ágazatközi tapasztalati-kísérleti gyakorlata jelenti — a tudományos ismeretszerzés hagyományos és új formái (modellezés, kibernetikai kísérleti modellezés, gondolati kísérlet) alapján.

Kardos Lajos a lélektan törzstudománya szemszögéből, ágazati, határ- és rokontudományok klasszikus meg kortársi értesüléssanyagából, valamint saját kísérleti és elméleti eredményei ténybázisán építkezik. Pszichológus, aki gazdag és változatos egyetemes és szaktudományos, munkahelyi és munkatársi élményvilág részese. Orvostudományi, matematikai és filozófiai előtanulmányokat végez. Rendkívüli tudományos élménye a pavlovizmus, kutatási alapterülete az összehasonlító lélektan. Elődök és kortársak (Lechner Károly, Ranschburg Pál, Nagy László, Révész Géza, Békésy György, Szondi Lipót, Nemes Tihamér, Várkonyi Dezső, Harkai Schiller Pál) ügyszolgálati és munkaethosát idézik egymást követő munkái (*A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások*, 1957.; *Általános pszichológia*, 1965) s a lokomóciós tanulásra és téri orientációra, az emlékezésre és az elemi készségekre vonatkozó, munkatárcaival együtt végzett összehasonlító-kísérleti kutatásai.

A századelő lélektana nagy és jelentős irányzatai (behaviorizmus, alaklélektan, mélylélektan) megfelelő ténymagyarázó és -értelmező alap híján s módszer-tani meggondolások címén megtagadták, kikerülték vagy jelentéktelenítették a lélektan hagyományos tárgyát, a pszichikumot. Már-már úgy tűnt, hogy csak nevében fogja hordozni objektumát, egyébként a nagyobb vagy kisebb mértékben pszichikus jelenségek szervesen össze nem tartozó tömegévé válik. Fordulatot a természettudományos, cselekvéstani, viselkedéstani és személyiségközpontú törekvések tárgyi és kutatási logikájából is eredő kibernetikai, információelméleti, rendszerezési és jeltani önkigazító szabályozódás hoz. Kardos kutatói gyakorlata és elméleti építkezése ebben a fordulatban hangolódik össze a tudomány objektív fejlődéslogikájával. A tudományosság világhelyzeti kihívását helyesen érzékelve, tevékenységében az élő szervezet viselkedését szabályozó működési folyamatok és szerkezeti elemek, oki előzmények, feltételek és következmények feltárására összpontosít. Előzetes munkássága szerves folytatásaként szemléleti, tematikai és módszertani átváltódások talaján a pszichikum sajátos célpontú kutatására vállalkozik.

Problématikai szint és építkezési erény. Problematikailag minden pszichológiai kérdőjel mögött sokarcú probléma rejlik tudományok sokágú vonatkozásaival. Kardos kutatástárgyi kérdése (pszichogenezis — cselekvésszabályozás) *pszichognosztikai*, illetve *pszichokibernetikai*. Mindez nem mond ellent annak, hogy a könyv fő kérdése a neuropszichikus információ alapformáinak *eredete*. Egyébként problémaészlelése *ágazatközi* (neuropszichológia), okadatolása *sokágú* (biofizika, biokémia, sejttan, fejlődéstan, neurológia, pszichofiziológia, pszichológia, etológia), megoldása *fejlődéstörténeti*, szemléleti beállítódása pedig az anyagi lét dialektikumába ágyazottan kibernetikailag, rendszerezvően és információelméletileg tájolt. Könyvében a modern tudományos elméleti építkezés mikéntje, az alkotó szintézisre törvő ágazatközi megközelítés érhető tetten. Anyagbeszerző, -mozgató és -rendező útján — vezessen az önmagától vagy I. P. Pavlovtól Ch. S. Sherringtonon és Békésy Györgyön keresztül Szentágothai Jánosig, J. C. Ecclesig vagy J. A. Deuschig, Grastyán Endréig, Ádám Györgyig és F. Klixig; L. Bertalanfytól N. Wieneren keresztül W. Ross Ashbyig és Selye Jánosig; a biofizikától és kémiától a sejttanon, idegélettanon és fejlődéstanon át az etológiáig vagy a hagyományos és kortárs lélektani irányzatokig; az egysejtű lényektől az emberig — építkezésének hitelt és szilárdságot a tények beszélgetése biztosít, az elemzés, a magyarázat és értelmezés, a bizonyítás és elméleti általánosítás logikai fegyelme és óvatos, mérlegelő gondolatvezetése.

Az adiaforikumok világa. Kardos a pszichológiában alkalmazott kutatási módszerek elvi kérdéseiről szóló tanulmányában (1970) a létért folyó küzdelmet a *rendezettségért* (negentrópia) folyó küzdelemmel azonosítja, s az élő szervezeteket a negentrópia szigeteinek tekinti a növekvő *rendezetlenség* (entrópia) óceánjában.

Emberi vonatkozásában a szervezeti, a személyiségi és a társas rendezettség szabályozása egyre sorsdöntőbb szinteken pszichikus vezérlésű cselekvések útján történik. Kardos kutatási célpontja a *neuropszichikus jelenség* történéssorában annak fejlődéstörténetileg indító okozási lánczemei. Könyvében e lánczemek egyikét, az elsődlegesen fizikai környezetteredeti *adiafor* (jelentéktelen) hatásokat — a pszichológiában szerepükben eddigéig felderítetlen közegeket — teszi tüzetes elemzés tárgyává, s ezeket az adiaforikumokat a nyíltrendszerű élő szervezet morfológiai, fiziológiai, etológiai vagy ontogenetikus változásait erős egyéb (szükséges, kedvező, kedvezőtlen, végzetes) hatásfésüléséi mellett környezeti energiahatások külön csoportjaként írja le. Olyan kis erősségű (fény-, hő-, vegyi, mechanikai stb.) hatásokként, amelyek eredetileg el sem érik az élet lényeges változóit, s *ilyen* értelemben jelentéktelenek. Földünkön az organizmusok e hatások óceánjában élnek.

Adiaforikum, információ, szabályozás. Kardos a szervezet és környezete dialektikumában szövődő kommunikáció tartományaiban, a túlélést fenntartó szabályozást biztosító alkalmazkodó intézkedések rendszerében a fejlődés részéről átváltó-

dást meghatározó összefüggésleletülést tételez a szervezetet érő jelentéktelen és az élettanilag fontos hatások között. Ugyanis a káros, illetve előnyös hatások egy részét közös kauzál-kondicionális eredet alapján a jelentéktelen hatások mint jelzések előhírnökként megelőzik. E körülmény folytán lehetőség nyílik arra, hogy a szervezet megfelelő intézkedés (cselekvés) útján eredményesen szabályozza önmagát. S minthogy a jelentéktelen hatások az okozási történéssorban indító jellegűek, Kardos a szabályozódat kiváltó előzményvázat *adiafor determinációs skéma* néven fogalmasítja. Tételét az *elkerülő viselkedés* elemzése során teszi meggyőzővé. Példája: az élőlény kitér a feléje közeledő éles tárgy elől. Ennek lényege, hogy esetében a szervezet megelőző intézkedéssel az adiafor determináció folyamánként károsodást kerül el, s nulla értékű hibajellel oldja meg a cselekvésszabályozást.

Az előbbi összefüggések vonatkozásában elemzi magát az elkerülő viselkedés köréből vett kiinduló példát, majd általánosságban megvizsgálja a megelőző organikus intézkedések különböző változatait. Ennek során az elkerülő viselkedéseknél tapasztalható megelőző intézkedést kiváltó adiafor determinációs skéma működését egyedülálló fejlődéstörténeti irányulás kiindulópontjaként kezeli, mely fejlődéstörténeti leágazásaiban elvezet az érzékelés különböző formáihoz, s hatásmechanizmusát hol nyíltan, hol rejtve érvényesíti a pszichikai szerkezetek és működések minden szintjén.

Kardos tételzésének megfelelően a *neuropszichikus információ* is az adiafor hatásrendszer keretében alakul ki a külvilághoz való viselkedéses alkalmazkodás dimenziójában, döntő láncszemként egyrészt a *valóságtükrözés*, másrészt a *cselekvésszabályozás* folyamatának.

Értelmezésében a jelentéktelen és fontos hatás dialektikuma a fejlődés folyamán a környezet és a szervezet kapcsolatában *kommunikációs csatornában*, információs történéssorokban szerveződik. Ennek folyamán *hozzárendeléses viszony* alakul ki a szervezet és környezete között a kapcsolat két lényeges vonatkozásával. Az egyik a *reprezentatív idegrendszeri történéés* mint struktúra, a másik: *hozzárendeléses viszony hírek* (reprezentált struktúrák) és *információk* (reprezentatív idegrendszeri struktúrák) között. A hozzárendeléses viszonyban az alakulás fontos mozzanata, hogy az élettani vonatkozások funkcionálisan elkülönülnek, s az adiafor hatások fejlődéstörténetileg elsődleges „jelző” funkciója fokozatosan átalakul. Nem „jelez” biológiai fontosságú eseményt, s cselekvésre sem „jeladás”. Funkcionálisan önálló, és a környezeti mozzanatokról csak „informál”. Kardos következtetései értelmében ezzel az átmenettel a fejlődésben minőségi ugrás áll be: megjelienek az *érzéketli információ*, a *pszichikus érzékelés*.

Az érzéketli információvá történő átminősülés közvetlen alapja az élettanilag káros vagy kedvező esemény bekövetkezésének az előresietett adiafor hatáshoz viszonyított *késése*. A késés *kapcsolódási szabadságot* biztosít, s arra is lehetőség, hogy az információvá átminősült adiafor jelzések az adott külső és belső konstelációk szerint különböző új hatásalakzatokba szerveződjenek. Az átszerveződési készség az érzéketli információk valóságtükröző és cselekvésszabályozó hatékonysága növekedésének egyik forrása.

Az eddigiek nem mondanak ellent egy másik, Kardos által kifejtett tételnek (*Kibernetika és pszichológia*. Magyar Pszichológiai Szemle, 1964. 4.), mely szerint a pszichikus jelenségek láncszemek abban a sokszintű és szakadatlan *szabályozásban*, amelynek a szervezet a változó és reáható környezetben fennmaradását köszönheti. A szervezet szabályozó működései ugyanis megfelelő értéksszinttel rendelkeznek ahhoz, hogy az anyag élő állapotát megalapozó lényeges változókat meghatározott értéktartományon, a túlélés határain belül fenntartsák. A neuropszichikus érzéketli információ a szabályozás dimenziójában a szervezet rendezettsége irányában ható történéés. Az adiafor jelző funkció átminősülése információs funkcióvá a cselekvésszabályozás tekintetében is ugrást jelent. Az érzéketli információ valóságtükröző szerepköréhez ugyanis szervesen hozzátartozik a kapcsolódási szabadságával összefüggő hatékonyabb cselekvésszabályozás: készenléte, hogy bevetésre kerüljön a cselekvés kiváltójaként, illetve az abban történő részvétel formájában valamilyen adiafor determinációs skéma keretében. Ez azért hatékonyabb cselekvésszabályozás, mert arra való lehetőség, hogy a cselekvésben potenciális irányító mozzanatok (választás, döntés), lazítás és átkapcsolás érvényesüljenek.

Kardos Lajos — elméletét H. Spencer, A. N. Leontyev, G. Sommerhoff, W. R. Ashby elméletével összevetve — a pszichés vezérlésű cselekvésszabályozás okozati váza szerkezeti és működési elemeinek diagramban kifejezett összefüggéseit a szabályozás és a kommunikáció fogalomrendszerében értékeli ki.

A *kérdésmegoldás jelentésrétegei*. Mi figyelemreméltó Kardos kérdésmegoldásában? Sűrítve talán ez mondható: építkezési anyaga sokágúsága, építkezési mó-

dozata ágazatközisége pszichológiai központúsággal; az okfeltárás „szubnukleáris” szintekig menő okadatolása a sokszintű meghatározottság szellemében; a pszichikus mozgásforma, alakzat- és működésfésélyeinek eredetének alkotó megközelítése és eredeti magyarázata; nyelvezete, mellyel a lelki jelenségeket a természettudományos lélektan kategóriarendszerében közvetíti. A könyv feltérképezi a neuropszichikus információ forrásvidékét, pontosítja keletkezési folyamatát, és a kiszűrt lényegi vonatkozások érvényét bizonyítja az érzékelés változatos alakzatainak (extero-, proprio- és interocepció tartományában) s az élmények, érzelmek és indítékek szintjén. Ezt megelőzően az adiafor hatás életfolyamattá történő átminősülését vizsgálítja meg, a megelőző cselekvés őstörténete kapcsán pedig az adiafor determinációs skéma ősfarmait. És jöllehet alapvető kérdése a neuropszichikus információ eredete, elmélete építése során élénk vázolja az adiaforikumok hatásterében alakuló éleates-pszichés szabályozódás fejlődésláncát, értelmezi a cselekvés „célirányosságát”, s megjelöli az alapformákból kibontakozó fejlődés fő irányait: az információk mennyiségi és minőségi növekedését, az információk tárolását és feldolgozását — átfogó pszichológiai súlypontú elméleti keretbe rendezve a törzstudomány, rokon, le- és beágazó diszciplínák gazdag értesülésanyagát.

A könyvben tárgyalt problémák és megoldásuk egyes vonatkozásai kimutathatók a korabeli tudományos munkákban, irányzatokban és gondolatrendszerekben. Ez nem kisebbíti a mű értékét. Ellenkezőleg: jelzi a kérdés időszerűségét, utal a neuropszichikus információ eredetkérdésével s a szabályozással szemben nyilvántolt elvárásokra, sejteti Kardos helyes problematikai tájékozódását, és bizonyítja szakmai bekapcsoltságát tudománya fejlődésláncjába. Ahhoz azonban, hogy a kardosi problémamegoldás alkotó jellegének méreteit megállapíthassuk a kérdés esetleges megoldását célzó kortársi törekvésekhez viszonyítottnan, részletekbe menően kellene összevetnünk a vonatkozó elméleteket. Gondolunk mindenekelőtt a reflexelméletekre, az alaklélektanra, a Leontyev—Zaporozsec-féle teóriára, Piaget s nem utolsósorban a kibernetikai, információelméleti és rendszerszemléletű pszichológia és biológia idevágó megállapításaira. Munkájában Kardos ezt az összehasonlításos elemzést több irányban (I. P. Pavlov, P. K. Anohin, A. N. Leontyev, E. A. Coller, R. Wagner, B. F. Skinner, C. L. Hull, Grastyán Endre, G. Sommerhoff stb.) el is végzi, lehetőséget kínálva az érdeklődő számára elmélete értékelésére. Egyébként a könyv telitalálat a szabályozás kérdésében kifejezésre juttatott elvárásokat illetően. Ebben a tekintetben Kardos közvetve a biokibernetikus W. R. Ashbyval bizonyíthat. Ashby egyik munkájában (*Bevezetés a kibernetikába*. Bp., 1972), W. B. Cannonnak *A test egykészsége* (1932) című könyvéről szólva, hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a belső vegetatív működések szempontjából megfelelően tárgyalja a szabályozás folyamatait, de „még megírásra vár az a sokkal nagyobb méretű könyv, amely megmutatja, hogyan lehet az organizmus összes kívülről irányított — »magasabb rendű« — működése hasonló módon szabályozott, azaz homeosztatikussá”. A könyv — jegyzi meg szerényen Kardos — részben az, amire Ashby utal.

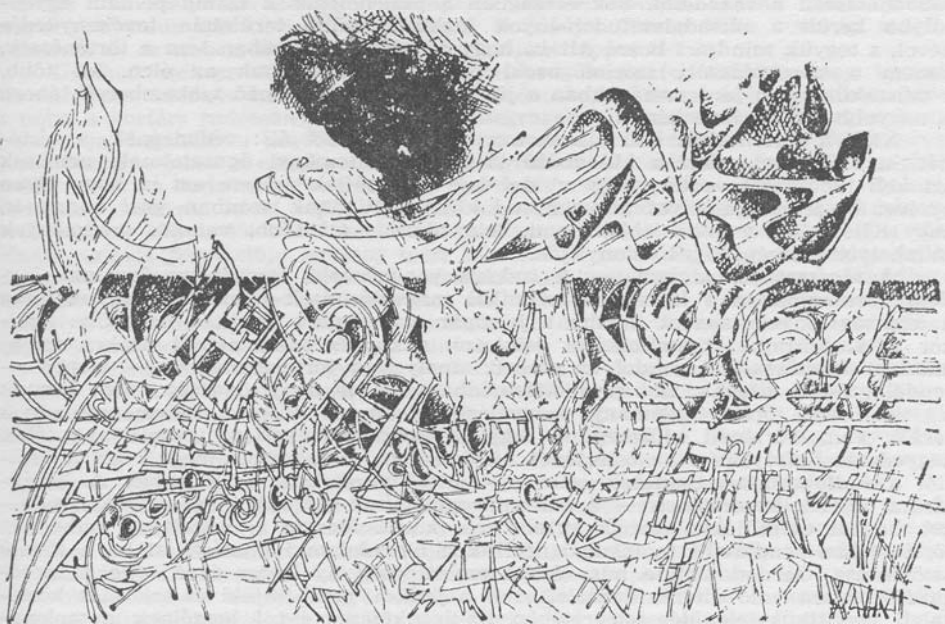
Azért részben, mert mint sokcsatornás és magas fokon rendezett információs szöveg, szemantikumában „soküzenetű”. Kiegészítésképpen az eddigiek mellé egy néhányat közülük még idejegyzünk. Elméleti munka, az érzékelés átfogó neuropszichikus elmélete; a neuropszichikus információ eredetére s a pszichés szabályozásra vonatkozó eredeti elmélet, mely természettudományos alapokon szélesíti ki és mélyíti el a pszichológia tárgyanyagát, pontosítva tudásunkat a pszichés mozgásforma keletkezése s a pszichés cselekvésszabályozás mikrofunkataira vonatkozóan; a pszichológiát közelíti napjaink tudományossága igény szintjéhez: kérdésfeltevéseiben és megoldásaiban, fogalomalkotásaiban, azok értelmezésében s elméleti építkezésében logikumában. Az adiaforikumok pszichogén hatásmechanizmusának tételezésével bővíti a lélektan magyarázó eleveit, segíti fejlődését s emeli tudományosságának paradigmális szintjét; a pszichés szabályozás mibenlétének pontosított körülhatárolásával növeli gyakorlati esélyeit; a neuropszichikus információ eredetére és működésére vonatkozó meghatározottságot az anyagi lét fizikai szintjéig bontva le, a pszichikum eredet- és működésmo delljéről természettudományosan megalapozott világnézeti meghatározók ágaztathatók.

Pszichológia és szövegkörnyezet. A könyv részletein, de egészén is megfigyelhető a szerző természettudósi szerénysége és szűkszavúsága. Ilyen fajsúlyú és ilyen megközelítésben tárgyalt problémát mások legalább kétszeres terjedeleme lazítottak volna. Ez a sűrítő fegyelmeyzettség itt-ott (az információ fogalmisága, lét-szintjei, a szabályozás mozgásformái, a fejlődéstörténeti diagnózis) leszűkítheti ugyan a problémák gyorsabb megértését segítő látásviszonyokat, de a sokágú és ágazatközi át- és bekötések, ki- és bekapcsolások értesülésélményei és megvilágosodásai az olvasóban helyrebillentik az átmeneti bizonytalanságokat. A pszicho-

lógia alacsonyfokú gyakorlatisága miatt türelmetlenkedők tábora részéről elképzelhető egy olyan vélemény is, hogy a könyvben tárgyalt téma korunk időszerű társadalmi kérdéseitől elvonatkoztatott, nem közérdekű, nem „nagy” téma. Ha ez így lenne, az ilyen nézet alapján elmarasztalók mérlegeljék azt a védekező magyarázatot is (Szalai Sándor, 1976), mely szerint a pszichológia — a szociológiához és társadalomlélektanhoz hasonlóan — társadalmi szorítás és szubjektív gátlások légkörében „békés” területre szokott visszavonulni, ahol hatalmi erőkkal és érdekekkel kevésbé kerül összeütközésbe. Ilyenszerű védekezésre Kardos Lajos munkája esetében nincs szükség. Nem azért, mert témája „nagy” vagy „kicsi”, hanem mert tárgya alapkérdés, és megoldási módzata olyan szintű, hogy a szakma s az egyetemes tudományosság mérlegén bizonyára alkotó válaszcsovegként minősül.

A pszichológia sok igazságot fogalmazott meg. Egyeseket elhallgatott, másokat megkerült, nagyon sokat még nem ismer. A lelki jelenségekről és a lélektanról is sokat és sokan vélekedtek. Van ember, aki elutasítja, mert zavart önmagárvonatkoztatással leplezőnek, sértőnek, kellemetlennek érzi igazságait. Néhol eluralkodik, néha sarokba állítják. Van eset, hogy metatudományként működik, máshol anyagbeszerző „szolgálóleányként” alkalmazzák, mások pedig tárgyát — a „lelket” — a „másvilágra” készítik elő. Azonban a humán és a műszaki tudományok objektív pszichológiai érdekeltségeire alapozva, sokan úgy látják, hogy a lélektan mindinkább át nem ruházható szerepkörre esélyes a tudományos-műszaki forradalom feladathelyzeteihez igényelt ember s annak vívmányaihoz méltó emberség megtervezésében. Egy dolog bizonyos: ez a szerepköri esély nem szociológiai és axiológiai vákuumban fog kiteljesedni.

Semmi sem gyakorlatibb, mint egy jó elmélet. Vonatkozik ez a tudományos-műszaki forradalom feladathelyzeteihez igényelt s a vívmányaihoz méltó ember megtervezésére is, de még inkább kialakítására. Mert nem ünnepélyes kijelentések, hanem jó elméletek igazíthatnak el múlt-, jelen- és jövőbeli emberi mivoltunk változó világában, sokszintű meghatározottságában, szerkezeti megépítettsége és működési folyamatai formálásában. Kardosnak a jelentéktelen hatások pszichogén szerepét feltáró elméletétől — jóllehet fejlődésünk messzi múltjába időzített — beköthető utak vezetnek napjaink alapvető emberismereti kérdéseire, tudat-, ember- és világlepalakító munkájához.

Simon Sándor rajza

Klió a gyorsuló időben

1918 történelmi sűrűségű őszének egyik napján Passuth László memoárja szerint a kolozsvári egyetem egyik katedráján valaki azzal a kérdéssel fordult az író édesanyjához, hogy miért is van lázban a város. „De kolléga úr, már negyedik napja forradalom van” — válaszolta a megkérdezett. A kis történet azért megdöngölköztető, mert a kérdező — történelmet tanított az egyetemen. Látható tehát, hogy nemcsak fától az erdőt — történelemtől a történelmet sem látni mindig. Pontosabban: nem bármilyen múltra vonatkozó ismeret szolgálja az élő történelemben való tájékozódást. A historikus értetlenebbül állhat a körülötte zajló eseményekkel, folyamatokkal szemben, mint kortársai.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a történelem gyorsulása a század folyamán olyan ütemet vett fel, amely bizonyos mértékig menti is Klió szolgáját. A ma középkorú történész az atomkor félelmetes beköszöntése idején volt gyermek, valamikor az elektronikus robotok készítésekor végezte az egyetemet, pályája kezdetén értesült arról, hogy az ember történelmének addig kizárólagos színteréről kilépett az ürbe, s arra az időre esett szakmai beérése, amikor komor ökológiai gondok nyomták meg kortársi hangulatát. Egy nemzedéknyi idő alatt olyan átalakulás tanúja volt, amely látványosabb, mint az egykori, amely — mondjuk — a régebbi kőkorszak és a vaskorszak között eltelt év-tízezredek alatt ment végbe. Ebben a gyorsuló történelemben a közgazdász, a fizikus, a mérnök és a szociológus képzettsége jobb tájékozódást biztosít, mint a történészé.

Az értetlenség okozta feszültség — történészek és nem történészek körében egyaránt — olykor a múltba menekülésben, a jelennek való háttáfordításban talál enyhülést. Így lép fel aztán a szakma sorsát illetően egyfajta naiv derültség, amely könnyelműen siklik el a történelem mint szakma viszonylagos eljelentéktelenedésének tünete fölött. Viszonylagos a szakma háttérbe szorulása, mert világszerte egyre több könyv, tanulmány, folyóirat jelenik meg, látszólag tehát inkább növekedés mutatkozik. Am egyfelől a fokozódó érdeklődés elsősorban a könnyen emészthető — szakmailag másodrendű — szövegeknek szól, másfelől — s ez a lényeg — a növekedés mutatói meg sem közelítik a többi társadalomtudomány robbanásszerű növekedését. Sok országban a pszichológusok száma például egyensúlyba került a társadalomtudományok legkülönbözőbb területein tevékenykedőkével, s tegyük mindjárt hozzá azt is, hogy az utóbbiak sorában sem a történészek, hanem a közgazdászok, szociológusok, politológusok állanak az élen. Mi több, a műszakilag élen járó országokban a jövőkutatással foglalkozó szakemberek tábora is nagyobb a historikusokénál.

Klió, a történetírás műsája szomorú látvány előtt áll: védencének, a historiciának, aki életet adott a különböző társadalomtudományi ágazatoknak, nemcsak azt kell tudomásul vennie, hogy utódai feje fölé nőttek, hanem azt is, hogy olyan nyelvet beszélnek, amelyet nehezen tud követni. Vannak azonban jelei annak is, hogy Klió védenice okul abból, ami vele történt, mi több, vannak eredmények is, amelyek életképességet bizonyítják.

A régészet forradalma. — A tudományos-műszaki forradalom fogalma legtöbb kortársunkban a látványos technikai megvalósítások képzetével társul, noha a jelenség lényege szerint inkább a jelzőpár első tagjára esnek a hangsúly. Amikor tehát korunk történetírásáról esik szó, akkor is önkéntelenül azokra az új műszaki lehetőségekre gondol az ember, amelyek a történészek is — elvben — rendelkezésére állanak. Ebben a látásmódban van is annyi igazság, hogy korunk legjelentősebb történettudományi megvalósításaiban a műszaki fejleményeknek is részük van. Történeti világképünk legjelentősebb módosulása ugyanis az utóbbi negyedszázad folyamán az őstörténet újraírásában mutatkozott meg, s ezt a revíziót a radiokarbon-vizsgálatok tették — jelentős részben — lehetővé. A közép-afrikai leletek ismeretében — a paleoantropológusok ma már nem év-századzadokkal, hanem évmilliókkal mérik az emberős korát. Messze kitolódott az emberiség történetében rendkívüli fontosságú neolitikus forradalom időtárára is: ha a kiváló őstörténész, Gordon Childe húsz évvel ezelőtt még nyolcezer évre tette a mezőgazdálkodásra való áttérés kezdetét, ma a jerikói, catal-hüjüki és sok más közelkeleti neolitikus település ismeretében tíz-tizenkétezer évről beszélnek a szakemberek. Mellesleg az is kiderült, hogy a közelkeleti nagy, folyammenti civilizá-

ciók nem előzménytelenül léptek ki a homályból — évezredekkel korábban is előfordulnak a civilizáció egyes elemei: például a hatalmas, kőfallal kerített város-szerű települések, a fémek használata.

Miközben tehát a történetírás kevésbé tud hozzászólni a kor nagy kérdéseihöz, a kor nyújtotta tudományos-műszaki eszközök elsőként a legrégebb korok megvilágításában nyújtottak segítséget. A paradoxon nem tanulságok nélkül való. A jelenség magyarázata abban áll, hogy az őstörténet volt leginkább felkészülve arra, hogy új tudományos és műszaki megközelítéseket felhasználjon. Az íratlan történelem kutatója — ha nem érte be a leletek egyszerű gyűjtögetésével, rendszerezésével és leírásával — mindig kénytelen volt számos más tudományt is segítségül hívni. Az éghajlati, környezeti feltételek, a növény- és állatvilág rekonstrukciója nélkül nincsen őstörténet, e feladat megoldása viszont elképzelhetetlen a természettudományok igénybevétele nélkül. Közvetlen forrásai, a tárgyi maradványok egykori technológiáknak egyszersmind eredményei és alkotóelemei, a technika történetére terelik az őstörténész figyelmét — s tegyük mindjárt hozzá, nem fenyegeti az a veszély, amely az írott történelem korában kutatója körül létebbnyire ott settenkedik, az nevezetesen, hogy az igazi történelmet, a tömegek életforma-történetét az uralkodók és hadvezérek életrajza és csatái takarják el.

A kor leglátványosabb kutatástechnikai fejleménye — a számítógépes adattárolás és adatfeldolgozás — egyelőre még kísérleti stádiumban van, noha nyilvánvaló, hogy a hagyományos módszerekkel meglehetősen nehéz nagy forrásanyagban, több történeti tényező közötti összefüggést vizsgálni. Mindenesetre számítógép és történész túl van az ismerkedésen — romániai viszonylatban évekkal ezelőtt Moisiil akadémikus kezdeményezésére fogtak össze első ízben matematikusok, történészek és számítógép-szakemberek történeti problémák megoldására.

Természetesen a számítógép önmagában nem jelenthet a történettudomány számára megváltást. Ha a komputerbe szemetet adagolnak, szemetet ad vissza — állapítja meg tömören egy kibernetikai aforizma. Azaz végső soron a történeti kutatás minősége határozza meg az eredmény minőségét akkor is, ha számítógépet vonnak be a kutatásba. A régészet példája pedig azt sugallja, hogy korunk egyik nagy tudományelméleti követelménye, a tudományközi együttműködés a történettudomány megújulásának nemcsak lehetséges, hanem kikerülhetetlen útját jelenti. Nem véletlen, hogy az *Annales* című francia történeti folyóirat körül immár évtizedek óta mutatkozó interdiszciplináris hajlam izgalmas eredményekkel és ami ennél fontosabb, izgalmas szempontokkal, módszerekkel társul. Mint ahogy az sem véletlen, hogy a szakma jövőjét illetően éppen az *Annales* köréből hangzanak el megalapozottan derülátó nyilatkozatok is: Braudel például úgy véli, a történetírásnak van esélye arra, hogy visszanyerje egykori rangját, azaz a társadalomtudományok summájává, vagy — ahogyan kollégája, Pierre Vilar nemrég megfogalmazta — az embertudományok összefoglalójává lépjen elő.

Uralkodóktól az ökológiáig. — Kézenfekvő lenne feltételezni, hogy korunk történetírása különös hangsúlyt helyez a tudományok és a technika történetére, s noha a kortárs tudomány fejlődésének megragadására nemigen van meg a kompetenciája, legalább a régebbi korok tudományának, technikájának a feltárásával járul hozzá a jelen e nagyhatalmainak mélyebb megértéséhez. A valóság azonban mást mutat: a tudománytörténet nagy horderejű vállalkozása jobbra a történettudomány határain kívül zajlik. Művelői az esetek döntő többségében a természettudományok képviselői közül kerülnek ki. Nemcsak azért van ez így, mert a történész sajátos formációja kevésbé teszi lehetővé a tudományos gondolkodás fejlődésének értelmezését. A történész feladata nyilvánvalóan a nehezen feloldható tudománytörténeti források közzététele, ám a továbbiakban már sajátosan alakul viszonya a tudományhoz és a technikához. Az egykori történeti lét megértésében ugyanis nem annyira a felfedezés, mint inkább az alkalmazás a problémája.

A felfedezések zöme ugyanis — különösen a hagyományos társadalmakban — igen lassan vált történelmet alakító erővé. Földünk gömb alakú volta, a heliocentrizmus gondolata például már az ókorban feltűnt, hogy majd csak Kopernikusz, sőt Galilei után válják világnézetet alakító tényezővé. Vagy hogy egy közelebbi példát idézzünk, Bolyai János zseniális elmélete nemcsak a hazai, hanem az egyetemes tudományos gondolkodásba is csak nagy késéssel hatolhatott be.

Kissé sarkítva a problémát, a tudomány — akárcsak a filozófia vagy a művészet — történésze a felfedezésre, a meghódított gondolatra összpontosít, ezzel szemben a társadalomtörténet kutatóját az új gondolat, eredmény, elmélet társadalmasulása, alkalmazása, következménye foglalkoztatja inkább. Ha például az abszolút geometria kérdése egyértelműen a tudománytörténetre tartozónak tekinthető, a művelődéstörténész inkább arra figyel fel ebben az összefüggésben, hogy milyen körülmények övezik a mű születését. Arra például, hogy a tizennyolcadik

század derekától kezdve mint válik tájainkon gyakoribbá a matematikai művek kiadása, hogyan kezd jelentkezni a matematikai érdeklődés abban az erdélyi társadalomban, ahol korábban ennek alig mutatható ki nyoma. Fogalmazhatnánk tehát úgy is, hogy a történetész a lassú és tömeges mozgásra figyel, a tudománytörténetész a váratlan egyedi fejleményre.

A kétféle megközelítés indokoltsága az eredmények felől is érzékelhető. Amennyire ösztönöz ugyanis felmutatni — a matematikánál maradvá — Hell Miksa vagy Bolyai Farkas kiváló matematikaoktatási tevékenységét, épp annyira hozzátartozik az összképhez az is, hogy a *Tentamenre* mindössze százharminc előfizetőt lehetett felhajtani. Amennyire lelkesítő egy Sipos tudományos sikere, ugyanannyira megdöbbentő az, hogy iskoláinkban még a múlt században is alig jutott hely a matematikának a klasszikus tudományok, a latin árnyékában.

Akárcsak a tudomány, a technika irányában nem mutatott a történetírás kellő problémaérzékenységet, pedig a nyomda, a puskapor és az iránytű nagyobb hatással voltak az emberi dolgokra, mint bármely birodalom és vallás. A szinte kortársunknak számító Marc Blochnak még mindig számon kellett kérnie a történetírástól, hogy azt az aprólékos gondot, amellyel nemes családok genealógiájának kérdése fölé tudott hajolni, miért tagadja meg a milliók életét befolyásoló technika történetétől. Saját portánkon széttekintve, s csak a csomópontokra figyelve, azt találjuk, hogy az ipari és mezőgazdasági forradalmaknak is csak durva körvonalait rajzolta fel a história: részleteivel, tájegységenkénti alakulásával és elvi általánosításaival még adós maradt.

Számba véve a tudomány és a technika történetével szembeni adósságokat, nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy e kérdések csak látszólag merítik ki a tudományos és műszaki expanzió által időszerűvé váló múltbeli vonatkozások körét. Mi több, megkockáztatjuk azt a véleményünket is, hogy a történetírás sajátos kapcsolódása a kor problematikájához nem annyira a tudomány és a műszaki fejlődés rekonstruálásában mutatkozik, mint inkább a tudományok és a technika közötti társadalmi léttel való kölcsönös összefüggése feltárásában.

A gyakorlati értelemről a mágikus szorzióig. — A fejlődés korában természetesen kutatás tárgyává vált maga a fejlődés problematikája is. Feltehető, hogy a történetírás nagyobb időmélvséget biztosítva az ilyen irányú vizsgálódásoknak, jelentősen hozzájárulhat e fontos foglalatossághoz. Állításunk igazolására néhány fejlődéseméleti szempont történeti példázási lehetőségét szeretnénk a továbbiakban felvillantani.

A modernizálódás folyamatának feltételei sorában legkülönbözőbb szerzők említik például a gyakorlati értelem jelenlétét, az irni-olvasni tudást, a beleérző képességet — empátiát —, a tömegkommunikációs hatásoknak való kitettséget. E szempontokat alkalmazva a történetész nemcsak a kor diktálta kérdésekhez kapcsolódik, hanem más oldalról közelítve új megvilágításba láthatja a múlt egészét.

Ha a tudományos-műszaki forradalmat tudomány és technika tudomány-elsőbbeségű összefonódása jellemzi, akkor a történetész számára izgalmas problémaként jelentkezik a kérdés, miként alakult ez a viszony a múltban. A hagyományos világtól kezdve, amikor — jelek szerint — a tudomány inkább haszonélvezője, mintsem ösztönzője volt a technikának, ha egyáltalán kapcsolatba lépett vele. A régiségben a műszaki fejlődés kisemberek műve, névteleneké, s a kor írástudói legtöbbször a klasszikus kultúrától örökített arisztokratikus lenézéssel hagyják figyelmen kívül az életnek ezt a döntő jelentőségű övezetét. Úgy tűnik, az, amit gyakorlati értelemnek lehet nevezni, avagy az értelmiség gyakorlat iránti érdeklődésének, az a tizenharmadik század utolsó harmadában kezd hangsúlyosabban mutatkozni: elsőként talán Fridvaldszky János esetében, akiről Csetri Elek írt tanulmányt, vagy Gyarmathi Sámuelnél, akinek gondolkodásában már a maga végletességében jelentkezik az utilitarisztikus gondolkodásmód, és ez a kiváló nyelvésszel életműve legfontosabb vonatkozását abban látatja, hogy két új burgonyafajtát honosított meg Erdélyben. Még korábban a hatékony járványvédelmet kidolgozó orvosok, főként Adam Chenot, később pedig Pethe Ferenc vagy Berde Áron tevékenységében jelentkezik ez a gondolkodásmód.

A gyakorlatiasság azonban nemcsak az elméleti kizárólagosság feloldását jelenti — a fatalizmus, a mágikus gondolkodás embere elvben nem is lehet tudatosan gyakorlati beállítottságú. Megoldhat gyakorlati feladatokat, de csakis hite ellenére, mert hite szerint a gyakorlat kérdéseit is a sors vagy a mágikus cselekvések — varázslás, ráolvasás stb. — irányítják. A hagyományos tudat elleni támadás először a felvilágosodás jegyében indult. A felvilágosítók derülátása alaptalannak bizonyult. A fatalista-mágikus gondolkodási formák még másfél századon át ellen tudtak állani: mennyire és hogyan — ez az, ami történetészre, néprajzossra meg szociológusra tartozik, és gyakorlati tanulságokban is gazdag lehet.

Viszonylag régi felismerés az írni-olvasni tudás és a modernizálódás közötti összefüggés. Hajnal István annak idején, a középkori írásbeliség alakulását vizsgálva, a korai európai polgárosodással hozta e kérdést összefüggésbe. Nem kevésbé érvényes ez a vonatkozás tájaink megkésett ipari forradalmának korában sem. Annál meglepőbb viszont, hogy művelődéstörténeti — sőt kimondottan neveléstörténeti — munkákból is kimarad ez a vetület, noha az utóbbi másfél századra nézve immár statisztikailag is nyomon követhető lenne az alfabetizálódás folyamata: az 1830-as évektől, amikor még népünk négyötöde írástudatlan volt, a századfordulón át, amikor már a lakosságnak csak fele volt analfabéta, a két világháború közötti korszak végéig, amikor viszont négyötöde már tudott írni-olvasni, avagy az ötvenes évekig, amikor a népi hatalom jegyében kibontakozó betűvető tanfolyamok gyakorlatilag felszámolták az írástudatlanságot.

Művelődéstörténetünk még önmaga számára sem tudatosította, hogy abban az időszakban, amikor a romániai magyarság írástudása elérte az egyes fejlődéselméletek szerint kritikus küszöbként ábrázolt nyolcvanszázalékos szintet, azaz a két háború között, akkortájt egy másik hasonló horderejű változás is bekövetkezett: a napisajtó — a rádió és a televízió előtt, de a filmmel párhuzamosan — behatolt a közösség széles rétegeibe. Ha a kortársak becsleiben bízhatunk, úgy tűnik, minden harmadik-negyedik családra lehet már számítani egy lappeldányt (városban nyilván többre — talán minden másodikra). Anélkül, hogy itt tovább részleteznék ezt a valóban sorsformáló művelődéstörténeti vonatkozást, meg kell még állapítanunk azt, hogy a Rogers által mágiikus szorzonak nevezett tömegkommunikáció terjedésén túl a továbbiakban felderítésre vár hatása is.

A történetész mindenestre ezúttal is könnyebben ragadhatja meg ellenkező végüknél fogva a kérdéseket (a beleérző képesség, a gondolkodásbeli nyitottság és rugalmasság, az empátia oldaláról). A hagyományos társadalom zárt, szigorú helyi normák által határolt kis közösségeiben formálódó személyiség típusa mintegy az ellenpólust testesíti meg. Amint azt nemrég egy lengyel néprajztudós kifejtette, a hagyományos világ embere és annak kultúrája tekintélyelvű, dogmatikus, az újjal, újítással szemben ellenséges beállítottságú. Nos, történeti néprajzunk vajmi kevés adalékkal szolgált eddig ebben a vonatkozásban.

Kérdései történelem. — A história természetesen nemcsak a tudomány és a technika, nemcsak a fejlődés kérdéseinek megvilágításával lehet korszerű és válhat maga is korszerűbbé. A maga sajátos eszközeivel nyúlhat és nyúl is hozzá például a népesedés problematikájához, amelyet a demográfiai robbanás tesz időszerűvé. Nem véletlen, hogy — legalábbis Chaunu szerint — az utóbbi évtized legkiemelkedőbb szakmai eredményei éppen a népesedéstörténetben mutatkoznak. Egy ilyen történetész vállalkozás — feltéve, hogy él a mai demográfia korszerű módszereivel is — ismét egyszerre gazdagítja a népesedéstudományt és a történetet. Nem szólva arról, hogy a népesség mindenfajta történeti vizsgálódás viszonyítási alapja. (Hogy gondolatmenetünkkel példázzuk ezt a megállapítást: miként lehet — mondjuk — számszerűsített művelődéstörténeti vonatkozásokat értékelni, ha nem, vagy nem eléggé ismerjük nemzetiségünk múltbeli létszámát, sőt társadalmi rétegzettségét?)

Ugyancsak korunk gondjai teszik fel a környezet, a táj, a növény- és állatvilág múltbeli alakulása, sőt a klímátörténet kérdését is. Ezek ismét olyan kérdések, amelyek a tudományközi kapcsolódások előnyeivel kecsegtetnek.

A problémaérzékenység még a történetírás leghagyományosabb ágazataiban is megújulást hozhat. Ha volt téma, amely a história klasszikus témái közé tartozott, úgy a politikátörténet az. A hagyományos történetírás azonban a politikain belül is egyetlen szűk jelenségsávra összpontosított: a hatalmat gyakorló csoportra, személyekre. Kevésbé figyelt e csoportok összetételére, a politikai hatalom belső szerkezetére, s még kevésbé terjedt ki érdeklődése a tömegek politikai gyakorlatára. Történetírásunk ebben a tekintetben régi adósságot tölteszt, amikor a tömegek politikai aktivitásának legforróbb pillanatait, a felkeléseket, forradalmakat eleve-níti fel. Am nem kevésbé izgalmas — a politikai életben való részvétel, a részvétel, a részvétel, egyszóval a demokrácia ügye szempontjából időszerűbb — a közösségek öngazgató tevékenységének kutatása (abban az irányban, amely felé Imreh István úttörő vállalkozása mutat).

Az élet tanítómestere. — A régiek a történelmet az élet tanítómesterének tartották. A társadalommal foglalkozó tudományok sokasodása óta, azaz az utóbbi kétszáz évre visszamenően ezt a szerepet a társadalomtudományok együttese vette át. És fájdalmas igazság, hogy a történettudomány nemcsak a monopóliumot, az elsőséget is elvesztette: egyes társadalomtudományi diszciplínák látványosan korszerűsödő módszertanával a történetész nehezen tud lépést tartani. A legtöbb kutatót a forrásfeltárás technikai műveletei annyira igénybe veszik, hogy nem is igen

van módja a feltárt forrás értelmezésére vagy éppen az értelmezés korszerűsítésére. (Ne feledjük: olykor egy-egy oklevél vagy más forrás feloldása órákat, napokat vehet igénybe!)

A kiutat talán a szakmán belüli munkamegosztás ígéri, melynek során a forrásfeltárás és az értelmezés szükség szerint kettéválik. Ennek a folyamatnak a jelei elég rég mutatkoznak, mint ahogyan egy másik fejleménynek is tanúi lehetünk. Egyre határozottabban tudatosul: nem a források kell hogy megszabják a kutatás irányát, hanem fordítva, a problémához kell a kutatásnak forrást keresnie; a témaválasztásban pedig több szempontból is hasznos a korkérdésekhez igazodnia. Nemcsak a kor elvárásai szólnak az időszerűség mellett, hanem a szempontok és a módszerek kidolgozottabb volta is. Kis téglák nagy tömege helyett Marc Bloch annak idején „görbéket” igényelt a történetíróktól — a képszerű megfogalmazást találónak érezzük, legfeljebb azt tennők hozzá, hogy azok a múltbeliségeket ábrázoló „görbék” tűnnek leginkább kívánatosnak, amelyek időszerű „görbékhez” kapcsolódnak.

Ha a történész elfogadja, hogy feladata nem egyszerűen a tisztázható, hanem ezen belül a tisztázásra *érdemes* kutatása, s hogy eredményeit a lehetőség szerint szigorú — olykor „görbékekkel” való — ábrázolás tükrözi, akkor hallgatólagosan azt is elfogadja, hogy fogékonyvá válik a múltbeliségek mennyiségi vonatkozásai iránt. Lehet, hogy Kelvin túlzott, amikor a tudományt a mérhetőtől és csak onnan számította, ám a hazai és külföldi példák sokasága bizonyítja: Klio jegyében is tért hódít korunk uralkodó tudományos nyelvezete — a matematika.

A számoló történetírás könnyebben eleget tehet a tárgyilagosság igen régi, de a históriától mindig többé-kevésbé távoli követelményének. *Sine ira et studio* — gyűlölet és elfogultság nélkül tanulmányozni a múltat a polgári nacionalizmus korában a nemzeti elfogultságoktól való tartózkodás követelményével vált egyértelművé, s noha — sajnos — ez az értelme ma sem vált időszerűtlenné, korunk sajátos problematikái — úgy tűnik — újabb vonatkozásokkal gazdagítják ezt a régi követelményt.

Összegezésképpen, úgy véljük, a történetírás akkor tölti be leginkább az élet tanítómesterének szerepét, amikor korszerű, amikor tehát a jelen problémáiból indul ki, épít a korszerű tudomány módszereire, s amikor az idő mélyéből felszínre hozott tényanyagát korszerűen is ábrázolja. Nem mondhatjuk azt, hogy ilyen a ma történetírása — de nyugodtan mondhatjuk azt, hogy erre tart.

Szabó Béla: Utolsó egyensúly

Szabó Béla monolitjei

Sokakban felötlött az az ötlet, hogy tulajdonképpen az itt levetített diafilmek magyarázata nem is abban a szövegben rejlik, amit valaki elmondhatna róluk, hanem abban a zenében, amit közben hallottunk. Tudniillik ma lehetséges fényképezőgéppel zenei elvű kompozíciót létrehozni, illetve lehet szintetizátorral képet alkotni, ezért lehetséges a képet zenével magyarázni. Azt hiszem, egy olyan szinkretizmus jön létre, olyan szinkretizmus van kibontakozóban, amit nem tudom, hogy közülünk ki csinált meg Szabó Béla előtt. Mind ez ideig amikor arról volt szó, hogy valaki képzőművészeti alkotást készít, az emberek eleve arra gondoltak, hogy az illető megtalál egy tárgyat, ami egy témát is jelent kultúránk szimbólumrendszereiben, ezt a tárgyat bizonyos technikai megoldásokkal „visszaadja“, ez a tárgy következőképpen közölhető az emberekkel. Ilyen szempontból Szabó Béla teljesen rendhagyó módon jár el. Én sokat gondolkodtam, amíg valamilyen magyarázatot tudtam találni — először ezekre a diákra —, és úgy véltem, hogy ezeknek a magyarázata valamilyen érzékeléssel paleolitikum, egy felső paleolitikum. Ugyanis a felső paleolitikumban jutottak el az emberek ahhoz, hogy addig durván és egészében megmunkált kőtárgyaikat részekre bontsák, úgynevezett mikroliteket csináljanak belőlük. Bizonyos értelemben Szabó Béla is pontosan ugyanezt tette. Azok a diafilmek, amiket itt láthattunk, mindennapi életünk részei. Ezek a diák mégsem válnak ezt az életet szimbolizáló, ezt az életet kifejező tényékké. Miért? Azért, mert ezek mikrolitek. Ennek az életnek, ennek a látványnak olyan részecskéi, amelyek mellett mindenki elmegy. Illetve nem megy el egyvalaki: nem megy el a gyerek. A gyerek, aki mindenféle gázcsőre krikszkrakszokat rajzol, a gyerek, aki minden blokk falára odateszi otthonosságának a bélyegét. Ezeket a jegyeket a gyerekek le tudják olvasni. Mi már elfelejtettük.

Nos, Szabó Béla felfedezte azt, hogy bizonyos tárgyakon vannak ilyen jegyek. Vannak ilyen leolvasható szimbólumok, amik egyben a természet emberi birtokbavételének a szimbólumai is. Persze, ez olyan elemi szint, ahol senki nem állhat meg. Nyilván, a továbblépést az jelentette, hogy rájött arra: ezek az emberi jegyek nem maradnak meg kezdetleges kifejezésük stádiumaiban. Ezek nem maradnak monolitok, hanem közbelép egy újabb, egy hatalmas tényező, amit az egész európai kultúrában szinte máig döntőnek érzünk, döntőnek tekintünk: az idő. Amit a mítoszok Merlinnek stb.-nek neveztek, sok mindennek neveztek, az idő birtokba veszi ezeket a krikszkrakszokat, amik — ismétlem — a természet emberi birtokbavételének szimbólumai; az idő ezeket a krikszkrakszokat rozsdázza, marja, havazza, esőjével vereti, szeleivel fújja, és létrehoz egy olyan plasztikai világot, ami bizonyos szemeknek feltárul. Persze, ez mind ez ideig még egy képzőművészeti folyamatnak a kezdetleges stádiuma. Ezek a vetítések is ennek a stádiumnak a tükröződései.

Szabó Béla csupán bevezetett az anyagelsajátítás, az anyagfeltárás, a szimbolizálás egy olyan világába, amit alkotássá kell tenni, amit műformává kell tenni. Nos, e műformáknak a második szakasza: a fotók. Ha megnézzük ezeket a fotókat, látjuk: itt már elvész az, hogy ezek kinek a szimbólumalkító tevékenységének a tárgyai, itt már elvész az, hogy az idő, a Merlin rozsdázza és havazza őket, itt már csak azt látjuk, hogy egy fekete mélységben bizonyos plasztikai felületek, bizonyos térstruktúrák bizonyos harmóniai törvényeknek megfelelően szerveződnek. Persze, ez még nem emberi s főként nem képzőművészeti kifejezés; ez anyagfeltárás, anyagtanulmány. Ami ennek a szakasznak a végső stádiuma — illetve e szakasz „végsőbb“ stádiumának az első lépéseihez tartozik —, az a falon látható grafikákban fejeződik ki. Ugyanis Szabó Béla — aki elég szuverén ahhoz, hogy ne váljék az anyag rabjává, elég szuverén ahhoz, hogy ne legyen középkori gnosztikus, monolitikus természetfeltáró — megpróbálta a gyermeki birtokbavételnek, a krikszkrakszoknak, a természet naiv szimbolizálásának a folyamatát, az ezt kikezdő időt magasabb rendű egységbe szervezni, megpróbálta azokat a törvényszerűségeket megtalálni, amelyek ezeket a folyamatokat plasztikailag irányítják, és akkor eljutott azokhoz a grafikus megoldásokhoz, amelyeket itt láthatunk.

Bárki felfedezheti azt a mély rokonságot, ami a diákat, a fotókat és grafikákat összefűzi. Én erről csupán még annyit szeretnék elmondani, hogy a tulajdonképpeni műalkotás, műformálás stádiumában Szabó Béla néhány elsődrendű és elsődleges fontosságúnak érzett szabállyal, törvénnyel dolgozik; ezek már magyarázhatók a plasztikai alkotás, az esztétikai alkotás sajátos törvényszerűségeivel. Viszont azok a harmóniarendszerek, amelyeket e grafikon különböző technikákkal létrehoz, azt hiszem, lényegében ugyanazokat a törvényszerűségeket reprodukálják, amelyeket a diákat filmező szem és a fotókat létrehozó kéz is irányított. Ilyen értelemben és csak ezeknek az eljárásoknak a szintjén Szabó Béla rokonságba hozható mindazokkal a képzőművészekkel, akik a századelőn a képzőművészet ügynevezett dezantropomorfizálását követték. Akik azt mondták, hogy vannak olyan kozmikus törvények, vannak olyan egyetemes természeti szabályok — Kandinszkij ezeket magyarázhatatlannak vélte —, amelyeket bármilyen emberi, ezen belül bármilyen képzőművészeti alkotásban fel kell használni ahhoz, hogy a természetnek, a térstruktúráknak, a plasztikai felületeknek a lényegi törvényeit fel tudjuk tární. Mindezt — én azt hiszem — Szabó Béla nagyon jelentős és tényleg újító módon járt el, olyan utat keresett a maga számára, amelyet sokan megirigyelhetnek.

Ugyanis — most már az alkotó személyiségéről szeretnék beszélni — Szabó Béla olyan szűkszavú ember, hogy én sokszoros találkozásaim alkalmával sem tudtam szóra bírni. Mindaddig, amíg el nem mondta, hogy az ő élete tulajdonképpen az volt, hogy Tusnádfürdőn született, Bükszádon élt, és Szentimrén keresztül Kolozsvárra került, a Képzőművészeti Intézetbe, ahol — mivel semmi más útja nem volt — dolgoznia kellett; ezt a munkát szívesen csinálta, ebben a munkában úgy vélte, hogy elmélyedhet, és alkalmasint olyasmire találhat, amire más nem talált. Én azt hiszem, aláírhatjuk — az itt levők ma —, hogy ennek az útnak az első állomásán Szabó Béla sikerrel túljutott. Bár nem hiszem, hogy valaki látta azt az egyéni tárlatot, amit Csíkszeredán rendeztek számára tavaly, talán mégis el kell mondanom, hogy ahhoz képest, amikor még szokványos technikával eléggé megszokott témákat tárgyalt, mindaz, amit ma láthatunk tőle, teljesen új.

És azt hiszem, hogy az, aki a nagy Merlinnek, a monoliteknek s egy ilyen kezdetleges, bár rendkívül fontos szimbolikának az útjait megtalálta, érdeklődésünkre és támogatásunkra igényt tarthat.

Elhangzott a Korunk Galériában, 1978. április 29-én.

Grafikusok a szülőföldről

A százegyedik Korunk-kiállítás

A szülőföld ősi fogalma abban az időben gyökerezik, amikor az ember megtelepült és a vándor vadászletről áttért a föld megmunkálására. Ezzel párhuzamosan mágikus szertartásai is módosultak: az anyai ősz kezdetű élő tisztelete a földkultusszal elegyedett, az anya-ős termékenységére a föld termékenységével. Az így létrejött földanya-kultust számos tárgyi emlék bizonyítja, főleg az agyagból kiégetett női szobrocskák, amelyekbe gabonaszemeket gyúrtak. Kialakult a fogalom is: gaia-matér görögül, terra-matér latinul. Nyelvünkben: anyaföld. Később: szülőföld. A föld mint ősanya szül és táplál. Jöndulatát tehát varázslásokkal, a szobrocskák útján való képi megidézésrel kellett biztosítani.

De vajon a műalkotás nem varázslás-e? Vajon az anyaföld megidézése a képen nem mágia? Nem varázslatos az ábrázolás? Nem újra és újra megismétlődő csoda?

Az anyaföld szeretete magától értetődő, hiszen az egyén hozzákötődik a földhöz, amely táplálja, mint az emlő. Hozzátapad a táj aspektusához, a közösséghez, amelybe tartozik, amelynek magában hordozza egész történelmét, amelynek ismeri tagjait, akikkel közösek szokásai, viselete, dalai. A szülőföld szeretete harmonikusan kialakuló érzés — érzés, nem szólam.

A szülőföld dicsérete kihallszik a költők szavából, megcsendül a muzsikában, és képzőművészek alkotásai sugározzák. Nemcsak tájaink megannyi arculata idézi a szülőföldet: közvetlenül vagy közvetve majdnem minden alkotásban benne feszül.

Bármelyik szemét fogom meg a láncnak, mindig az egész láncot tartom — jegyezte noteszébe Karinthy. A szülőföldhöz tapadó művész vallhat tájról, közönségi vagy egyéni élményről, történelmi vagy irodalmi múltrol; elég, ha csak színt és formát villant meg — az is sajátos és helyhez kötött lesz. A skála, a téma tehát széles ölelésű.

Kós Károly írta négy évtizeddel ezelőtt, hogy „az erdélyi művészet vagy erdélyi lesz, vagy semmilyen“. Az idő nagyrészt őt igazolta. Legjelentősebb meste-reink többsége: Nagy István, Ziffer Sándor, Nagy Albert, Nagy Imre, Szolnay Sándor — hogy csak néhányat említsek a már nemlévőkből — jellegzetesen erdélyiek. És kortársiak egyben. Helyezkedőtlenségük nem gátolta, sőt elősegítette egyetemes-ségüket.

A művész sohasem hazudhat: amint meghamisítja önmagát, felszínes lesz, vagy a giccs salakjához süllyed. Ezek a falakon itt körülöttünk őszinte vallomások sorakoznak, képbe kivetített vallomások a szülőföldről. Pedig, meglehet, hogy a művek nagy része nem is a vallomás tudatos szándékával született. Talán éppen ezért jók. A művész úgysem adhat mást, csak mi lényege, s önmagán keresztül egyben a gyökerekről is vall, a humuszról, amelyből táplálkozik.

Amikor itt a szerkesztőségben szétraktuk az anyagot, hogy átnézhessük, szépsége, minősége, változatossága mindannyiunkat magával ragadott. „Vajon egy megyei tárlat grafikai anyaga elér-e ezt a színvonalat?“ — kérdezte tőlem az egyik szerkesztő. „Talán egy-két jelentősebb központban.“ Ezt a bizonytalan választ most két szemponttal szeretném kiegészíteni.

Az egyik: a megyei tárlatok szűk, zárt területet ölelnek fel, anyaguk ilyen szempontból egységesebb, de „uniszónóbb“, egysíkúbb. Ez az anyag nagyjából Erdély és a Bánság egész területéről való, s a fővárosból is érkeztek munkák; átfogóbb, beszédesebb tehát egy megyényi terület anyagánál. Változatos, de ellentéteiben is egységes.

S ezzel eljutottunk a második szemponthoz: ezen a kiállításon számos olyan mű szerepel, amelyik a világ bármely táján, nagyobb, átfogóbb tárlatokon is becsülettel megállná a helyét.

Hirtelenében kiragadnám Kusztoz Endre munkáját. Kusztoz halkszavú ember, nem könyöklő, nem helyezkedik. Halkszavú művész is; tájlátásában a meghittség uralkodik. Kerüli a hivalkodó, hangos hatásokat, az olcsót. Alkotása elmélyült táj-élményre vall, állandó kapcsolatra a természettel; néma párbeszédnek során eljutott oda, hogy megfesse a táj titkait; a tarló, az erdő, a mező feltárja előtte lelkét, és ő vall nekünk arról, amit megértett és átértett.

Ez a szénrajz messze túlmegy a látottak rögzítésén: dráma ez, mélyseges és felkavaró érzések kivetítése; a csonka száraz ágak (vagy gyökerek) görccsenően egymásba csavarodó vonala, a széles fekete vonások hullámzó alakzata, éles ellentéte a fehér felülettel, amelyből kinő és amelyet megmozgat — tragédiákat sugall, a természetben lejátszódó és a művész lelkén áthullámzó tragédiákat.

Nem arról van itt szó, hogy Kusztoz meglátott néhány korhadt gyökeret, és rajzban reprodukálta. A látvány új értelmet kapott, s már csak alkalom arra, hogy a művész a világról és azon keresztül önmagáról valljon. Kusztoz eljutott az absztrakció határához; itt már a vonalak lendülete és kuszáltsága fejezi ki azt, amit a művész akar, szinte a tárgy nélkül is. Ám nem volt szűkséges számára, hogy az utolsó lépést is megtegye. Ez az absztrahálás, ez az átlényegítés avatja rajzát műalkotássá. S persze a formai fölény, a kirobbanó és összetartó erők egyensúlya, amelyeknek megvalósítása már nem tanítható és meg nem tanulható: csak átérezni lehet.

Kusztoz természetközelségével szemben Feszt László elvont világba visz bennünket, amely mégis a miénk. Lepárolt formajegyeit, grafikus hieroglifáit a hazai folklór motívumvilágából meríti és szerkeszti egybe. Művészete mértéktartó, hűvös, hallatlanul kifinomult ízlésű — formaalkotásában és szokatlan színeiben egyaránt: elegáns. Műve egyben az igényes bemutatásra vagy — szakmai tolvajnyelven — az ízléses „tálalásra“ is példa.

A nagy tudású Feszt Lászlóval ellentétben Simon Sándor még egészen fiatal és magatanut. Egész világképét, a világtól kapott és arra visszavetített minden élményt egyetlen nagyobb alakú tollrajzban vetíti ki. Műve ellentétes lelki impulzusok ütközéséből és egységéből született. Különösképpen ezek az összeütközések semlegesítik és kiegyensúlyozzák egymást. A rajz bonyolult, s csaknem egyenletesen borítja be a felületet, mint valami vonalháló: sehol egy éles hangsúly, amely magához vonná a tekintetet, sem egy pihentető pauza; ez a rajz nem akcen-

tusaiban, hanem *egészében* döbbenetes. Az egészet kell egyszerre átfognunk, vagy elmélyednünk mikrouniverzumának elemzésében. Alaposabb megfigyelés finom tónuskülönbségek felfedezéséhez vezet: a rajz két színnel készült, feketével és barnával, ez már finom játékot ad, s világosabb és sötétebb, hőmpolygó, hullámzó, puha áramlások borítják az egész felületet.

Döbbenetes az alkotókedv, amellyel Simon ezt az emberfelettien aprólékos munkát létrehozta, s amellyel, ha papírtekerce lenne, folytatná, biztos vagyok benne, hogy folytatná, boldogan, amíg körbe nem venné ennek a szobának a négy falát. Amíg beleöszülne. Zseniális és kísérteties egyben.

Meg kell állnom egy pillanatra, le kell fékeznem elemző kedvemem. Hiszen itt annyi jó munka látható, és oly kevés az időm. Kiről beszélhetnék még néhány percben, ötven művész közül?

Talán Tóth Lászlóról, Kolozsvár egyik legjelentősebb művészeről, aki a huszadik századot valóságos beépítette művészetébe, az expresszionizmustól és a kubizmustól kezdve, pontosabban azok későbbi kiteljesedését: a szürrealizmust és az op-artot, s arról, hogy művészetete mégis sajátosan és félreérthetetlenül az övé? Hogy bár egy kisebb rajzát hozta el, amely nem képviseli őt teljes mértékben, akármilyen nyúl, egy-két vonása elég ahhoz, hogy hallatlan tehetsége kitűnjék?

Beszélek Cseh Gusztávról, aki korábbi tollrajzain mindig a különöset látta meg, a furcsára, fantasztikusra, valószerűtlenre oly érzékeny művészlől, aki most végre színes munkáján is önmagára lelt?

Vagy talán Plugor Sándor mindig eleven, gyönyörű kalligrafiájú, szívszorogató érzelmeket kiváltó vázlatairól?

Említsem meg a fiatal és tehetséges művészek egy csoportját, akiknek meglepő metaforáit, eszmetársításait, jelképeit a költők értik talán elsősorban, hiszen gondolkodásmódjuk az övékével rokon, s megértésükhöz, hozzájuk hasonlóan, át-ételekben kell gondolkodnunk és látnunk? Gondolok itt Nicolae Maniura, Baász Imréről, Jakobovits Miklósról, Ioachim Nicára... Vagy tisztelegjünk a legidősebb nemzedéknek, amelyet Aurel Ciupe, Bene József és Gy. Szabó Béla képvisel?

A szürrealista gondolatiság és szokatlan, látomásos társítások jegyében Szilágyi Sándor munkája jelentős; különös, sötétből elővillantott homlok, amelynek ráncái az agytekervények ráncait idézik, a kép aljában pedig távirópóznák hosszú sora, gondolat és megvalósítás ellentéte, s még ki tudja mié? Itt említeném meg a nálunk már ismert és elismert Kopacz Máriát és Paulovics Lászlót, s a Bukarestben élő fiatal Puszta Pétert.

Fölhívhatnám a figyelmet néhány tematikai szempontra. Két mű balladákat idéz: Turós László gondos és változatos vonalelemekre épített rajza például. (Mintha utóbb a grafikája egységesebb és jelentősebb lenne festményeinél.) A nagy meglepetés számomra azonban Deák Ferenc volt; korábbi diszító jellegű, gondosan, tisztán rendezett, folthatásokra épített könyvgrafikája után most drámaian felkavaró, egészen kiváló alkotással jelentkezett.

Elnézést kérek mindazoktól, akikkel nem foglalkozhattam, de ez lehetetlen is lenne. Nem mulaszthatom el azonban megemlíteni, hogy e kiállítások létrejöttében, megrendezésében Kántor Lajosé az érdem. Igaz, a szerkesztőség kezdetétől támogatta papír, nyomda s más kérdésekben — a kezdeményezés, a lelkes, fáradságot nem kímélő szervezőmunka azonban az övé. Fiatalok mutatkoztak be a Korunk Galériában, és jelentős öregek, Kós Károly, Nagy Imre utolsó nyilvános jelentkezése volt itt. Újabban tematikus tárlatok születtek: Ady a művészetben, aztán a *Forrás-kötetek grafikusainak anyaga: Költők és grafikusok*, s végül ez a mai: *Grafikusok a szülőföldről*.

Ami a rendezést illeti: a falak zsúfoltak, ezért néhány mű nem érvényesül kellően; sajnos, nincs megfelelő falfelület szép, levegős elrendezésre.

Azonban kárpótol bennünket a tudat, hogy művészeink ily számosan és ilyen lelkesen küldték el műveiket, hogy a szerkesztőség és a művészek között ennyire meghitt a kapcsolat, amihez a zsűrimentesség kötetlenségérzése is hozzájárul, mint ahogy a műsoros megnyitónak is kialakult már az állandó törzsközönsége. Van ebben valami megindítóan szép.

Elhangzott az 1978. május 13-i megnyitón.

Barghikó István

Tanterv és tankönyv

A *Korunk* szerkesztősége, örvendetes módon, saját ügyének tekintette a tizenkettedik osztály számára írott tankönyv méltatását. Menet közben az *Utunk* kérdésfölvetése — *Tanítható-e a mai irodalom* — tovább bővítette a vitát. A megbeszélést, az anyagok közlését elsősorban azért tartom hasznosnak, mert az irodalomtanítás szempontjainak homloktérbe állítása, megvitatása mindenképp az iskolai gyakorlat javítását szolgálja. S mivel a nyilvános vita megszervezésére országos hatóságú folyóiratok vállalkoztak, az mindenképp hatékonyabb, mint egy megszokott tankönyvmegbeszélés lehet. Az oktatás munkás hétköznapijaira számára az is fontos volt, hogy a két folyóirat hazai irodalmunk kérdéseinek megbeszélésére az irodalom tanításához más-más szempont alapján közelítő szakembereket vonultatott fel. Szóhoz jutott a tankönyvszerző, a líceumi tanár, a módszertan szakembere, az irodalomkritikus, az egyetemi oktató, a filozófus. Abban minden hozzászóló egyetértett, hogy nem akármilyen ügyről van szó. Kántor Lajos Sütő Andrászt parafrazálva „szolgálat”-nak nevezte az irodalom soron levő feladatainak megvitatását. Hazai magyar nyelvű irodalmunk magunk valóságának hordozója, letéteményese, megszólaltatója. Nagy Géza találó összegezésével szólva, nélküle „már sem önmagunkat, sem helyünket az országban és a világban nem ismerhetjük meg, de mások sem ismerhetnek meg minket nélküle”. Szász János is „szellemi érve-résünk sajátos elektrokardiogramját” találja elvitathatatlan érénynek.

A tankönyvmegbeszélés kapcsán irodalomtanításunk méretettét meg. S nyilván irodalmunk is. Tankönyvírásunk ma ezen a szinten közvetíti irodalmunkat. Hogy lehetne jobban is? Bizonyára. De ahhoz előbb el kellett jutni eddig. Mindez pedig tantervírás, tankönyvszerkesztés, gyakorló tanárok és tisztségviselők s mindenekelőtt a tankönyv íróinak közös, áldozatos munkájának az eredménye. A vita anyagának olvasása azt is jelenti, hogy az iskolának köszönhetően, irodalomértékelésünk is előbbre rukkolt. Nem most történt így először, mert „nálunk az irodalomtörténeti összegezek elkészítésében nagy szerepet játszottak az oktatás támasztotta követelmények” — írja Gaal György.

Tankönyvírásunk jelenleg ott tart, hogy akár mind a négy líceumi osztály magyarirodalom-könyvéről is vitakozhatunk. Vagyis tankönyveink nemcsak elkészültek, hanem felnöttekké váltak. Lehet és érdemes vitakozni róluk. A tankönyvmegbeszélés most különösen termékenyítő hatású, hiszen líceumi oktatásunk szervezési változásai után égetően aktuális az új tartalmi vonatkozások megalapozása. A párthatározatok erre nézve is konkrét utasításokat tartalmaznak. A líceumok első fokozatát (IX—X. osztály) elvégzett tanulóknak román irodalomból átfogó, ke-rek képet kell kapnia. Oktatáspolitikánk demokratizmusából következően, a magyar tannyelvű iskolákban a magyar irodalomra is ez vonatkozik. A líceum második fokozatán (XI—XII. osztály) szelektív oktatás folyik. Az oktatás átszervezése miatt azt a tananyagot, amelyet a mai XII. osztály tankönyve tartalmaz, az 1979/80-as tanévben a X., vagyis a cikluszáró osztály fogja tanulni. Ez azonban csak az anyag mintegy felét teszi ki, hiszen ebben az osztályban ismerkednek majd a tanulók a XX. század magyar irodalmával is, mert csak így lehetséges az irodalomról lezáró képet nyújtani azoknak a diákoknak, akik nem tanulnak tovább. Az 1979/80-as tanév tizedik osztályának tanterve ebben a tanévben készül el.

A tananyag tantervvé szervezése döntő jelentőségű mind a tanítás, mind pedig az iskolai munka legfontosabb segédeszközének, a tankönyvnek a megrása szempontjából. Elkészítésében közösség „kollektív agya” munkál. A tanterv egyben a tankönyv szerkezeti vázát is jelenti: korszakolását, a művek kiválogatását, a taníthatóság szempontjainak figyelembevételét. A tanterv nem azt mutatja meg, hogy egy életműből melyik verset vagy regényt *nem* kell megtanítani, vagy melyiket *ne* tárgyalja a tankönyv írója. A tantervet úgy kell tekinteni és kezelni, mint amely meghatározott követelményrendszerrel jelöl ki, és mind a tankönyv szerzője, mind pedig a tanár számára letisztult információt közvetít. Irodalmi, ideológiai, taníthatósági és tanulhatósági szempontból reprezentatív művek kiválogatása, rend-

szerbe foglalása a tantervírás feladata. De meghatároz a tanterv olyan, nem lebecsülendő gyakorlati szempontokat is, mint a művek tárgyalásának módozatai vagy a tankönyv terjedelme (1 óra = 3,5–4 lap) stb. A tanterv munkaeszköz, olyan munkaeszköz, mint a szakmunkás számára a munkadarab leírása. Tartja magát egy olyan tévhit, miszerint a tanterv a tankönyvíró elé bizonyos korlátokat emel. Ez így is van, csakhogy ezek a „korlátok” pusztán az adott iskolaciklus didaktikai „korlátai”, az óraterv által megszabott óraszám „korlátai”, amelyek viszont a tanterv számára is ugyanazt a „korlátot” jelentik.

A vita során fölmerült egy olyan álláspont, miszerint a romániai magyar irodalom tankönyve túllépte a tanterv követelményeit. Terjedelmére nézve ez nem lehet így, hiszen egy órára három lap jut. A tanár számára pedig a tanterv előírásai kötelezőek, s ha a tankönyv ezen túl bővebb ismeretet nyújt (természetesen a megszabott lapszám terjedelmén belül), az a tanár és az oktatás számára nem feltétlenül megantandó anyag. Sem érettségien, sem fölvételi vizsgán, sem ellenőrzés során senki nem kérheti azt számon. A tankönyv a tanterv által előírt anyagot cím szerint is tárgyalja, tehát ebben a vonatkozásban is eleget tesz az iskolai követelményeknek. A tantervhez viszonyított többletanyag viszont a tanulók okulására szolgálhat, ha bönghészsére idejük, kedvük, lehetőségük van.

A tanterv a tankönyv megírásának egész folyamatát végigköveti. A munka kezdeti szakaszában a tankönyv írója megkapja a tantervet, tájékozik, kialakítja saját véleményét, amely megegyezik, csak általában egyezik meg vagy eltér a kialakított elképzeléstől. Feszültségterek keletkeznek, amelyeket meg kell szüntetni. Ez a rendeltetésük az előzetes véleménycsereknél, ahol a tanterv tervezete ugyanúgy módosulhat, mint a szerző elképzelése. Kikristályosodott, régebbi, irodalomtörténeti korszakok esetében kisebb az ütközési terület. Balassival kapcsolatban például senki sem vitatja, hogy az *Egy katonaéneket* részleteiben szükséges elemezni ahhoz, hogy a tanuló költőről, korról megfelelő képet kapjon. De mi történnék a nyitott életművekkel, a kellőképpen még nem tisztázott korszakokkal? A tizenkettedik osztály tantervének tervezete 1971-ben készült, s az akkori szemlélet szerint a két világháború közötti kor íróit, eléggé merev szempontok szerint, a *Korunk* és a *Helikon* köré csoportosította. 1975-ben, amikor a könyv megírására sor került, nyilvánvalóvá lett ennek a nézetnek a tarthatatlansága, ami következőképpen a tanterv átdolgozásához vezetett. Valami hasonló történt a tankönyv első részének kéziratával is. A megírt szöveget a Tankönyvkiadó vitára bocsátotta. A tanárok méltán rótták fel Dávid Gyulának és Szász Jánosnak, hogy a kéziratban kevés a műelemzés, vagyis hogy az intenzív irodalomtanítás háttérbe szorult. A szerzők az első változatban inkább „extenzív teljességre” törekedtek, aminek eredményeként nem irodalomtörténeti tankönyvet, hanem irodalomtörténetet írtak. A szerzők véleménye, szemlélete a vélemények ütközésében módosult, s a tankönyv végleges szövegében, a tantervi követelményeknek megfelelően megszaporodtak, mélyebbek lettek a műelemzések. Kántor Lajos vitaindítójában meg is fogalmazza ezt: „szűkre szabott terjedelemben a szerzők az extenzív teljesség helyett egy-két mű elemzését látják a járhatóbb útnak.” Extenzív irodalomtörténet helyett beszéljünk inkább olyan *műközpontú szemléletről, amelyben az elemző tárgyalásmódot a történeti szempont hozza mozgásba.*

Az oktatás felől közelítve, ködösítőnek tartom a tankönyv kézikönyvvé való „kinevezését” is. Igaz, hogy rendeltetésük szerint rokon fogalmakról van szó. Az is igaz viszont, hogy a megvitatásra került munkát a szerzők mégiscsak az oktatás céljaira szánták. Tankönyvnek tehát, amelynek sajátos megírás szempontjai vannak. Munkájuk jól meghatározott oktatási feladatoknak kíván eleget tenni. Irodalmi életünk tényeit *rendszeri, rögzíti és közli*. Ezáltal a tanítás-tanulás menetét, rendjét és nagyrészt módozatait is meghatározza. Sokirányú és sokoldalú *nevelő hatást* fejt ki. Alkotó jellegű hozzáállást kíván az oktatás folyamatához tanártól és diáktól egyaránt. Ezzel az ismeretsajátítás befogadó szakaszán túl a *cselekvő ismeretszerzés* feladatának óhajt eleget tenni. Gondolkodási, ítéletalkotási helyzeteket teremt, gondolkodtat és nem gondolkodik a tanuló helyett. A tevékeny értelem, az egyéni reflexió számára nyit tért. A jó tanár könnyen kamatoztatja a lehetőségeket az érdeklődés, a tanulási kedv fölkeltésére. A „tankönyv szellemében és nem betűje szerint”, ahogy Rácz Győző fogalmazza meg ezt az *Utunkban*. Az ilyen módon szervezett ismeretszerzéstől egyenes út vezet az önálló munkára, a kutatásra való ösztönzés felé.

A tanárnak válogatnia kell a tankönyv anyagában. Válogatnia kell a művek feldolgozásának módozatai között is, hiszen nem mindegy, hogy milyen felkészültségi fokú, milyen érdeklődési körű, az anyagot hány órában tanuló osztály tanulóival szembesíti irodalmi életünk kérdéseit. Az is nyilvánvaló, hogy az anyag sajátos természete is befolyásolja a tárgyalás módját. A tizenkettedikes tankönyv első

része, a két világháború közötti irodalom jobbára lezárt szakasz: irodalomtörténet. Kategóriái kiérleltebbek. Ezért ennek a résznek a megírásában éppúgy, mint tanítási módjában, az információs, közli megközelítés uralkodik. Tényeket közöl, összefüggéseket tár fel olyanképpen, hogy magyarázatai, a rendszerezés modern, kiértelt szempontjai az adatokat étellel töltik meg.

A tananyag második része anyagát tekintve élő irodalom. Mai, értékeiben kiteljesedő, fejlődő irodalmi élet. Ezért tartom a Marosi esszéisztikus hangvételét a megközelítés legcélravezetőbb módjának. Egyéni meglátásai, olvasmányosan megírt saját, ha kell meghökkentő véleménye, kategóriái megmozgatják a tanulók képzeletét, gondolkodtatják, cselekvésre készítik őket. A szubjektív tárgyalási mód nyilván támadható, mert adataiban is csak a számára legfontosabbakat közli. Elméletet állít fel, nem feltétel nélküli elfogadásra-elfogadtatásra szánt rendszer. Az oktatásnak ezen a szintjén, a líceum utolsó osztályában azért is háládatos az illyenszerű munkáltató tankönyv, mert lehetőséget teremt egy alkotó módon értelmezett gondolkodási modell alakítására. „Középiszkolás fokon” nevel arra, hogy az irodalom „nem középiszkolás fokon” is taníthasson.

Murvai László

Mit ér a mérnök, ha gépész?

A vitaindító kerekasztal-beszélgetés (*Mérnöki alkat, életforma, alkotókészség*. 1978. 5.) és az ezt követő eddigi egy — és remélem, még sok, a vita alap gondolatához kapcsolódó — hozzászólás véleményem szerint már-már *egész társadalmunkat* érintő kérdéseket boncol, tehát közérdeklődésre kell számot tartania. E kijelentést arra alapozom, amit naponta szó szerint a saját bőrén érezhet minden ember: nem tudunk a technika nélküli létezni. Werner A. P. Luck *Homo investigans* című könyve szerint a Homo sapiens két lényeges alkotóeleme: a Homo investigans (az örökösen kereső ember) és a Homo humanus (az „emberi” ember). Luck felfogásában a Homo sapiens jövőbeni létezésének alapfeltétele e két rész szerves egybefonódása. Az viszont már eddig is kiderült a vitából, hogy a mérnöki alkotókészség egyik alapvonása a nagyfokú érdeklődés, az új állandó keresése. Így talán az sem túlzás, ha a jövő — de már a jelen — emberétől elvárjuk, hogy „általános emberi” volta mellett kissé *mérnök is legyen*. E gondolatmenet alapján terjesztettem ki azok körét, akik számára e vita hasznos lehet.

Hozzászólásomban a *mérnöki*, illetve közelebbről a *gépészmérnöki hivatást* tárgyalva szeretném a vita alap gondolatát megközelíteni, és helyenként tisztázni a műszaki értelmiség problematikáját. A hivatás fogalma közvetlenül kapcsolódik mind az alkat és az alkotókészség, mind az életforma fogalmához. Az első kettő *feltétele*, a harmadik *velejárója* a hivatásnak, illetve nagymértékben úgy alakul, ahogy az alkat és az alkotókészség a hivatást szolgálja. Az itt következő sorok ugyanakkor fel akarják idézni a jeles mérnökprofesszor, Pattantyús Ábrahám Géza alakját, akinek műveiből e sorok írója is ihletődött.

Kezdjük azzal, hogy *mi jellemző a mérnöki munkára?* Elsősorban az, hogy a mérnök munkaköre mindig adott feltételekhez kötött *konkrét* feladatokra irányul, amelyeket a rendelkezésére álló *reális eszközökkel*, adott időn belül kell megoldania. Van ezek mellett egy olyan jellemvonása, amely a gépészmérnöki munkát a más mérnöki munkák nagy részétől megkülönbözteti. „Ha ugyanis a gépészmérnök szerepét az építészmérnök, híd- vagy vasútépítészmérnök tevékenységével hasonlítjuk össze, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy utóbbiaknál a mérnöki feladat az épület, híd vagy vasút tervezésével és megépítésével befejeződött. Ezzel szemben a gépészmérnök alkotása: a gép — mint befejezett mű az ipari termelésnek a legfontosabb eszköze, amelynek üzemét ímért csak a gépészmérnök tudja helyesen és gazdaságosan irányítani. Az ipari termelés nagyméretű központosítása, valamint a közművek mai méretei következtében a gépegységek és gépcsoportok üzemvitele annyira bonyolulttá vált, hogy annak céltudatos és gazdaságos vezetése legalább olyan sokoldalú géptani tudást követel, mint a gépészkészítés.” (Pattantyús Ábrahám Géza: *A gépészmérnök hivatásáról*.) Kiténik innen a gépészmérnöki hivatás munkaköreinek kettős tagolódása:

- gépszerkezettani feladatok, amelyek a gép *elkészítésével*, és
- üzemtani feladatok, amelyek a gép *munkájával* kapcsolatosak.

Tovább részletezve, az előbbihez tartozik a gépek szerkesztése, a gépgyártás, a gépek műszaki vizsgálata, a gépek forgalombahozatala és üzembehelyezése, a gé-

pek csoportosítása — az utóbbihoz pedig az anyagok kitermelésének és feldolgozásának irányítása, az anyagszállítás, az energiagazdálkodás, a gépek és üzemek fenntartása, az üzemtudományi feladatok. Ebből a nagyvonalú és sok helyen hézagos csoportosításból is kitérünk a gépészmérnöki hivatás sokoldalúsága.

A gépészmérnöki munka említett sajátosságából következik, hogy a gépészmérnök *felelőssége* alkotásának társadalmi kihatására is kiterjed. De a felelősséget csak akkor vállalhatja, ha a termelés *irányításában* és *vezetésében* is részt vehet. Ez felelősségtudathoz, nem pedig túlzott fontosságudathoz kell hogy vezessen! Mert a gépészmérnöki hivatás felelősségteljes gyakorlásához az alapos szaktudáson felül széles látókörre, erkölcsi érzékkel párosult jellemerőre és felelősségtudatra van szükség. A gépészmérnök sokrétű tevékenysége csak ezzel — a közjót emelésére irányuló — célkitűzéssel nemesedhet hivatássá. Végül pedig ne feledjük a mérnöki alkotómunka végső rendeltetését, amely a gépészmérnöki hivatást is a legmagasabb színvonalra emeli. Csak annak a gépnek van létjogosultsága, amely munkájával az emberiség haladását, boldogulását és kényelmét szolgálja. Az ember szolgálata ad szociális tartalmat a mérnöki alkotómunkának is.

Ennyit a mérnöki, (gépészmérnöki hivatásról. Ugyanakkor e gondolatok talán részben megvilágítják a sokat vitatott mérnök—humán értékek kapcsolatát is: „Sok igazság van abban a kijelentésben, hogy ha valami jónak látszik, az jó is. A nagy szerkezetek vagy hidrodinamikai létesítmények, tehát például repülőgépek, hidak stb. csaknem kivétel nélkül *szépek* is, különösen ha műszaki vonatkozásaikban is jól sikerültek. Valószínű, hogy e tény okai közt található az is, hogy a jól kondicionált vonalak a jó műszaki működéshez is fontosak, a szépen elrendezett vonaloknak nagy művészi vonzóerejük is van. Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valószínűleg van valamilyen összefüggés a mérnöki alkotások esztétikai, külső megjelenési formája és műszaki viselkedése között. Ezzel a gondolatmenettel feloldhatjuk civilizációnk alkotó tevékenységének műszaki és művészi megközelítései között a látszólagos ellentmondásokat. A »két kultúra« mindkét oldala nagyobb sikereiben olyan dolgokra vezet, melyek egymást kölcsönösen kiegészítik.“ (Duncan Morrison: *A gépészmérnöki tervezés tudománya*) Mindezek alapján merem állítani, hogy az igazi mérnöki és gépészmérnöki alkotások — függetlenül attól, hogy a tárgyalt kettős tagozódás melyik pontját érintik — műszaki értékük mellett jelentős *humán értéket* is képviselnek. Tény viszont, hogy a mérnökök általános műveltségének problematikája nemhiába vissza-visszatérő témája a körülöttünk folyó vitáknak. Éppen ezért szükségesnek tartom, hogy a további viták során műszaki felsőoktatásunk képviselői válaszoljanak arra: miben látják a műszaki felsőoktatás mostani és jövőbeni szerepét az ideális műveltség-modellt megközelítő műszakiak kialakításában?

Tonk István

Iparművészet-e a bábszínház?

A művészi bábjáték tömeges-intézményes fellendülését a negyvenes-ötvenes évek fordulójára, illetve az ötvenes évek elejére tehetjük. Ekkor létesült bábszínház Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon, Bulgáriában. Ekkor alakult meg a jelenleg hazánkban működő tizenkilenc bábszínház is. Természetesen azokban az országokban, ahol a bábjátásnak eleven hagyományai voltak (népi, illetve vásári bábjátás vagy éppen művészi bábjáték), nagyobb számban jöttek létre az államilag fenntartott társulatok. A figyelemreméltó számú hazai bábszínházakban négy tagozat az együttélő nemzetiségek nyelvén fordul a gyermekközönséghez: a bábszínháznak Kolozsvárot, Marosvásárhelyt és Nagyváradon magyar, Szebenben német tagozata is van.

Persze, az induló társulatokban működő maroknyi művész, kis számú lelkes kezdeményező igen csekély hányada volt előzőleg is bábos. Illetve: jelentős részük nemcsak a bábjátékhoz nem értett előzőleg, de egyéb képzettsége is hiányos volt. Természetesen megfelelő pedagógiai felkészültséggel, megalapozott esztétikai kultúrával is eléggé kevesen rendelkeztek ilyen körülmények között. Sajnálatos, de igaz, hogy az intézményesített bábosképzéssel felsőoktatásunk azóta sem volt képes megbirkózni.

Talán ezzel magyarázhatjuk bábszínházkultúránk meglehetősen heterogén esztétikai gyakorlatát. Bábművészetünk két irányzatra szakadt. Az egyik abból indult

ki, hogy a bábszínház sajátos műfaj, semmi köze a naturalista ábrázoláshoz, a bábu — szimbólum, s a bábukat körülvevő kifejezőeszközök is jelképrendszert alkotnak, ezért a műfaji lehetőségek elvileg határtalanok. A másik irányzat — az előbbi ellenpólusaként — a bábszínházban a „realista“ (értsd: naturalista) valóság-ábrázolás színterét látta; a bábszínház szerinte színház, csak kicsiben.

Nos, e két irányzat közé szorultak a kísérletezések. Ezen a senki földjén alakult ki azok az irányzatok, amelyek „a mozgásban lévő plasztika“ elméletére, a totális színházhoz való közeledésre építettek. Ezek a bizonyos szempontból végig avantgarde-nak ítélt kísérletezések viszont nem tudták kiegyensúlyozni azt a helyzetet, amelyet a bábjáték — hogy úgy mondjam — „eliparosodása“ teremtett. Ezen azt értem, hogy a gyermekközönség feltételezhető igényeit és a nevelés-, illetve művészetpolitikai igényeket kielégítendő létrejött egy olyan típusa a bábjátéknak, amelyet mind a tizenkilenc bábszínházunk kultivált, s az azonos dramaturgiai választék, az azonos igények, követelmények, az óvodás és kisiskolás nézők s az őket képviselő (?) pedagógusok elvárásai, a bevételi terv és még sok más — jóformán minden bábszínházi intézménynél azonos — tényező alapján alakult ki; mindez egyfajta uniformizálódáshoz, sablonhoz vezetett. Ehhez járult a különböző anyagok korszakoként azonos használata — *ötvenes évek*: papírmásé fejek, faragott kezek, bársony és egyéb hagyományos anyagok használata; *hatvanas évek*: rusztikusabb anyagok jönnek divatba, rafia, gyékény, vesszőből font díszletelemek stb.; *hetvenes évek*: a műanyagok diadalmenete. De egy dolog mindvégig maradt: az a meggyőződés, hogy a kisgyermek kedvenc hőse a kis állat, s itt már nem fabuláról volt szó — amelyből a bábszínház bátran és egészségesen meríthetett volna (Ezópus, La Fontaine, MórícZ Zsigmond, Alexandrescu és mások), s amelyben tartalmilag is megtalálható a műfaji sajátosságokkal jól egyeztethető ironia, társadalombíráló mondanivaló —, hanem amolyan kisállatkás-musicalról, revüről, szinte-operettecskéről, amelyben a vitrinek figuráitól alig különböző édes kis állatkák felvonultak és énekeltek, szórakoztatván a kiskorú közönséget.

Nos, a jó akusztikájú, a scenika szabályaihoz igazodó, megfelelő látásszöveget biztosító, tiszta, esztétikus, kellemes termekben gyermekeink százezrei nézték végig ezeket az előadásokat. Természetesen ezek a saját válfajukon belül hol fantázia-dúsak, hol szegényesek, attól függően, hogy milyen kézből kerültek ki. Idővel igen nagy szerepet játszott létrejöttükben a rutin, hiszen kialakultak a műfaj játékszabályai. Ez a stílus kiterjedt nemcsak a nyuszikat, mókuskákat, őzikéket, kiscsibéket, kiskacsákat gazdagon szerepeltető bábdarabokra, de lassan a bábszínházi gyermekfigurákra is. A szereplők „kedvesek“ lettek, az előadások „tiszták“ — és lassacskán már semmilyen rokonságot nem lehetett felfedezni a gyökerek: a népi, illetve vásári bábjáték naiv, groteszk, áhítatos vagy bátran karikírozó jellege, valamint a „kedves“, „tisztá“, illedelmes származék között.

Mintegy elágazásként létrejött a bábszínházra írt filozofikus mese; ez ismét csak elszakadt kifinomult polgári-kísérletező-szimbolikus előzményeitől, egyedül a „poétikus léghőrt“ tartotta meg haladó hagyományként, s valami nosztalgias hangvétel; ezzel az idő s a végtelen fogalmát iparkodott a gyermeki szemléletbe beplántálni. Feltűntek a magánytól szenvedő gyermekfigurák és a nagyra-vágyó békafiókák, a külön sündisznók és társaik, a magányos balerina, az elidegenedett, tehetetlen kisegér. Melankolikusabbak voltak a legmelankolikusabb Andersen-alakoknál, s a világtalan, költői szárnyalásra képtelen vakondot valamilyen divat-oknál fogva (lásd amerikai dráma) Jackie-nek neveztek. Nem állítom, hogy ennek a világnak nem volt némi varázsa — felnőttek számára, de ezt csakis a szakmabeliek élvezhették, minthogy a felnőttekhez nem juthatott el a gyermekközönségnek szánt előadás.

A dramatizált klasszikus, illetve népmese-konceptió is uniformizálódott a bábszínházadokon; nagy súlyt helyeztek a rendezők és tervezők a mese „varázsára“, „az illúzió sértetlenségére“; kialakult egy népies stílus, a sorozatban gyártott népies jellegű iparművészeti tárgyakhoz hasonlóan. Nem mondom, hogy nem születtek ebben a műfajban szép, jó, kifejező és magas művészi színvonalú előadások is; ez azonban az összképen mit sem változtat.

Azok a középben meghúzódó törekvések, amelyek modellként a totális színház sokrétű kifejezőmódját tüzték maguk elé, az utóbbi években élik reneszánszukat. Ez az irányzat együtt szerepelteti a bábút és a bábost, a holt anyagból formált szereplőt az élővel együtt mutatja be. A magas művészi színvonalú előadásokban ennek megvan a maga funkciója, a divattá vált képlet azonban elhanyagolja. Egyáltalán, maga a tény, hogy a bábos kiléphet a paraván mögül, forradalmasította az addigi elképzeléseket. Ennek ismét az az oka, hogy jelenkori bábjátásunk elfelejti saját hagyományait. A bábáncoltató és a bábu együttes látványa ma már nem él sem a szakember, sem a közönség emlékezetében. A hagyományos japán bábjáték né-

zője a bábut mozgató művészt is látja. Csakhogy ezt a látványt sem nevezhetjük gyakorinak, legfeljebb egy-egy nemzetközi fesztiválon vagy a televízió képernyőjén találkozhatunk vele. A gyermek képzeletének nincs szüksége valóságghú kulisszákra, amikor gyufáskatulyát taszálva autóversenyt játszik, vagy botra pattanva paripán nyargal szélesebben. Könnyebben elfogadja a játékok magát, mint azt, hogy megtévesszék. Minden olyan játékkonvenciót könnyebben elfogad, amelyben a „mondjuk, hogy“ világos, mint a valódinak álcázott művilágot, annál az egyszerű oknál fogva, hogy számára a játék létfunkció, a gyermek őszintén játszik, nem „megjátssza magát“. Epp ezért, úgy gondolom, érthető visszatetszést kelt benne, amikor copfocskákat viselő felnőtt színésznők kislányszerepben pösztienek előtte, és stilizált hangon affektálnak. Ez a gyermekszerepben tetsző felnőtt annak az elkeseredett harcnak a végermeke, amelyet egyrészt az illúziót, a paraván mögé bujtatott trükköket és titkokat dédelgető, „kedves“ és „tiszta“ előadásokat előállító, a mese varázsára, titokzatosságára hivatkozó, a holt anyag misztikus megelevenítésére esküdő szakemberek, másrészt a totális színház ideálja felé törekvő szakmai divat vívott. Szomorú végeredmény, amely éppúgy gúgyög, énekel és ugrabugrál, mint a nyuszikák és mókuskák, és nem átallja a totális színházzal rokonítani magát.

Elégé különös, hogy a párbajozó felek közül az első tradicionálisnak tartja magát, a másik modernnek. A hosszú és elkeseredett harc mindenestire oda vezetett, hogy a két véget között „hányódó“ értékes bábművészeti produkciók fokozatosan kiszorultak a küzdőtérrel, egyre szörványosabbá váltak, míg nem arról kezdett beszélni a kritika, hogy bábművészetünk hanyatlik, válságba jutott.

A bábszínház — más szempontból nézve — az anyanyelvi kultúra elemi szintű fóruma. Ez az anyanyelvi kultúra nemcsak írásos, hanem szóbeli jellegű is. Természetes, hogy iskoláskor előtt az írásbeli formához nem tud közel férkőzni a gyermek. Marad tehát számára a másik — a szóbeli közvetítés. Ma már elfogadott gyakorlatnak számít, hogy kiadónk a gyermekirodalom mellett applikatív jellegű kiadványokat is megjelentetnek (kifestőkönyvek, kivágható és ragasztható formákat tartalmazó füzetek stb.). Gyermeklapjaink nem élnek ezzel a lehetőséggel. Az óvodások cselekvésgényéhez nem szól a sajtó. Illetve: csak közvetett úton szól, versek, mesék formájában — amelyeket fel kell olvasni az írni-olvasni még nem tudó közönségnek. A bábszínház az ehhez a korosztályhoz szóló, interpretatív jellegű anyanyelvi kultúrának az a fóruma, amely művészi szinten, ugyanakkor intézményesen és közvetlenül szól az óvodásokhoz. Tudatában van-e feladata fontosságának?

Ezért nem mellékes, hogy milyen az óvodás közönségnek szánt bábdramaturgia, hogy milyen felfogásban valósítják meg társulataink ezeket a darabokat; hogy eljut-e a művészi üzenet a gyermeknézőhöz vagy sem; hogy a gyermek passzív szemlélőként ül a nézőtéren, vagy részese az előadásnak. A gyermek résztvevője a játéknak, passzív játék pedig egyszerűen nem létezik számára. Ha kirekesztjük és passzivitásra ítélik a nézőt, az óvodás közönség elutasítja az előadást.

Talán különösnek hat ez a szigorú fogalmazás, de az életkori sajátosságoknak megfelelő formák elutasítása mindennapos jelenség. A bábelőadáson a gyermekek beszélgetnek, zajonganak, nyüzsögnek, nyugtalanok, szeretnék, ha abbamaradna az előadás, vagy ha elhagyhatnák a termet. Néha ezt hangosan ki is mondják. Előfordul, hogy az általuk nem kedvelt szereplőt (bábut) kiküldik a színpadról: „Nem szeretem, menjen ki!“ Ugyanakkor tetszésnyilvánításuk is lényegesen közvetlenebb, mint a felnőtt nézőé. A költői igazságszolgáltatás érvényesülését vastaps jelzi: amikor a jó győz a rossz fölött, a gyermeknézők ujjonganak, de soha nem fognak megtapsolni egy rafinált színpadtechnikai megoldást vagy egy kiváló alakítást annak színvonaláért; az a bábszínházi alkotóművész, aki erre számít, keserűen csalódik. Éspedig azért, mert nem ismeri közönségét.

Azt jelentené ez, hogy a gyermekközönség mint művészfogyasztó teljesen igénytelen? A jólnevelt felnőtt nézővel elfogadtathatunk egy kevésbé feszes, kevésbé igényes dramaturgiai formulát is — türelmesen végigüli az előadást, illedelmesen tapsol, elfojtja unalmát. Ez a gyermekkel nem történhet meg. A felnőtt elfogadja a kevésbé őszinte színészi játékot is, mert mint néző megtanulta, hogy a színész is ember, akinek az alakítása olykor gyenge is lehet, a gyermek erre nincs tekintettel. Ha a szöveg dramaturgiailag gyenge vagy túlszűfolt, bonyolult, ha a dikció rossz, vagy egyhangú a látvány, és a gyermek unatkozik, nem élvezi, amit lát, hall, egyszerűen kikapcsolódik a bábjáték szertartásából, már csak fizikailag van jelen, s ez a fizikai jelenlét arra készteti, hogy mással foglalkozzék. Ilyenkor van zaj a teremben, és a színészek minden erőfeszítése kínos kudarcba fullad.

Az óvodáskorú néző lebecsülését semmi sem menti. Az sem, hogy nem ismerjük eléggé.

A gyermeki világ: valóság és fantasztikum. Fantasztikum a felnőttek világában is van. A mi fantasztikumunk: az ismeretlen jövő. A gyermeké az ismeretlen jelen. Végeredményben a fantasztikum nem más, mint hipotézis. Beigazolható vagy beigazolhatatlan hipotézis.

Csak hogy a felnőttek csapdájába esett gyermek gyakran a hiszékenység áldozata lesz: gondoljunk csak a sötétben féltő gyermekre, akinek fantáziája a felnőttektől hallott, a látott, olvasott félelmetes dolgokkal népesíti be a sötétséget. A mesebeli fantasztikus elem, a csodás élelem meglehetősen gyakori a bábszínpadokon. Nemcsak a sárkányok, vasorrú bábák, tündérek jelenlétére és ténykedésére gondolok, de az emberiesített állatokra is. A varázslat állandó mesekellék. Az átváltozás is. A természet elemek megleveledése is.

A fantasztikum nélküli mese nem mese, hanem gyermekeknek írt elbeszélés, novella, regény. S lemondhatunk-e bábszínpadainkon a meséről?

Bábművészetünkbe mélyen begyökerezett egy animációs babona, mely szerint a bábok mozgása a gyermek számára már egymagában is csoda. Ma viszont, amikor a rajz- és bábfilmekben fejlett animációs formákkal találkozhat a gyermeknéző nap mint nap a televízió képernyőjén, anélkül hogy kilépne a szobából, nem fog eksztázisba esni attól a szakmabeliek által csodának vélt illúziótól, hogy a bábuk „maguktól mozognak”. Az animáció csak annyiban csoda, amennyiben csodálatos az embernek az a képessége, hogy meg tudja eleveníteni a holt anyagot. Az előadás csodájából mit sem von le, hogy a gyermek tudja: a bábos mozgatja a bábút.

A paraván illúzióőrzo kellék. Kizárólagosságához csak azok ragaszkodhatnak mereven, akik erre az illúzióra építik művészetüket, s elfeledkeznek arról, hogy ma már az óvónéni kesztyűs bábúval a kezén mondja a megszemélyesített mesét, s talán egyetlen kiscsoportbeli óvodás sem hisz már az „autonóm” bábú csodájában.

Ha a gyermek játszik, tudatában van annak, hogy játszik — például ha homoktortát készít, és közben megéhezik, nyilván nem a homoktortát kóstolja meg, hanem vajrskenyeret kér (egy esetleges példa Mérei Ferenc—V. Binét Agnes *Gyermeklélektanéből*). Nyilván, ha mi játszunk neki, rólunk is feltételezi: tudatában vagyunk annak, hogy játszunk. Egy hétéves kislány megkérdezte egy fiútól, aki álarcosbárra varázslónak öltözött: „Milyen érzés volt varázslónak lenni?” — holott tudta, hogy ez a fiú számára csak szerep volt (példa ugyanonnan); feltételezi tehát, hogy a játék élményjellege egy picit varázslóvá tette a fiút, hogy a szerepjáték — éppen mert játék — egy kicsit azzá teszi a színészt, amit játszik. Ez azt jelenti, hogy a gyermek számára lényegesen könnyebb a saját konvencióit kivetítenie, mint a mi szakmailag elfogadott elképzeléseinkkel azonosulnia? Márpedig ha nem sikerül egy közösen elfogadható játékkonvenciót létesítenünk, nem számíthatunk a gyermekközösség részvételére.

A felnőttek műveltsége a mozgósítható tudásanyag hálózata, amelyben, mint egy viszonyítási rendszerben, jelentést kaphatnak az új tapasztalatok. A gyermek műveltséganyagának is megvan ez a funkciója, csak hogy nincs még akkora és olyan összefüggő ismeretanyaga, hogy ezt a bemérést el tudná végezni. Az öt-hatéves gyermeknek már reális, a valóságnak nagyjából megfelelő ismeretei vannak a világról, amelyben él, de ezek az ismeretek rendszertelenül alakultak ki, az átélt élményeknek megfelelően, az óvodáskorra oly jellemző gyermekközpontság prizmáján átszűrve, a gyermekmitológia alakjaival benépesítve (Mikulás, nyuszi, krumpsz, gólyamese, mumus stb.) és az önkényes gyermeki értelmezés gyakori rövidzarlatain megtorpanva („földrajz = földre rajzolás”). Nem állíthatunk tehát eléje a felnőtt műveltségre támaszkodó dramaturgiai sémát, mert azt egyszerűen képtelen lesz elfogadni.

Azt mondtam, a bábszínház nem miniatűr drámai színház, nem naturalista kisszínház: hogy nem egy műfajilag „határtalan”, tehát voltaképpen műfaj nélküli szabad területe bármiféle kísérletezésnek; hogy nem kizárólag „mozgásban lévő plasztika”; hogy nem fogyasztásra szánt, pedagógiai tanulságú versikékkel megtűzdelt szórakoztató-nevelő ipar; hogy nem a filozófia vagy a költészet óvodásokhoz szóló szócsöve; hogy nem illuzionizmus; és végül hogy nem gyermek-operettszínház vagy revűszínház, szólózó görüllökkel. Mi akkor mindezek helyett? Ideiglenes megfogalmazásomban (hogy ne újabb *nem*-eket állítsak szembe a mai gyakorlattal!), a bábszínház olyan művészeti-nevelő intézmény, amely nemcsak az óvoda „tanmenetével” hozható tartalmi-formai összhangba, hanem elsősorban az óvodáskorú gyermek életkori sajátosságaival, tudásszintjével és esztétikai befogadóképességével, látás- és gondolkodásmódjával, feladatmegoldó és emlékezőkészségével. A bábszínház céltudatos és szakadatlan kísérlet az anyanyelvi kultúra elemi szintű fórumának megteremtésére.

Domokos Eszter

Mikor alakították meg az első hazai szakszervezetet

Az *Igazság* Évfordulók rovatában 1978. február 22-én azt olvastam, hogy az első szakszervezetet nálunk 1905-ben alapították. Egy másik forrás szerint I. C. Frimu 1905. február 25-én alapította az első szakszervezetet Romániában. Nicolae Deleanu történész ezzel szemben azt írja *A romániai szocialista munkásmozgalom rövid története* című könyvében, hogy 1880-ban alakult meg Iași-ban a Fuvarozók és Famunkások Szakszervezete, amely az első szakszervezet volt Romániában. A *Szocializmus Romániában* című könyv viszont azt állítja, hogy 1872. október 1-én megalakult Bukarestben az Asociația Lucrătorilor din România (a Romániai Dolgozók Egyesülete), amely rövid ideig kiadta a *Lucrătorul român* című újságot. Ezzel szemben más történészek írásaiban olvastam, hogy az első munkássegélyező egyesületet 1846-ban alapították Brassóban a nyomdai munkások. Mi hát az igazság?

Véleményem szerint a romániai munkásmozgalom története több mint 125 évre tekinthet vissza, és megérdemelné, hogy — amennyire lehet — tisztázzuk korszakának kezdeteit. Nem vagyok történész, de 1920 óta tagja vagyok a munkásmozgalomnak, s volt időm sok könyvet elolvasni, megőrizni; ezek alapján szeretném közzétenni a következő adatokat.

Szerintem az első munkássegélyező (amely még ma is létezik) 1851. szeptember 30-án alapították a nyomdászok Temesváron. Alapszabályzatát 1851. október 22-én hagyta jóvá a kormányzótanács. Megalakulásakor harminc tagja volt, és első elnöke Liesecke Sándor, pénztárosa Reichel József, titkára pedig Mach József volt. Liesecke Sándor később politikai üldöztetés miatt eltávozott Temesvárról, és Ausztriában halt meg. Brassóban az egyik nyomdában ugyan már 1846-ban alakult segélyzőpénztár, de csak kilenc taggal, ami kevés ahhoz, hogy egyesületnek számítson. A brassói nyomdászok 1860-ban alakították meg egyesületüket, és alapszabályzatukat a kormányzótanács 1861-ben hagyta jóvá. Első elnökük Römer Vilmos volt. Kolozsváron a református főgimnázium nyomdájának a dolgozói elhatározták, hogy 1861. január 1-től megalakítják Segélyző Egyesületüket. Ehhez a határozathoz a többi nyomda személyzetéből is sokan csatlakoztak. Alapszabályukat benyújtották a kormányzótanácshoz, és bár a Segélyző Egyesület 1861 elejétől működött, a jóváhagyást csak 1863 elején kapták meg, úgyhogy a végleges vezetőséget az 1863. április 19-én tartott közgyűlés választotta meg. Az elnök: Stein János, pénztáros: Dolian János, ellenőr: Szathmáry Mihály, vezetőségi tagok: Benkó Károly, Burckhardt András, Rácz István és Vogel Károly. Érdekes, hogy ezen a gyűlésen részt vett Kőváry László történész, aki a *Korunk* 1863. évfolyamának 47. számában ezt írja: „az Egyesület életrehevését nem a szentimentális humanizmus jótékony célú ideológiája, hanem a sokkal prózaibb kényszerítő gazdasági okok, az 1848–49-iki események hatása alatt európaszerte kibontakozó kapitalizmus pörölycsapásai készítették a páriásokban élő ipari munkásságot az önvédelem megszervezésére.“ Persze az ellenforradalmi főkormányzószék minden feltörekvő kísérletet már csírájában igyekezett elfojtani, s így a keretül szolgáló alapszabályoknak is igazodniuk kellett követelményeihez. A körültekintően megszerkesztett alapszabály és az alapítók távolbalató célkitűzéseire jellemző, hogy a közgyűlésen az előadó, Imre Sándor a segélyező rendszer fontossága mellett arról beszélt, hogy mennyire fontos a munkaidő szabályozása, a fizetések rendezése (amelynek lépést kell tartania az árak emelkedésével) és a tanulók számának megállapítása, hogy a segítők felszabadulásuk után el tudjanak helyezkedni, és ne növeljék a munkanélküliek számát.

Bukarestben 1858. augusztus 24-én alakult meg a nyomdászok első egyesülete, az Asociația Generală a Lucrătorilor Tipografici din România. Elnöke Constantin A. Rosetti volt, ügyvezető alelnöke Walter Scarlat, pénztárosa pedig Ștefan Rasidescu. Vezetőségi tagjai: Petre Ispirescu, Mihalache Gălășeanu és Zissu Popa. Érdemes megjegyezni, hogy noha C. A. Rosetti nem volt nyomdász, hanem újságíró és demokrata politikus (a *Românul* című lap tulajdonosa), a munkások megválasztották elnöknek, mert bátran harcolt a sajtószabadságért, az ország demokratikus átalakításáért. Habár nem volt tagja a szocialista mozgalomnak, a munkásság magához tartozónak tekintette, és 1885. április 11-én, a temetésén a bukaresti nyomdászok vörös zászlóval kísérték el első elnöküket utolsó útjára. Mint I. C. Atanasiu írja, Rosetti temetésén a bukaresti szocialisták ugyancsak így jelentek meg; ez volt az első alkalom, amikor a főváros utcáin vörös zászlókkal vonult fel a tömeg.

Rá kell mutatnom, nem véletlen, hogy az első munkásegyleteket nyomdászok alakították. Munkájuk alatt sokat olvasnak, mondhatni egy életen át tanulnak. Annak idején az újságírók és a nyomdászok vettek tudomást leghamarabb arról, mi történik a nagyvilágban, s melyek azok a haladó gondolatok, amelyek az emberiséget foglalkoztatják. Meglátásom szerint a szakszervezetek, segélyegyletek megalakítása a dolgozók boldogságkeresésének szervezett megnyilvánulása volt. Az ember boldogságának vagy legalábbis megelégedésérzetének ugyanis elengedhetetlen feltételei vannak. A legfontosabb talán a félelem nélküli élet. Ne legyen a dolgozó élete állandó rettegés a munkanélküliségtől, a nyomortól, a kilátástalan öregségtől, az egészségtelen lakástól, a politikai ellenfelektől, akik nem a meggyőzés fegyvereivel küzdenek ellene, hanem karhatalommal. Tehát a munkásszervezkedés valamennyi formája mind-mind a kizsákmányolt, megkínzott dolgozók érdekeit szolgálta. Még a szervezett munkások körében is hallottam annak idején megjegyzést, hogy a múlt század közepén megalakult segélyző egyesületeket nem lehet szakszervezeteknek tekinteni; ilyennek csak azokat szabad számitani, amelyek nem foglalkoztak segélyezéssel, hanem csakis a munkások társadalmi, gazdasági, politikai helyzetének javítását tűzték ki céljuknak. Óriási tévedés. Az életben nem mindig azt csináljuk, amit szeretnénk, hanem azt és úgy, ahogyan a történelmi adottságok megengedik. Próbált volna valaki az 1848-as, 49-es európai szabadságharcok leverése után, a Szent Szövetség uralma idején Közép- vagy Kelet-Európában osztályharcos forradalmi szakszervezeteket alapítani! Meg kellett hát találni azt a szervezeti formát, amelynek keretei között össze lehetett gyűjteni a munkásokat, s megértetni velük az összetartás, szervezkedés fontosságát. Az a tény, hogy az egyesületek közben segélyt adtak a betegeknek abban az időben, amikor még nem volt betegsegélyző intézmény, és segélyt adtak a munkanélkülieknek, öregségi nyugdíjat azoknak, akik már nem tudtak dolgozni, nem akadályozta meg a segélyző egyesületeket abban, hogy munkakörülményeik javításáért is harcosan küzdjenek, ha arra lehetőség adódott. A bécsi és berlini nyomdászok például már 1848 áprilisában munkabért és munkaidőt szabályozó tárgyalásokba kezdtek a munkaadókkal, és ismeretes, hogy Pesten a nyomdászok 1848. május 13-án Batthyány miniszterelnök jelenlétében megkötötték az első Árszabályt, amely 10 órára szállította le a munkaidőt, szabályozta fizetésüket, a különórák díjazását stb.

A Bukarestben 1858-ban alakult nyomdászegylet már 1867-ben kiadott egy hetilapot *Tipograful român* címmel. A lap szerkesztője Walter Scarlat és Petre Ispirescu volt, a későbbi nagy meseíró és gyűjtő, aki nyomdászként kezdte munkásságát. 1880-tól megjelent a *Solidaritatea*, majd 1886-tól a *Guthenberg* című szaklap. Ezek példányai még 1930-ban is megvoltak a bukaresti nyomdász szakszervezet irattárában.

Bár a bukaresti egyesület is segélyzőnek alakult, szaklapjukban olvasni lehetett a Nyomdász Internacionálé harcoss határozatait, sőt a belga és francia szocialista pártok felhívásait a világ dolgozóihoz. Az egyesület élére 1888-ban szociáldemokrata elnököt választottak Alexandru Ionescu személyében, és szocialista vezetőséget. A bukaresti nyomdászok már 1892-ben kiharcolták a 9 órás munkaidőt és a munkakörülmények szabályozását. 1893-ban csatlakoztak a Bernben székelő Nyomdász Internacionáléhoz, és 1898-ban, amikor Bukarestben kirobbant az általános nyomdászsztrájk, az Internacionálé 18 000 aranylejt küldött Románia fővárosába 16 különböző címre, hogy a kormány ne tudja lefoglalni a segélyt.

Ebben az évben tehát kerek 120 esztendeje annak, hogy megalakult a nyomdász szakszervezet Bukarestben segélyzőegylet formájában, és 127 éve működik Temesváron a nyomdászok szakszervezete. Illő hát tisztelettel gondolni azokra, akik az első téglát lerakták a munkásmozgalom hatalmas épületéhez, és ne szóljunk lenéző módon azokról a szakszervezetekről, amelyek segélyző egyesületek formájában alakultak meg a kezdetben, mert ezek kevés kivétel nélkül megmaradtak a mai napig, viszont a pénzügyi alapokkal nem rendelkező, csak lelkesedésre épített, ún. „harci szervezetek” az első sikertelenség után eltűntek. Sőt! A komoly pénzalapokkal bíró szakszervezetek érték el gazdasági téren is a legtöbbet, mert munkabeszüntetés esetén jelentős sztrájksegélyt tudtak fizetni tagjaiknak, és nem féltek a kiéheztetéstől.

Nem volt könnyű dolog a munkaidőt a kezdeti 14 óráról 8 órára leszállítani, és ezáltal lehetőséget adni a munkásnak a pihenésre, tanulásra. Nem volt könnyű kiharcolni a vasárnapi munkaszünetet, a fizetett szabadságot, az öregségi nyugdíjat és sok egyébét. De nem volt könnyű megértetni a munkásokkal sem, hogy az élet nem futballmérkőzés, ahol néhányan küzdenek a zöld gyepen, és százezren ülnek kényelmesen a lelátón, s tapsolnak, hanem a munkássztrály minden tagjának egyformán küzdeni kell gazdasági és politikai téren is.

Lakatos István

Beszélni is csak pontosan, szépen

Az írott és a nyomtatott szöveg tisztelete, hatása még ma is nagyobb, mint az élő szóé, jöllehet a tömegkommunikációs eszközök egyre nagyobb teret hódítottak és hódítanak maguknak. Jelzi ezt a különféle kiadványok sokasága és az olvasók egyre növekvő tábora.

A tollforgatók érzik is a felelősség súlyát. Ennek adott hangot legutóbb Veress Zoltán a *Korunk* 1977-beli 7. számában ugyanilyen címmel megjelent írása. Ő azonban nem a beszélők, hanem az írók, költők, egyáltalán az írással foglalkozók emberi, erkölcsi és a társadalom meg a nép iránti felelősségét foglalta össze igen sokoldalúan, és valóban az írás „szentségét” tisztelő, választékos, igényes formában.

Cikke olvasása meg a sorozatos előadó-, szavalóestek indítottak arra, hogy szóvá tegyem a hivatásos „beszélők”: a rádió, a tévé bemondóinak, műsorvezetőinek, a színművészeknek és szavalóművészeknek meg a nevelői-oktatói karnak: egyáltalán az előadóknak a felelősségét a pontos és szép beszéddel szemben. Azok felelősségét, akik példamutató módon irányíthatják és fejleszthetik hallgatóik, nézőik beszédkészségét, és példát adhatnak a *kötött* szövegek mintaszerű bemutatásával az igényes, nemegyszer művészi szintű beszédre.

Szokatlan a beszédéről szólva pontosságról írni. A *kötött* szövegek elmondása mégis szükségessé teszi, hogy megemlítsük. Külső formájában a beszéd pontosságán a szöveg szigorú tiszteletben tartását értjük (azaz azt, hogy egyetlen hangot se hagyjunk ki, de egyet se toldjunk hozzá). A belső tartalmi pontosság — ha lehet így mondanom — még inkább megkívánja a szöveg tiszteletben tartását: a tartalom hű közvetítését. Legyen igaz: ne hamisítsa meg a szerző szándékát. Mert jöllehet a hang elszáll, nem marad hatástalan teljes egészében. S ha az előadás csak egy árnyalatban is eltér a szerző elgondolásától, hamisan fog csengeni a szöveg. Az ilyen tolmácsolás igazságtalan és tiszteletlen a szerzővel szemben; de az a hallgatóval szemben is. Tudatosan alakít ki hamis képet az íróról, és alkottat valótlan képet róla a hallgatóval. A szó művészei és tanítói tehát erkölcsi felelősséggel tartoznak mindkét félnek, ezért törekednek mindig arra, hogy híven közvetítsék a mondanivalót.

Az írás — legyen az szépírói termék, beszámoló vagy más jellegű szöveg — hatni, nevelni akar. A szöveg bemutatója tudatában van ennek, és éppen ezért tartja fontosnak, hogy pontosan tolmácsolja forma és tartalom szerint is a szöveget. Érti a felelősség súlyát, azt, hogy a hallgatóságnak az igazat kell közvetítenie, mert csak így szolgálhatja a társadalom érdekeit, így nevelheti hallgatóságát.

Régi igazság, hogy a kimondott szavak rajtunk uralkodnak, a ki nem mondot-
tak fölött mi uralkodunk. Áll ez az íróra éppen úgy, mint a tolmácsolóra. Az író vállalja a felelősséget gondolatai, érzelmei megfogalmazásával, az előadó pedig a közvetítés módjával, mikéntjével vállalja, hiszen azonosul a közlés tartalmával. Másként nem tudja átélni a szöveget. Márpedig átélés nélkül nincs hű szövegmondás.

A pontos szövegbemutató helyes is. És — legalábbis nyelvi szempontból, de egyébként is — ami helyes, az ugyanakkor szép is. A két ismérv nem választható szét mereven egymástól sem a megformálásban, sem a tolmácsolásban. Az írott szöveg formájában nem lehet szép, ha ellentmond a szép beszéd ismérveinek. Tartalmában sem mondható szépnek, ha nem felel meg azoknak az erkölcsi normáknak, amelyek az adott társadalom sajátjai, amelyek — ha áttételesen is, de — megfelelnek a valós tényeknek. A szövegmondó pedig arra törekszik, hogy mindezt a szépet megérezkítse, a hallgatóság számára mennél hozzáférhetőbb és egyben élvezhetővé tegye.

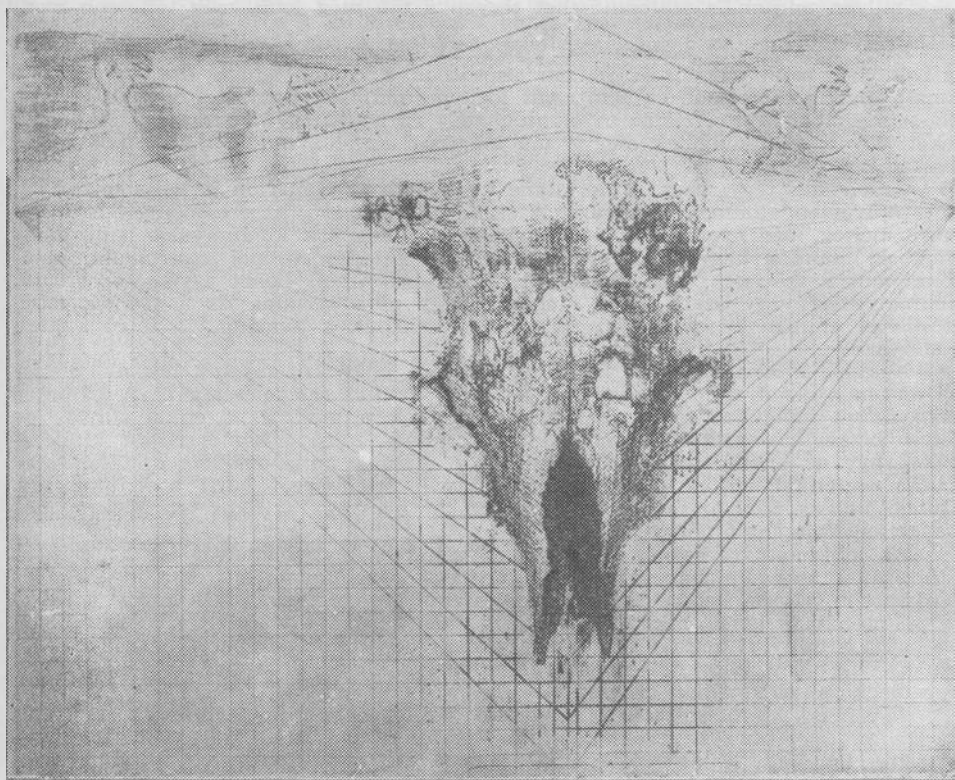
A tartalom és forma egységében szemlélve ez úgy valósítható meg, hogy a legapróbb részletekig menően áttanulmányozza a szöveget, ha kell, belehelyezve nagyobb összefüggésekbe, és azután felépíti a hangos előadás szempontjából. Ez részletező aprómunkát igényel. Szükségessé teszi a hangok pontos, az irodalmi ejtésben szokásos kiejtését; a hangsúlyok értékének megállapításával és elhelyezésével a fontosabb, illetőleg kevésbé fontos részegységek kialakítását; a beszéd zenei hullámzásának a mondanivaló tartalmához igazítását; a szünetek beiktatásával a logikai egységek elkülönítését és a hangulati elemek fokozását; és nem utolsósorban megkívánja a megfelelő hangnem megválasztását, illetőleg a szövegtől meghatározott hangváltásokat.

Mindezek hozzásegíthetik az előadót ahhoz, hogy a helyesen felfogott és helyesen értelmezett szöveget meggyőző erővel közvetítse. A hallgatóságot mindig a maga számára fontos, tanulságos vagy érdekes mondandó köti le, azzal tud elsősorban azonosulni. Az előadó akkor ragadhatja magával hallgatóságát, ha sikerül a pontos és szép hangos beszéd eszközeivel éppen azokat a mozzanatokot kiemelnie, amelyekben szerző és közönség egymásra talál: ha sikerül a műből azt kihoznia hanggal, amit szerző és hallgató logikailag és érzelmi tekintetben is közösnek tudnak, közösnek éreznek.

A pontos és szép beszéd nem lehet öncél. Szerepe az, hogy művészi élvezetet nyújtva közvetítse az írók, költők hozzánk szóló gondolatait, érzelmeit, és neveljen bennünket erkölcsiségre, felelősségérzetre, közösségi tudatra, emberségre. Ha a helyesen értelmezett nemes érzelmeket, gondolatokat pontos és szép beszéddel közvetíti, eleget tesz hivatásából adódó felelősségteljes kötelességének.

Gálffy Mózes

Szabó Béla: Az idő dimenziói

Művészeti monográfiákról és a képzőművészeti köznevelésről

Gondolatok a könyvtárban

Egy képet nézve az a néző nyer a legtöbbet, aki hagyja a mű hullámain, formáit, színeit maga felé áramlani, nem köti, nem torlaszolja el saját szemléletét előítéletekkel, okoskodásokkal, aki képes a döbbenetre, a csodálkozásra, sőt a meghatódásra is, aki átadja magát egy mágikus hatalomnak, ami által ő maga is varázslattal és tisztasággal telik meg. A képtől kapott eme impulzusok elsősorban optikaiak, a látásérzetten keresztül hatnak; izgatnak vagy megnyugtatnak. A kép műfaján keresztül, a formák, a színek zenéjén, harmóniáján vagy diszharmoniaján keresztül, a vonalak ösztönös és logikus ellenpontján és játékán keresztül gyönyörködtet. Optikai élmény nélkül egyszerűen nincs tartalmi telítettség, mert minden szürkévé, didaktikussá válik. A varázslatos, képzőművészeti értelemben telített mű áramlik felénk, felkínálja magát, közel engedi a nézőt, felemeli, és szinte diktálja neki, milyen minimális erőfeszítéseket tegyen a mű még jobb, még teljesebb megértéséért.

Ezért a megjelent albumokban azokat az írásokat szeretem a legjobban, ahol az írók nem saját maguknak, hanem elsősorban a műnek adnak szót, annak hullámain követik, fűrkézik, és nem saját logikai rendjükbe kényszerítik a művet. Az előbbi megoldás szinte felkéri az olvasót, hogy az íróval együtt fedezze fel az értékeket, együtt nemesedjenek meg a mű mágikus erejétől, míg a másik módszerrel kioktatottnak érzi magát.

Örvendetes tény, hogy a Meridiane kiadó után a Kriterion is vállalkozott komoly művészeti albumok kiadására. A szándék nagyszerű, az eredmények is figyelemre méltók, bár nyomdailag a reprodukció kivitele sok kívánnivalót hagy maga után, az albumok nagy része mégis megüti az átlagos európai színvonalat, különösen ami a szövegek megírásának etikai tartását illeti. Lehet egyik vagy másik albumot ezért vagy azért külön kiemelni vagy elmarasztalni, de a szerzők mind becsületes munkát végeztek, úgyszeretettel közeledtek a témához, tisztelve a kort, a művészetet.

Nekünk, művészeknek az lenne az óhajunk, hogy kritikusaink hasonló tartásról tegyenek bizonyosságot egy-egy mai aktuális kiállítás értékelésekor is. A közönség meggyőzését szolgálja, ha a sorok között érezzük a műkritikus etikai súlyát, de kereső bizonytalanságát is, amit jobban becsülünk, mint a bombasztikus kifejezéseket vagy az anekdotikus mellébeszélést. A kritika mindenekelőtt erkölcsi, csak azután esztétikai tett, s mint ilyen rendkívüli felelősséget hárít a kritikusokra. (Gondoljunk például az ötvenes évekre, amikor nem egy kritikus tett tönkre megzsenge, befolyásolható művészeket.)

Az albumok szövegében találkozunk egy másik problémával is: az értékek eltűnésével, ami általában szeretetből, megbecsülésből fakad, ám ez a megbecsülés markánsabb jelleget kapna, ha nagy művészeink gyenge periódusait éppoly jellemző erővel próbálnák leírni, mint sikerült alkotásaikat. Ezáltal a közönség jobban bepölylanthatna a művészi alkotás gyötrelmes műhelyébe is. Persze, nehézz ezekről a problémákról úgy írni, hogy ne legyen mítoszromboló jellege, de a reális értékek súlyát ez a megközelítés emelheti ki igazán.

Ugyancsak szólni kell arról, hogy nem mindig lehet a művet közvetlenül, mint társadalmi felépítményt, matematikai ok—okozat viszonylatban tárgyalni, hisz metafizikus, ösztönös, sejtéses jellegénél fogva a mű megalkotása végtelenül bonyolult folyamat; a műalkotás az intuíció révén előrevetíthet eljövendő történéseket, elkövetkező időket, mind formában, mind tartalomban. E megfoghatatlan dolgok

összessége a művészet; oly esetben is, ha kimondottan tudatos elkötelezett művészetről van szó.

A művészeti albumoknak különben nem az a céljuk, hogy általuk most és mindörökké megismerjük például Ince János művészetét, hanem az, hogy Ince művészetéről olyan erős, szuggesztív impulzusokat adjunk, hogy az olvasók belső kényszerrel érezzenek tovább kutatni Ince törekvéseit. Ebben nyilván a nyomdai kivitelezésnek is lényeges szerepe van.

Nyomdai szempontból általában jó lenne közvetlenül a reprodukciók alá írni a kép címét, mert kevesen veszik a fáradságot a cím megkeresésére. A képek alatti szöveg tónusa viszont nem fekete, hanem sötétszürke legyen, hogy ne zavarja a reprodukciót. Nagyon lényeges, hogy ne legyenek befénylések a képeken, ne súrolják oldalfények a kép felületét, mert ez nemcsak kellemetlen, de a felület egész művészrendjét megzavarja, s a fények áradását, a foltok ünnepest durván megsérti. (Jó lenne a reprodukciókat nem fényes krómpapírra, hanem egy matt, nemesebb papírra nyomni; a fényes papír ünnepest fénycsíkjaival távol tartja a nézőt, míg a matt felület színárnyalával intímen adja magát, közvetlenebb és kitárulkozóbb.) Ajánlatos volna a Kassák-féle nyomdai tördelést használni — nagyobb méretű, áttekinthetőbb betűket, szürke nyomdafestékekkel. Néhány részletet is lehetne reprodukálni, ahol a kép technikai jellege, a paszták, a lazúrok, az ecsetkezelések is tisztán ki-jönnének.

Ma is időszerű probléma, hogy a képi kultúra sokkal elmaradottabb, mint az irodalmi vagy a zenei. Nagyszerűek Kántor Lajos könyvében (*Kép, világkép*) a közönségnevelést célzó Moholy-Nagy-idézetek, például „hogy ösztönösen előkészítsük a közönséget”, vagy „az ember öntudatlan nevelése, optikai alakítása”; ez az, ami valóban a művészi nevelés lényege. A *Korunk* régi cikkei ma is kötelezőek, még ha nem is tudunk a tehetségnek ama fokán írni, mint ahogy Moholy-Nagy, de erkölcsiségüket feltétlenül követni kell.

A nemzeti forma, az anyanyelvi festészet és szobrászat mindig izgatta a kritikusokat. Lényegében az erdélyi magyar, román, szász művészek ugyanabból a novacientista iskolából indultak ki, melynek a cézanne-i szerkezet a formai alapja, nemzeti karaktert ennek a művészetnek a sajátos temperamentum adja meg. A magyar piktoroknál erős a tartalmi érték hangsúlyozása, a kompozicionális felépítés, a szerkezet. A román festők esetében elsődleges a színhangulat, a valőrök légkörteremtő ereje, tehát azon értékek, melyek természetes velejárói a latin alkatnak.

A római iskoláról, a novacientizmusról alig esik szó a könyvekben, pedig a sokat hangsúlyozott erdélyi iskola formájában, szerkezetében teljesen ehhez az irányzathoz tartozott. Erdélyivé inkább a tartalom s nem a forma tette a festőket, az a forma, mely a 20-as, 30-as évek Európájában szinte általánosan használt formanyelv volt. A szeretett művészek objektív tárgyalásához és értékeléséhez az is hozzátartozik, hogy ezeket a formaproblémákat is tárgyalni merjük, hisz művészi értékeik elbírák az objektív felmérést.

Az erdélyi művészek a táj csodálatában és az erdélyi ember pszichikai kutatásában egy lelki éghajlaton vannak, s talán erdélyi színük a legszembetűnőbb. Így például beszélhetünk Szervátiusz, Ladea, Vida, Vlasiu, valamint Szolnay, Ciupe látási, helyesebben lelki rokonságáról. Különös például, hogy mennyire az erdélyi szellem általános festőisége hat az olasz Tasso Marchinire, aki alkatilag egyik erdélyi néphez sem tartozott. Valahogy a cézanne-i formák meleg, helyi átfűtése teremtette meg a sajátos erdélyi piktúrát, sok esetben a véralkatot is megkerülve.

Külön kell itt szólnunk Nagy István tüzesvérű, vitális erdélyiségéről és Nagy Albert quattrocentói élményeiről, melyek elűnnek az általános novacientista légkörtől, de valami sajátos, pogány ízzel színezik, nemestik az összképet. Lehetséges, hogy a 20-as, 30-as évek erdélyi művészetének a keresgélei nagyobb értékekre találtak, mint a párizsi avantgarde-ban gyökerező, de lényegében számunkra idegenül ható Kmetty-, Tihanyi-, Berény-vonal, vagy a román Maxy- és Marcel Iancu-féle törekvések. Az erdélyi csoport a helyi realitásokat figyelembe véve próbál friss levegőjű, erőteljes, kissé keletiesen barbár, de mégis lírai és intim művészetet teremteni, míg a Kmetty-, Czigány-alkatú alkotók ugyanazon az egyformasági fokon maradtak, mint a Párizsban élő és tanuló lengyel, cseh, szerb művészek. Kántor könyvében kap hangsúlyt például Ciupe Aurel karakteres kiállása már ötven évvel ezelőtt az erdélyi művészetért, ahol a románok, magyarok, szászok művészetének sajátos ízet hangsúlyozza.

Lényeges lesz az elkövetkezendő években szintén monográfia formájában bemutatni Fülöp Antal Andor, Nagy Albert, Mohi Sándor, Kós András művészetét is. Elgondolkodtató például az a tény, hogy Raoul Șorban írásán kívül évek óta jóformán semmi nem jelent meg a nagytehetségű és tragikus sorsú Tasso Marchini tevékenységéről.

Az eleven műkritikához nagyon pozitívan járulnak hozzá az olyan tv-filmek, mint amilyen például Incze Jánosról vagy Nagy Imréről készült. Az albumot gyűjtő embert, a könyveken kívül, sok irányból kell hogy meglepje a művészi élmény. Sajnos, gyakran elszomorító a vezető hazai magyar lapokban megjelenő művészeti írások és reprodukciók alacsony színvonala.

Mind az albumokban, mind az újságcikkekben hiányolom a munkák technikai leírását. Ezek a leírások azért is lényegesek lennének, mert a műalkotások anyagba-álmódottsága sok esetben a tartalommal egyet jelent, hisz az ösztönök tudatalatti logikája diktálja az anyag használatát, így az érzékibb vagy hidegebb esetkezelést. Az anyagon keresztül találkozik a festő a metafizikával, a tudatalatti titkokkal, az intuíció kivételésének lehetőségeivel. Ezek a nagyszerű pillanatok mentik nemes dadogásukkal például Csontváry vagy Nagy Albert kellemetlenül kezelt felületeit, ahol a kezelés mégis pozitív módon a lélek legmélyebb, szemérmes közeledését tükrözi vissza, és ez feltétlenül több, mint az odacsapott virtuóz esetvonások. Az ügyetlenkedés sokszor mélyebb lelki tónusokat simogat, mint a tudás iskolázott kényelmessége.

A kritikus feladata — a közönség tájékoztatása mellett —, hogy véleményével segítse a művészt fejlődési fokának lemérésében. Ez érzékenységet és szakmai tudást követel a művészeti írótól, és azt, hogy kritikáit lelki kényszerből írja. Bár sokan vitatják Gazda József művészeti írásait, én nála ezt a lelki kényszert nagyon meggyőzőnek érzem; ez a kényszer kergeti világot megismerő útjaira is, ami nélkül nincs igényes művészeti írás.

A plaszticitás szempontjából igen tetszett nekem Vilhelm Károly könyve a festett famennyezetekről. Lehetséges, hogy vannak történelmi vagy szociológiai pontatlanságok, de ami a festett faliképek és díszítések leírását illeti, lényegre törő a szemlélete, meleg, festői hangulatokba, játékos csínyekbe viszi magával a nézőt. A famennyezetek kapcsán Klee nevét és művészi törekvését is becsempészi az albumba, szolgálatot téve ezzel a modern művészet értelmezésének, és komolyabb, differenciáltabb rangra emeli a párhuzam által a festett mennyezetet is. A képek jellemzésénél azt írja: „bizonyára sok buja fehérség élhetett a faluban”; ez nem történelmi megállapítás, de plasztikusan élő és képzőművészileg meggyőzőbb, mint a kor száraz adatainak tárgyalása. Hasonlóan színes jelzőket érzek Incze János képzőművészeti írásaiban.

Megkapóán szép E. Szabó Ilona leírása Szolnay emberi melegségéről, ahogyan például a hadifogságban társait festeni tanítja. A tanulmányíró összegyűjti a művészről kialakult véleményeket, gondosan utánajár, kikutatja a képeket, megszólaltatja az életben lévő barátokat, a családtagokat. Hangulatos a könyvből a régi plakátok kort idéző jelenléte is. Külön értéknek érzem Balázs Péter tömör hangulatú leírását a Szolnay-iskoláról. Ugyancsak jó ötlet volt Szolnay nagyszerű leveleit is betenni az albumba. Egy írásnak a hangulata marad meg a leginkább, és e hangulat sokkal rokonabb a képek művészi világával, mint annak tudományos vagy munkásmozgalmi tárgyalása. Szépen domborítja ki a művészi etika, a küzdés, a helytállás megnyilvánulásait. Meghatóak Szolnay mély, őszinte levelei Wagner Arthurhoz, a nagyszerű mecénás baráthoz. Kissé hosszú azonban a Szolnay-tanulmány anélkül, hogy további lényeges dolgokat megtudnánk. Több teret lehetett volna szentelni az igenis létező Cézanne—Szönyi-hatás tárgyalásának is. Érdekesen tárgyalja E. Szabó Ilona a román—magyar—szász művészviszonyt, a háromnyelvű katalógusokat s a művészek egységes, de mégis más-más törekvéseit.

Gazda József bensőségesen átérezve, emberi és táji közelségből szemléli Nagy Imre művészetét. Bizonyos akarati és önrzeti vonásait mint erős pozitívumot domborítja ki: „Megedződik művészi öntudata, és ez az öntudat kíséri el élete végéig.” Szerintem viszont ez az öntudat kárára volt az előbbi évek érzékenységének. Úgy érzem, hogy Nagy Imre rendkívüli rajztudása ellenére híján volt bizonyos érzékenységnek, ami a modell lelki alkatának a visszaadását illeti. A *Kukoricatörők* színhangulata, a velazquezi színfoltok belső égése, valamint az ugyancsak a sepsiszentgyörgyi múzeumban őrzött *Gyermekfej* mutatják a nagy művész különleges szinkvalitásait, lelki közeledni, sőt megszeppenni tudását is a téma és a szeretett székely ember előtt. A *Kukoricatörők* mélytűző, füledt piktúrája egy melegebb székely hangulat kifejezője, és elsősorban szín-, forma- és tónusjáték, csak azután történet. Később fametszeteiben találjuk meg ezt a bensőséges hangot.

Meggyőzően írja le Borghida István a Leon Alexet ért festői hatásokat — és egyben objektív a művész szakmai tudását illetően. Talán hangsúlyozni kellett volna a *Házaspár* valóban remekmű jellegét, országos jelentőségét, valamint azt a sajnálatos színvonalbeli különbséget, ami e munka és a többiek közt fennáll. A *Házaspár* szemérmes intimitása Picasso kék-korszakának vagy Morandi intimista festészetének a fokán áll; kár, hogy nem ez a vonal folytatódott. Sajnos a fénykép-

nagyfától örökölt törölt fényes felületek maníros kezelésükkel a témák merész tartalmi töltetét is modorossá teszik Leon Alexnél. Borghida könyvén érzik, hogy a szerzőnek volt ereje a régi barát hitével nemcsak az élettényekről megemlékezni, de képeinek kiállítását is megrendezni. Nagyon szépen írja le a típust, talán egyik legmelegebb és legplasztikusabb jellemrajz, anélkül hogy fizikai idealizálásba lendülne. A művész érzékenységével kapcsolatban a kaskai megsejtő ösztönt, a zsidó-üldözések előérzetét is kidomboríthatta volna a kismonográfia. Sajnos, néhány munkája kivételével azonban egész végig érezzük, hogy Leon Alex emberi tisztasága, művészi jóakarata a döntő, s nem a művek, legalábbis még nem a művek színvonala. Borghida objektív a munkák helyenként túlzottan agitatórikus jellegének a megítélésében is. Rokonszenves a festő belső vívódásainak a leírása, Párizs döntő szerepének, Chagall bálványozásának a bemutatása. Helytállóan említi meg a szerző, hogy Leon Alex legjobb munkáit raktárakban tartják a múzeumok, ugyanúgy, mint sok nagyszerű erdélyi festő alkotását. Másik könyvében, a Krizsán-monográfiában jól jellemzi Borghida a talajt, amelyből a művész kinőtt, a művészi elveket, melyekhez hű maradt, valamint a nagybányai iskola hangulatát. (Én egy kis rokonságot érzek Krizsán és a szatmári Popp Aurél között az ecsetkezelés szempontjából.)

Meghatóan szép Gazda ajánlása a Gyárfás-könyv bevezetésében. Nagyszerű a művész erkölcsi erejének és határozottságának a kidomborítása, a müncheni évek leírása, szüleihöz írt komoly hangú leveleinek a bemutatása. Gyárfás Jenő inkább pszichikai érzékenységre beállított művész volt; nem hiszem, hogy a táj, a fény valaha is sokat jelentett volna számára; a belső rezdülések, reagálások szempontjából a magyar piktúra egyik különlegessége, s bizonyos szempontból festői törekvése a rjepini lélekábrázolással rokon. Jó a kortárs festők jellemzése, az édeskés, irodalmi látásmód leírása. Gyárfás volt a Székelyföld legnagyobb koloristája, érett ezüstsziürkéi, rózsaszínes okkerei, nemes kobaltjai mind a nagy koloristát éreztetik. Kitérő meglátása Gazdának, hogy „a *Tetemrehívás* nem illusztrálás, hanem a dőbbenet kompozíciója”; hogy ez mennyire igaz, elég, ha a Zichy-féle, valóban illusztratív jellegű megjelenítésre gondolunk.

A habán kerámiáról szóló könyvben megnő a történelmi rész fontossága. Nagyszerű a fazekasműhelyek leírása s a habának életközösségének a tárgyalása. Figyelemre méltó az a szakértelem és dokumentáltság, ahogy Bunta Magda a máz-készítés titkos eljárásait leírja. Különös értéke a könyvnek a szép reprodukciók sora, valamint a szemléltető tusrajzok logikus didaktikája.

A Balogh Péter-monográfia elején nagyon megfogott Mezei József igényes, mondhatni szigorú hangvétele. Balogh szobrászatának kezdeti éveit a kialakulásig, a belső egység megteremtéséig rendkívül küzdelmesnek tartja, nem hallgatva el azt a tényt sem, hogy a szobrász alkotómunkájára az ötvenes évek szelleme negatívan nyomta rá bélyegét. Főleg a művek születésének a tárgyalása alapos, de talán kissé komplikált és körülményes. Nem érzem Mezei írásából, hogy Balogh szobrainak formai zenéjéből, a tömegek összességéből vagy inkább a bronz fényes polírozottságából indul-e ki. Ezt a fényhatást beakalkulálta a szobrász is, de mégsem ez műveinek a formai lényege. Mezei érezhető optimizmussal kíséri végig a szobrász felszabadulását a vulgáris realizmus láncából, részletesen jellemezve a munkák egymásutánját s az új szemlélet kialakulását. Ez mind indokolt az olyan Balogh-szobrok esetében, amelyek a formák muzsikájához, a ritmusok magas játékához, tehát egy szobrászi lényeghez értek el. De meg kell mondanunk, Balognál léteznek egy másik, kevésbé szerencsés út is, ahol a kezek és fejek reális jelzései megmaradnak, csak az alakok tömege, ritmusa vesz fel absztrakt nagyságot. Mezei ezeket a munkákat is a legjobbak közé sorolja. Továbbá egyértelműen pozitív a véleménye a sepsiszentgyörgyi katona-szoborról is.

Meleg hangú Banner Zoltán közeledése a Szervátiusz-életműhöz, szépek a falusi barangolások, a művész emberi melegséget kereső, kutató útjainak a leírásai. Jól érződik a szövegéből, hogy Szervátiusz Jenő emberi és művészi kialakulásában hajdani modelljei is munkálkodtak, s ahogy a művész mondja, műveiben nem csinál mást, csak visszaadja nekik, amit tőlük kapott. Ez a csodálatos élmény-körforgás valóban jelen van Szervátiusz szobrain, főleg az *Emré bá'*-korszakban, és összegezetebb viszonylatban a nagy ballada jellegű munkákban. De a könyv legnagyobb értékét mégis abban látom, ahogy az író az anyagról, a fáról beszél, és ahogy a szobrászt beszélgeti. A fa-anyagnak csaknem érzéki szeretete, a dió-, a körte-, a cseresznye-, a tiszafa egyénisége és lelkisége, mely más-más közeledést kíván a szobrásztól, aki hallgatja titkos hangjait, s megcsodálja erezetének ritmusát. Talán helyenként elfogult Banner, nem érzem egyöntetűen pozitívnak azt a tényt, hogy Szervátiuszra nem hatottak a század nagy eredményei. Hallottam Szervátiusz Jenőt az egyiptomi szobrászatról olyan lényegretörően beszélni, hogy nem

tudom elhinni, ne rajongana a tömör formájú modern szobrászatért. Lelki alkata-ból magyarázható viszont az elbeszélő jelleghez közel álló művészi hajlam, amely bizonyára elidegenítőnek, embertelenebbnek érzi a hűvösebb, tömörebb formákat.

Kántor izgalmasan tartalmaz könyve, a *Kép, világgép* főleg azért érték, mert a régi kritikai írásokat, szerkesztői harcokat tárgyalva, tulajdonképpen napjaink művészeti életének belső problémájára is feleletet keres. Megismerjük belőle Kassáké talán túlszervezett művészetét és Fábry Zoltán róluk alkotott véleményét: „Tulajdonképpen beülték a struktúrák és síkok maguk-alkotta kényelme mögé.“ Nem szentségtörés, ha nagyszerű művészetüket itt-ott mi is fenntartással figyeljük. 1977-ben szerencsém volt látni Bortnyik és Uitz gyűjteményes kiállítását, ahol a Fábry véleményéhez hasonló végeredményre jutottam. Ugyanakkor pozitív értelemben figyelembe kell vennünk például azt a tényt, hogy Victor Vasarely (Vásárhelyi Győző) az említett művészeket tartja mestereinek. A *Korunk* régi kritikáit Moholy-Nagy, Kassák, Dési Huber neve fémjelzi; nem volna-e lehetőség arra, hogy eme művészek volt tanítványai, a Vasarelyk, Schöfferek, Kemény Zoltánok művészi törekvéseit is közölje a mai *Korunk*, esetleg interjú formájában? Tanulságos Dési Huber cikke Thormáról, hogy milyen meghasonláshoz és zsákutcához vezet az izoláltság, a kultúra nagy áramköreiből való kikapcsoltság. Kántor pozitívuma, hogy konkrét megállapításokra törekszik, ugyanakkor nem ad tanácsokat, inkább tisztelettel engedi a nagy egyéniségeket, hogy kimondják a végső szót, ő inkább csak megszervezi a köztük folyó vitát.

Jánosházy György írása színes, érzékletes — Incze János-ízü. A dolgok lényegét árulja el nekünk az író, a festői folt felépítéséből indul ki művészi megérzéssel, s így a formákon keresztül írja le a tájak s a házak meleg, humánus légkörét. Bátran ír a szépségről, helyesebben a különösségről, s véleménye még ott is találó, ahol Leonardót vagy Botticellit marasztalja el Giottoval szemben a bensőségesség szempontjából. Az albumban lévő reprodukciók minősége viszont gyenge, kimondottan édeskés színhangelést kaptak a képek, ami Incze művészetében igazán nem található meg. Jó lett volna a váradi múzeumban őrzött s a szövegben is kimerítően méltatott *Favágókat*, a bivalyos szánnal ballagó favágókat is betenni az albumba, esetleg éppen a fedőlapra. Megdöbbenő Jánosházy megjegyzése Incze olyan illusztrációiról, melyek nem jelenhettek meg. Kétségtelen, hogy az egyik legeredetibb illusztrációsorozattól fosztott meg minket az a szemlélet, amely csak a sercegő tollú maníros grafikát tartja szépnek és közölhetőnek. (Félek, hogy ez a sors vár Nagy Albert érzékenyen remegő ceruzarajzaira is.) Lényegretörően és szakértelemmel ír Jánosházy György a színekről, a festői műhelytitkokról. De a meleg színek háttérben való használatát túlságosan tudatosnak állítja be, holott ezek a színálmok nem annyira megfontolt szándékkal, mint inkább önfeledt, ösztönös mámorban csapódtak a felszínre. Megemlíthette volna, hogy a színfoltok árnyéknélkülisége teremti meg Incze képein az intim, közvetlen hangulatot, ami által a mű minden belső titka kitárul a nézőnek.

Volt alkalmam Szentgyörgyön többször is látni a Mattis család tulajdonában lévő anyagnak kissé sokat ismétlődő darabjait. Mattis-Teutsch nagy korszakai: a stilizált expresszionizmus első évei és későbbi szocialista konstruktív realizmusának néhány darabja. Kár, hogy az album első oldalán lévő tájat fordítva nyomták, mivel itt a festő reális elemekkel dolgozik. Szép Bannernek a stílusa, jó a jellemzés, a művészi törekvések leírása. Kissé Mattis-Teutschra is talál Fábrynak Kassákról írt megjegyzése; ez esetben a dinamika, a mozgás, a konstruktív forgatag bizonyos belső stabilitás féltéséből fakad, s nem a keresés mindegyre megújodásából. Banner nagyon szépen írja le a méltóságosan, magasatosan jobbra-balra hajló női és férfifigurákat, mintha egy elképzelt ideális, eljövendő térben mozognának. Kissé túloz azonban, mikor Picasso *Guernicájának* a lehetőségeit sejtí a meg-nem-valósult freskókban. A tanulmányíró kétségbe vonja Mattis-Teutsch kolorista nagyságát; szerintem nagy kolorista volt, sőt talán inkább kolorista, mint kutató alkát.

Murádin Jenő felhasználja az alkalmat, hogy Klein József kapcsán érdekesen, színes hangulatteremtéssel Nagybánya művészi levegőjét is bemutassa. Különösen sikerült a szabadiskola, a kollegiális, meleg, segítő hangulat bemutatása. Nem volt szerencsés dolog a szegényes, színben és formában kevésbé megérett *Asó alakot* a fedőlapra tenni, hisz a *Pihenők* vagy a *Kertben* vonalritmusában és színefelfogásában sokkal ünnepélyesebben hatna. A fedőlap köti össze a nézőt a könyvvel, ezért lényeges, hogy vonzó-e az első impresszió, amit az album felénk sugároz. Jó lett volna a *Pihenő aktok* vagy a *Kertben* című képeknek finom lazúros tónusait színesben is látni. Talán ezek Klein legjobb munkái; kétségtelen, hogy Párizs frissítő szelleme is befolyásolta megalkotásukban. Klein képein én elég erős Mund Hugó-hatást is érzek. A festőt művészi alkata inkább a konstruktív tömegábrázolás,

a közelálló színek felé vitte, s ez az út szerencsésebb is volt számára, mint a *Zsákhordó* bányai hangulatot idéző, de irodalmibb jellegű világa. Meggyőzően írja le Murádin a munkásmozgalom kezdeteit Nagybányán, az István-toronyra kitűzött vörös zászlót, a fiatal forradalmi művészek szervezkedéseit; utánajár a részleteknek, melyek ebben az esetben lényegesek, jellemzőerővel bírnak. Jó, korjelző a pedagógus Klein megjelenítése is.

A következő monográfiákban hangsúlyozni kellene, hogy egy-egy művészi életmű egyáltalán nem szükségszerűen egységes; néhány remekmű mellett a gyenge munkák egész sora születik meg.

Mi, mai képzőművészek pedig megtanulhatnánk az erdélyi elődöktől, hogy nem muszáj beteg sasként, sértődötten egyedül gubbasztani, hisz barát is lehet a másik képzőművész, az is, aki másként gondolkodik; hogy egy kiállítási meghívást ne vegyünk személyes sértésnek, és valami segítséget mi is nyújthatunk azoknak, akik a közművelődés ügyében fáradoznak. Egységes, igényes kritikai szellemre lenne szükség, mely azonban nem nélkülözi a melegséget és a kollegiális megbecsülést.

Jakobovits Miklós

Gondolatok egy pályaképről

A szükségszerűség jegyében fogant írói pályakép* a romániai magyar irodalom első proletárirójának sorsát eleveníti föl, írásait méltatja, értékeli, művészi fejlődését, kibontakozását kíséři nyomon. A gyakori általánosító, összefüggésekre rávilágító kortörténeti utalások egyrészt az egyes művek keletkezési körülményeire, kiváltó okaira mutatnak rá, másrészt Nagy István eszmei világgépének alakulását magyarázzák a két világháború közt kibontakozó marxista szellemiség fejlődésének keretében.

A pályakép szerzője az időbeliséget fogadja el műve szerkezeti, szerkesztési alapjának. A keretet születés (1904) és halál (1977) éveit alkotják, a két évszám közötti korszak egységekre osztása pedig a következő elvi álláspontra épül: elsődlegesek, meghatározó jellegűek az átélt események, az élmények, az írónak az életben elfoglalt helye, szerepe, illetve a külső tényezők benső megfelelői, a különböző lelkiállapotok. (Uralkodó elemei az első résznek.) Ezek jelentik azt a feldolgozható anyagot, azt az információforrást, mely a később írt művekben újra megjelenik, de már egy újabb, más jellegű szinten, az esztétikum, a művészség szintjén. (Ezt igazolják a második egység értékelő elemzései.)

A három, egymástól határozottan elkülönített egység közül az elsőben a tények, események valóságát, a hatások formáló erejét, a szellemi arcél kibontakozását; a másodikban a művészi fejlődést, az érvényesülést, az elismerés útját, az életének minden pillanatára figyelő és emlékező író; az utolsóban

a már letisztult gondolkodású, elvei kiteljesítéséért küzdő forradalmárt látjuk megelevenedni.

Az első és második részben természetesen hat a megfelelés a valóság és annak művészi tükrözése között. Az íróvá fejlődésben szerepet játszó tényezők, a leendő író családjának társadalmi, gazdasági körülményei és a gyermek Nagy István lelki, akarat, tudati változásai kerülnek előtérbe az indító egységben. A munkásosztály legalsó rétegéből származó családnak a szerző típusjellegét tulajdonít, a századelő munkáságának helyzetét e kis közösség sorsán keresztül érzékelteti és tünteti fel általánosnak. (Mert az ábrázolást egy családra szűkíti le, mert szigorúan ragaszkodik az időkeret kezdeti határához, e helyen nem válik teljes mértékben nyilvánvalóvá, miért nem véletlen a proletáriró megszólalása, mindez a későbbiekben derül csak ki.)

Az íróból állandó válaszokat kikényszerítő jelentősebb, változásokat hozó események éles megvilágításban állnak az olvasó elé Sóni Pál jóvoltából, aki álláspontját a tények felsorolásával igazolja. Saját megfogalmazásában: „Gyakorlati forradalmi tevékenysége a *hívórim*, s csak az erre érkező első válaszokat tekinthetjük az írói pálya tényleges kezdeteinek.” Ehhez igazodva elemzi a korai újságcikkeket, novellákat, regényeket.

A második részben arányeltolódás áll be, az író életének eseményeit részletező és az időközben keletkezett műveket értékelő oldalak közötti viszony megváltozik, az elemzésnek jut fontosabb szerep, az életrajzi vonatkozások közül csak a legjelentősebbek kapnak

* Sóni Pál: Nagy István. Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

helyet. Az író kibontakozás vonala az *Oltyánok unokái*, a felszabadulás előtti legérettebb alkotás megjelenéséig kísérhető nyomon.

A harmadik egység külön létét a társadalmi rendszer megváltozása, a teljes fordulat, a felszabadulás indokolja, írja Sóni Pál („Most végre szabadon szordinó nélkül hirdetheti eszményeit...”), és a tény, hogy a jelen eseményeire azonnal válaszoló írásokat igényel a társadalom. Ez a magyarázata annak, hogy ez a rész nem oszlik két, a világra, illetve a művekre összpontosító alegységre. Az ekkor írt művek a krónika műfajához állnak közel, s az ebből származó következményeket nagyfokú objektivitás-igénnyel tárja fel a szerző, abban az esetben is, ha azok Nagy Istvánnal vonatkoztatva kedvezőtlenek.

A különböző események annyira kihattak a pályakép hősenek életére, annyira meghatározták gondolkodásmódját — véli a szerző —, hogy témáit, motívumait kizárólag élményeiből merítette. Ezek állandóan fel-feltűnnek regényeiben, színdarabjaiban, önéletrajzi regényeiben pedig döntő szerepük lesz. Sóni Pál esztétikai értékét tulajdonít a valóság úgymond „sűrített” ellentmondások feszítette helyzeteinek és azok műben való megjelenésének, a kettő között fennálló megfelelésre, párhuzamra alapozva. („...számára a tapasztalat nemcsak téma, és nemcsak elsősorban az, hanem közeg, amely írótságát kiszűri, szüli és dajkálja”; vagy: „...ha ezt az utat — a munkásíró születését — önmagában alkotásként: a sors, a mozgalom modelláló aktusaként fogjuk fel, megtaláljuk benne az igazi műalkotás legfontosabb ismérveit.”)

Az életben, illetve a művekben egymásnak feszülő polaritások, ellentétek egyenrangúsítása meghatározó eleme több elemzésnek. A *Nincs megállás*, e kezdeti regény esztétikai értékének meglétét bizonyítja a szerző azáltal, hogy különböző (műelemzési) modellekhez viszonyítja, igazítja; Széles Klára műelemzési modelljéhez, Lucien Goldmann szociológiai tételeihez, Bércsy Tamás szerkezetábrázoló módszeréhez, végül pedig egy einsteini szövegrészlethez. Irodalomelméleti fejtegetései közé — ritkán — félreérthető mondatok is kerülnek. A műben jelen levő bipolaritásról írva például, így érvel: „...az ingamozgás itt is adott, de amplitúdója 0, a zéró pedig nem »semmi«, hanem szám.”

A jóval sikerültebb dráma, az *Özönvíz előtt* esetében is az élmény forrásértékére tevődik a fő hangsúly, s innen jut el az elemző a darab művészi értékeinek feltárásához. Az 1970-es években felújított színműre hivatkozva állapítja

meg, hogy a korabeli kisebbségi sors tragikus vonásaiban egyúttal „a XX. századi anxieté”, a félelem- és bizonytalanságérzet is kifejezést nyer, s ebben rejlik a dráma művészi értéke.

Nagy István szociológiai érdeklődésével és annak fejlődésével kapcsolja egybe *A szomszédsg nevében* elemzését. Vizsgálatai során ezúttal sikerrel használja egyik alapvető, a pályaképben rendkívül sokszor felbukkanó módszert, a párhuzamba állítást, a helyzetek, jellemek, írások közös vonásainak összehasonlítását. *A szomszédsg nevében* fókuszát, akárcsak a *Fekete kolostorét*, a közösségi tudat fellobbanásában véli megragadhatónak. Hasonló megállapításai irodalmunk e szakaszának általánosabb vonásai felé mutatnak, a szintézist sejtetik.

Az *Oltyánok unokái*, melyet már a kortárs kritika is teljes értékű alkotásként fogadott el, a pályaképben a legteljesebb elemzés tárgya. A szerző végigkíséri a regény sorsát a megszülető ötlettől a végső formába öntésig. Maga az elemzés kiterjed a mű szerkezetére, a történetre és annak menetére, a jellemekre, a szereplők közti viszonyokra és azok alakulására. A különböző utalások a műre behálózják az egész pályaképet, az elemzés előtti részekben a változatok sorsára derül fény, az elemzést követő oldalak pedig a műben megalkotott típusok, alakok továbbélését tárják fel a későbbi írásokban.

Az őszinte és tiszta gyermeki lelki világot feltáró *Réz Mihályék kóstolójának* elemzése viszont elmarad, a szerző átengedi a szót Benedek Marcellnek, aki az *Utunkban* elemzte annak idején a regényt. (Az átvett idézethez fűzött magyarázat: „oly nagyszerűen elemzi [Nagy István] ifjúsági regényét, hogy azt egészében át kell vennünk.”) A megváltozott életet bemutató *Ácsék tábori verne* esetében, amely szintén gyermekregény, Sóni rávilágít néhány gyengében sikerült, visszaesést jelentő részletre, s állítását idézetekkel támasztja alá. A két mű várt összehasonlítása azonban elmarad, holott a történet, a szereplők s a kidolgozás módja számos közös jegyet mutat a két gyermekregényben, s értékes következtetésekhez vezethetnének.

Közvetlenül a felszabadulás utáni korszak ismertebb alkotásait — *A legmagasabb hőfokon*, *A mi lányaink*, *Városi hétköznapiak*, *A gyár ostroma* című műveit — jellemezve Sóni Pál rámutat értékeikre és hiányosságaikra egyaránt, sőt határozottan állapítja meg Nagy Istvánról, hogy „foglya maradt ama sematizáló, »szeretetet és gyűlöletet« gépiesen elosztó, határozott »igen« és »nem« szemléletnek”, megtoldva azzal, hogy e

„torzulás“ az egész korszak magatartására jellemző.

Az írásokból kirajzolódó fejlődéstörténeti tendencia csúcsát a négykötetes önéletrajzi ciklus képezi. A szerző először az erdélyi tényirodalom vonatkozásban helyezi el, majd erőnyeit túlértékelve, a valóságirodalom egyetemes nagyjainak írásaival állítja párhuzamba. A befogadásra vonatkozó, Ágoston Vilmos által tömören megfogalmazott kérdést — *Regény vagy önéletrajz?* (Korunk, 1970) — megválaszolva, feloldja a két szélsőséges lehetőséget: „... az önéletrajzi regény a memória, a szinte hihetetlen emlékezőtehetség kiemelkedő teljesítménye.“ A befejezetlen, mert már befejezhetetlen regénysorozatot tekinti, méltán, az életmű betetőzésének, s mint ilyet értékeli: „újabbán ismét a tények felé fordul írónk figyelme, a valóság-irodalomé a vezérszerep. S ebben Nagy István a példakép, a kiindulási pont.“

A különböző műfajú írások vizsgálata, „boncolgatása“ során feltétlenül az olvasó szemébe ötlik bizonyos kettősség: a következetesség és annak hiánya, a viszonylagos és abszolút értékelések egymásba játszása. Ez abból fakad, hogy a pályakép írója valahányszor alkotást emleget, egyszerismind értéket tételez. Nagy István kezdeti, illetve rögtön a felszabadulás utáni írásainak esztétikai szintje jóval a kiforrottaké alatt marad. Ezekben kimutatva az esztétikumot (a *Nincs megállásban*, az első novellákban), a szerző kénytelen az időben utánuk létrejött műveket az előzők viszonyítási rendszerében szemlélni — és túlértékelni. A már említett aránytelődés ilyen értelemben is érvényes a pályaképre. A háromszori visszatérés a Nagy István-i novellisztikához nem vezet ugyan töréshez a három részlet képezte egységen belül, az egymáshoz kapcsolódó érték-

ítéletek is helytállóak, viszont a korszak novellatermésének rendszerében már megkérdőjelezhetők.

Kitűnő példa a relatív értékelésre Nagy István jelenléte a lillafüredi s a két balatonszárszói értekezleten. Míg az első kettőn való részvétel az író egyre nagyobb népszerűségével függ össze — véli Sóni Pál —, addig a harmadikon való megjelenés alkalmat nyújtott a proletárirónak, hogy álláspontját tisztázhassa, kommunista voltát vállalja. A pályakép szerzője több részletét idézi az író akkori felszólalásainak, melyekből egy Németh László iránti határozottan elutasító magatartás, a népi írókat elítélő, meglehetősen merev álláspont körvonalazódik. Sajnos, e részlet végén csak egy zárójeles utalás állapítja meg: „a mai marxista irodalomtörténetírás sokkal árnyaltabban vizsgálja általában a népi írók kérdését“ — de ilyen szempontú elemzésre Sóni könyvében nem kerül sor.

Minthogy Nagy István számos írásának volt ihletője az emlékező készség, az átélt élmények felidézésének képessége, kezdeti újságcikkeitől a végső összegezésig, ezért a pályakép összeállításánál különösen figyelnie kellett a tárgyalt író életének különböző mozzanataira. Válogatnia kellett az események között, s a más forrásból ellenőrizhetetlen adatokat az önéletrajzból kellett kölcsönöznie, vállalva az ezzel járó kockázatot. Így az életrajzi elemek felsorolása és az életművé szerveződő írások elemzése váltogatják egymást, olykor az elbeszélés, olykor az elemzés kerül előtérbe. „Kedves“ könyv ez (a jelző Babitsé), céljában nemes, olyan, amely keresi életrajz és életmű között — esetenként figyelmen kívül hagyva a különbségeket — az összefüggést, a megfelelést, a helyes arányt.

Lengyel Ferenc

Történelem- és emberlátás: illúziók nélkül

Vannak írók — nagy írók —, akik sosem voltak különösen népszerűek. Inkább azt mondhatnánk: az olvasók bizonyos típusai olvasták (olvassák) könyveiket, inkább az irodalom bűvárai és az íróutódok ébresztgetik-élesztgetik őket. Időnkénti reneszánszokról is elsősorban ilyen értelemben beszélhetünk.

Kemény Zsigmondnak is ez a sors jutott osztályrészül. Több mint százestendős utóélete bizonyosság rá. Pedig regényíró művészetének korszakos szerepe volt a magyar prózában, és ma is elcsodál-

kozunk, mennyire ismerte és milyen változatos módon eleveníti meg műveiben az ember belső világát, annak legfinomabb rezdüléseit.

Mai szemmel ítélve még nyilvánvalóbb, hogy az egészen más világú kortársakkal, Jókaiakkal történő szüntelen szembeállítás, a vagy—vagy kiélezése nem kedvezett Keménynek. Jókai kivételesen színes, könnyed előadásmódja mellett különösképpen nehézkesnek tűnt (és tűnik ma is) Kemény Zsigmond analitikus módszere. Éppúgy nem szerencsés ez a

kizárólagosságra készítő párhuzam, mint ahogy például a magyar lírai hagyomány egyoldalú szemlélete is egyoldalúvá tette az ízlést: a dalszerűbb, közvetlen kifejezési formájú költészet nemegyszer úgy vált mértékké, hogy az áttételesebb eszköztárú — tárgyiasabb — líra visszamenőleg is háttérbe szorult. (Arany lírai költeményeinek bizonyos típusai például.)

Mindezt előrebocsátva, nem tagadható, hogy az utóbbi tíz esztendőben Kemény Zsigmond újraéledésének vagyunk tanúi. Művei többféle kiadásban (sorozatban is) napvilágot látnak, és az is beszédes tény, hogy az új Kemény-sorozat köteteinek megjelenésével egyidejűleg élvonalbeli irodalomtörténészek — Barta János, Sötér István, Nagy Miklós — vállalkoztak az oly soká elhanyagolt, máig vitatott életmű korszerű értékelésére. Sőt, ez az új reneszánsz szélesebb körű, mint az eddigiek. Nem alaptalanul írta le Barta János tizenegy évvel ezelőtt, az említett sorozat bevezetőjében: „Nekem magamnak az a véleményem, hogy ha általános világképét és írásművészete pozitív oldalait nézzük, Kemény a huszadik század derekán, a formabontók és kísérletezők, a szorongatottak és a pesszimizmus látomásaival küszködők, a humánus megmaradásáért aggódók korában, a mélylélektani érdeklődést is beszámítva, időszerűbb lehet, mint a századforduló lagymatag légkörében.”

A hazai könyvkiadás néhány kiadványa szintén ezt a felfedezést szolgálja: napvilágot látott Kemény százhusz évig kéziratban maradt naplója, újra megjelent két regénye (az *Övegy és leánya* s a *Zord idő*), most pedig az életmű összefoglaló értékelésére is sor került. Az immár többéves múltú, nagy példányszámú kismonográfia-sorozatban megjelent könyv szerzője Veress Dániel*.

Veress Dánielnek ez már a második kötete ebben a sorozatban: hat évvel ezelőtt Mikes-kutatásainak eredményeit kerekítette hasonló terjedelmű munkává. (Ezt követő új Mikes-könyve ennek a témának a továbbgondolása.)

A Mikes Kelemtől bemutatott két könyvéhez hasonlóan, Veress Dániel az esszéformát választja Kemény Zsigmond-ról írva is. Ezt már a Kemény-művek világának nyomasztó hangulatára utaló cím (az írótlól kölcsönzött mondat) érzékelteti. Ott a Leveleskönyv kalauza kívánt lenni (a szakkritika elismeréssel írt Veress Dániel e tanulmányairól), itt egy sokféleképpen magyarázott, ellentmondásoktól sem mentes emberi-írói magatartás és közügyi szereplés, olykor egymást csaknem kizáró esztétikai minősíté-

terek megítélésére vállalkozik. Igen-igen nehéz feladat, irodalmi és irodalmon kívüli szempontok miatt is.

Talán fölöslegesen tetszik érdemként feltüntetni azt, ha valaki összefüggést próbál keresni írói karakter és alkotás, egy életmű különböző területei, műfajai között. Ez alkalommal mégis javára kell írunk a költő szerzőjének, már csak azért is, mert ezek a kölcsönhatások Keménynél meglehetősen egyedi módon nyilvánulnak meg. Élet és Mű viszonya diszharmonikusabb, mint általában lenni szokott: a regényeiben és tanulmányokban mérsékletre, megfontoltságra intő író végtelme, szélsőséges szenvedélyekre hajlamos lelkiállat. Művészetében az „ábránd” és a „rajongás” (jelképes kifejezései) tragédiába sodró örvényeire figyelmeztet újra meg újra — ő maga pedig mértéket nemigen ismerő ember. Ezért érzi szükségesnek a könyv írója Kemény egyéniségének sokrétű megvilágítását. Beszédesnek érzem ilyen értelemben Veress nemrég bemutatott Kemény-drámájának címét (*Örvényben*) is: önmesztő feszültséget sugall.

De az alkati tényezőkön túlmenően, Veress Dániel mint alapvető kutatási elvet fogalmazza meg könyve 141. lapján: „Egy írói életmű vizsgálója számára nincsenek, nem lehetnek melléktermekek. A fő művek szempontjából másodlagos írások gyakran többet elárulnak létrehozójuk gondolkodásáról és gondjairól, mint élvonalbeli művészi megvalósításai.” Ebből következik, hogy a kismonográfiában viszonylag hangsúlyozott szerepet kapnak teljesen ki nem érlelt írások, bizonyos szempontból érdekes novellák, a Kemény világának gondolati egészét megvillantó kisebb hírlapi cikkek, naplótöredékek.

Veress Dániel nagy teret szentel a reformkor társadalmi vajúdáiban résztvevő Keménynek, illetve 48-as szereplésének s főleg békepárti magatartásának. A politikusnak, a köz- és tanulmányírónak. Más szóval: az életmű problematikussabb vonatkozásainak. S ez önmagában is érdeme a könyv írójának. És különösen érdem ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a *Kemény Zsigmond művei* sorozatban épp a publicisztikai írások nem jelentek még meg. Szerzőnek tehát még a Gyulai megjelentette sorozatra kellett támaszkodnia, sőt a fiatalkori állambölcseleti munkák esetében az első, még a forradalom előtt, Kolozsvárt megjelent füzetekre. Németh László Kemény-felfogásához hasonlóan, a magyar értekező próza, a magyar esszé legjelesebbjei közt jelöli ki Kemény Zsigmond helyét. Ezért foglalkozik külön fejezetben Kemény publicisztikájával (az *Erdélyi Híradónál* eltöltött

* Szerettem a sötétet és szélzugást. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1977.

időszakkal), ezért részletezi egyik korai, teljesen ki nem dolgozott, a *Korteskedés és ellenszerei* című röpiratát. Azonban eltérően elődeitől, Veress Dániel — a 40-es évek bonyolult viszonyainak az ismerete alapján — arra a megállapításra jut, hogy ezekben a röpiratokban az előrelépés egyik lehetséges erdélyi változata nyer megfogalmazást. Ezt a meglátását azért említem nyomtatékkal, mert Kemény ekkori elképzeléseit általában csak későbbi írásainak tükrében, elsősorban azokkal összefüggésben értelmezték. Persze, már terjedelmi okokból sem kerülhetett sor ebben a fejezetben a fontolva haladás Kemény Zsigmond-i elképzelésének minden vonatkozására, így aztán egyik-másik tétel magyarázata hiányérzetet kelthet a röpiratokat nem ismerő olvasóban: e társadalomépítő koncepció felemásságának okait, valamint a változások Kemény elképzelte (lehetséges) formáit helyenként inkább csak sejtjük.

Tudjuk, miként kerül közel a feudális megrekedtséget eltüntetni óhajtó Kemény a megerendszerrel elégedetlen centralistákhoz, az is ismeretes, hogy 48-ban elfogadta a márciusi törvényeket, és hogy a forradalmat nem tartotta járható útnak. Veress Dániel jól látja ezt, de úgy fogadja el a köztudomású tény, hogy közben — 1847—48-ból való hirlapi cikkek megidézésével — bizonyítja: 1. „a pillanat hajtőereje őt [ti. Keményt] is elkapta“; 2. békepártisága valójában folytatása korábbi elképzeléseinek (és nem elvfeledés), az addig elért eredmények megőrzésének Kemény elképzelte lehetősége.

A rögtön Világos után közreadott röpiratok (*Forradalom után*, 1850; *Még egy szó a forradalom után*, 1851) megítélésakor az iménti alapállásból indul ki, és ugyanúgy: megpróbálja kitapintani azokat a körülményeket is, amelyek közt keletkeztek. Kétségtelen, eszmeileg elhibáztak a jószándékból született írások. Ezt sem vitatja a szerző, de e kinos lelkiismeretvizsgálat tévedéseinek felsorakoztatásával párhuzamosan, figyelmeztet írójuk taktikai célzatára. „Védeni akarom azokat, akiket a hatalom sújtól karja elérhet vagy elért“ — magyarázkodik Kemény a kegyetlen megtorlás napjaiban. Így jut el Veress Dániel Kemény Zsigmond történelemszemléletének alap gondolatához: „Kemény kérelmelhetetlen ellensége volt az ábrándkergetésnek, annak a veszélyes betegségnek, hogy álmunkat, vágyainkat, képzelgéseinket összetévesztük, csalfán azonosítsuk az egészen más törvények szerint működő és ható valósággal.“ Kemény Zsigmond művéből ezt érzi a legelőbbnek, legtöbb tanulsággal szolgálónak. Ezért — eltérően

az az irodalomtörténeti közfelfogástól — a két röpirat eszmei *különbségeit* keresi elsősorban. Ezért idézi többször Kemény önvizsgálatra serkentő írásait. A Széchenyi-, illetve a Wesselényi-eszszék méltatásakor különvéleménye még hangsúlyozottabb, a könyvnek ez a fejezete polemikusabb is.

Mintha a szerző a maga számára műfaji eszményként fogadná el Kemény esszéportréinak jó érzékkel megragadott dinamikusságát, azt a stílust, amelynek Péterfy Jenő és Németh László volt a mestere a magyar irodalomban. Különös gonddal veszi szemügyre a Kemény-tanulmányok műfaját (később a regények stílusesszéjeit). Az előbbi két portrét például sajátos esszémodellként, és nem mérlegelő, tudományos értekezésként fogja fel, ezért közeledik feléjük a műfaj felől, ezért a korábbi Kemény-értékelések közül is azokat tartja fontosnak, amelyek ennek az értekező prózának az „irodalmisága“ mellett érvelnek.

Mennyit és főleg mit kapunk a szépíró Kemény Zsigmondról?

Veress Dániel foglalkozik mindegyik regénnyel, legjobb elbeszéléseivel is, de mert hét íven kell átfogó pályaképet nyújtania, érthető, hogy még a nagyobb regények bemutatását is néhány oldalon végzi, végezheti el. Nem lenne tehát helyénvaló részletes regényelemzéseket számonkérni, inkább azt érdemes nyomonkövetni: miként sikerül e némiképp előzmények nélküli, sokáig folytatásra nem találó írásművészet különvilágát egyéníteni. Mindenekelőtt azt, ahogy Kemény lélekábrázolásának, kivételes analitikus képességének módozatait megragadja. Jó szemre vall az is, hogy a tanulmányíró értelmezi a lélektani analízist. *A Szerelem és hiúság* (1853) című kisregény alakjainak belső világát kutatva írja le: „Feltételezhetem ez az első, a fogalom teljes értelmében vett lélektani regény a magyar irodalomban, ha lélektanon nem azt értjük, hogy az író a szaktudomány számára készít kopár példatárt, hanem azt, hogy *teremt* az emberi lelket“ (az én kiemelésem — K. D.). Még ha kétségbe is vonnánk a kisregény korszakos szerepét, a megállapítás általános érvényűségére nem árt jobban odafigyelni. Valóban, az ilyenfajta lélekrajz — Sőtérrrel szólva — minduntalan társadalmi rajzba csap át, mégpedig úgy, hogy a kor polgári irodalmának reprezentatív műfaja nemzetivé honosodik át. A lélektaniség ilyen értelmezését azért tartom megszívlelendőnek, mert a szerző Kemény történelemlátására is kiterjeszti. Nem önkényesen. Mint mondja, Keménynek még a legtörténetibb regénye, *A rajongók* is történeti vízió, ennek következtében

— úgymond — „botorság volna holmi szűkmarkúan értelmezett realizmus-elv révén adatolásának pontosságát számonkérni“.

A szubjektív elem újra hangsúlyt kap.

Az egyes művekben vissza-visszatérő Kemény Zsigmond-i gondolat (az ti., hogy a túlzásba vitt erény, azaz a rosszul értelmezett jóság is forrása lehet a tragikumnak) nem hiányzik ugyan Veress Dániel elemzéseiből, mivel azonban ez már közhely a Kemény-irodalomban, inkább csak jelzi a különböző erkölcsi kategóriák összefüggéseit, személyiség és élethelyzet Keménynél csaknem mindig sorsdöntő ellentétét. Röviden: az *erkölcsiről áttevődik a hangsúly a történelmire*. Így aztán mintha igen háttérbe szorulnának Kemény Zsigmond tragikumba forduló regényeinek olyan tényezői, mint a rosszul értelmezett jóság vagy a megszállottság fokozódó indulat (*Gyulai Pál, Özvegy és leánya*). Ezért van az, hogy bár Veress Dániel észreveszi, érzi és érzékelteti az író monológjainak művészi tökélyét — lemond arról, hogy Kemény alakteremtő eljárásairól egy-egy nagy regényfigura (Tarnóczyné, Kassai István, Laczkó István) elemző bemutatásával meggyőzze az olvasót. Olyan módon, mint ahogy az egyéni sorsok történelmi meghatározottságát keresi-kutatja. Különösen jól sikerült ez a helyzet- és jellemteremtés

szempontjából legjellegzetesebb Kemény-regényben, *A rajongókban*. Egyetérthetünk Veress Dániellel: a XVII. század Erdélyének hatalmi és vallási harcai csakugyan itt erőteljesebben szabják meg az egyén sorsát. Nem véletlen, hogy a szerző épp e regény kapcsán fogalmazza meg: „a sorsot a történelem determinálja, a jellemet pedig a sors formálja.“

A fogalmazás sarkított ugyan, az író történelemszemléletét illetően azonban lényegláttató. Akárcsak a Kemény-hősökre vonatkozó, de az egész életműre kiterjesztett megállapítása a könyv utolsó lapjain: „Bizonyos regényhősök rokonítása egyáltalán nem légből kapott. Azonban a mű jelentőségét és újszerűségét nem a kimutatható világirodalmi párhuzamokból, hanem nemzeti s erősen erdélyi jellegéből nyeri, a téma és a probléma nemzeti kötődéséből, mely alkalmasnak bizonyult arra, hogy egy igazi nagyformátumú eszmeregényt feltápláljon.“

Egyetérthetünk ezzel.

Veress Dániel átéléssel, nyelvi és stílári érzelékenységgel megírt munkája igen értékes kézikönyv lehet mindazok számára, akik a magyar irodalom egyik múlt századi klasszikusát jobban meg szeretnék ismerni. A gazdagnak nem mondható Kemény-szakirodalom is nyert általa.

Kozma Dezső

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MIOARA MATEI—IOAN MATEI: SOCIOLOGIE ŞI SISTEMATIZARE ÎN PROCENTE DE DEZVOLTARE

A város- és területrendezés kérdéseinek sokrétűsége napjainkban oda vezetett, hogy az interdiszciplinaritás e tevékenység egyik leglényegesebb sajátosságává lépett elő. A hazai urbanisztika jelentős tapasztalattal rendelkezik a benne részt vállaló tudományágak együttműködése terén, és az utóbbi években az ehhez szükséges intézményes keretek is nagyrészt kialakultak. A szintézis azonban még nem tökéletes: a technikai és humán szempontok nem olvadtak még össze egységes fel fogássá.

A mai interdiszciplináris tervezőközösségekben már részt vesznek ugyan szociológusok — demográfusok vagy pszichoszociológusok azonban még hiányoznak. Ezért az urbanisztika tárgyának két legfontosabb összetevője, a *fizikai keret* és a *lakosság* közül az utóbbi még mindig nem ismert kellőképpen. A végeredményben társadalmi hasznok biztosítása érdekében bevezetett, de általános jellegűknél fogva a konkrét helyzetek szintjéig eljutni nem tudó normákon túl a megoldásokat általában a tervezők személyes elképzelései alakítják, nem pedig az érintett lakosság valódi, normákban ki nem fejezhető igényei. Mai urbanisztikánk nem emberi közösségekkel, hanem tömegekkel dolgozik — állapítják meg a szerzők. Ami a lakos-

ságot illeti, a figyelem előterében a *mennyiségi szempontok* állnak (például a népesség száma, területi eloszlása, mobilitása), ugyanakkor a képzési színvonal, a termelékenység, a gondolkodásmód, az értékrend, a törekvések, az adottságok nem képezik vizsgálat tárgyát.

„E felfogásnak (mely a hangsúlyt az épített keretre, nem pedig az emberi közösségre helyezi, figyelmen kívül hagyva a szociológia fő hozzájárulási lehetőségeit) a társadalmi valóságra gyakorolt leszűkítő, megmerevítő hatása napjainkban különösen szembetűnő. A jelenlegi tudományos-műszaki forradalom, a társadalmi folyamatok arányai és üteme, a korszerű (és ugyancsak robbanásszerűen fejlődő) tömegkommunikációs eszközök által terjesztett életforma-modellek átütő ereje és általában a megnövekedett társadalmi mobilitás mind a települések épített keretének gyors kölcslési avulásához vezetnek” — olvashatjuk a könyvben.

De nemcsak az urbanisztika ismeri hiányosan a lakosságot, ugyanez a helyzet érvényes fordított irányban is. Akárcsak a tervezők, a lakosság is elsősorban a fizikai keret változását érzékeli. Nincs tisztában saját szerepével, és nem tudatosul benne a rendezésnek az életformára gyakorolt hatása sem.

Nyilvánvaló, hogy az életforma változása nehezebben követhető, mint a fizikai kereté, annál is inkább, hogy ez utóbbi csupán *egyike* az életforma alakulására ható tényezőknek. Alaposabb ismeret azonban lehetséges. A lemaradás érthető, hiszen a hazai szociológia sokáig nem rendelkezett sem kellő számú és felkészültségű szakemberrel, sem a kutatáshoz szükséges intézményes keretekkel. Ami pedig szerepét illeti, az jórészt még ma is az adatgyűjtésre szorítkozik. A kivetető út a szociológiának a fizikai rendezésével azonos rangra való emelése. Ez a könyv alap gondolata, melyet mind címe, mind a „rendezés” (sistematzare) helyett javasolt „rendezett fejlődés” (dezvoltare sistematzată) kifejezés tükröztet.

E rendezett fejlődési folyamat keretében elsősorban a szociológiára hárul a tervezők és a lakosság közötti kölcsönös információcsere elmélyítése s olyan módszerek kidolgozása és alkalmazása, amelyek biztosíthatják az érintett lakosság aktív részvételét. Ez utóbbi téren egyelőre csak kutatások folynak: a társadalmi részvétel törvényszerűségei még távolról sem ismertek. A szociológia sikeres gyakorlati alkalmazására jelenleg világviszonylatban is kevés a példa, noha — mint ahogy ez gyakran elhangzik — e téren rendkívül tágak a lehetőségek. „Az urbanisták és szociológusok közötti párbeszéd egyik legfőbb akadálya a szociológiai kutatások »akadémikus« jellege (a konkrét társadalmi problémák megoldásának irányában való elkötelezettséget hirdető gyakori kijelentések ellenére). El kell ismerni, hogy a szociológusok által a társadalmi gyakorlat terén elért sikerek egyelőre szórványosak, összehasonlítva például a városrendezők hasonló eredményeivel. — Mellesleg úgy gondoljuk, hogy a szociológia számára sokkal hasznosabb volna egy illyenszerű beismerés, mint annak az elragadtatásnak a továbbéltetése, melyet saját szociális beavatkozási lehetőségeinek láttán érez” — írják a szerzők.

A részvételt ösztönző, ma alkalmazott gyakorlati módszerek többsége az elméleti alapokat megelőzően kristályosodott ki. A gyakorlatnak ez a függetlensége azonban viszonylagos és ideiglenes: előre látható, hogy a megoldások nem sokáig épülhetnek csupán a tapasztalatra vagy intuícóra. Elméletileg jól megalapozott praxeológia kiépítésére van tehát szükség, amely a közösségi életbe való beavatkozásnak nemcsak a technikáit, hanem normatív elveit is tartalmazza. Fejlesztetni kell magát a szociológiát és annak intézményes kereteit, tökéletesíteni kell a szakemberképzést — az említett lehetőségek megvalósítása csakis ez által érhető el. (*Editura tehnică. București, 1977.*)

L. L.

MARIA MONTESSORI: DESCOPERIREA COPILULUI

A nevelés történetében aligha találunk pedagógust, akinek hírneve, szakmai tekintélye még életében olyan messze terjedt volna, mint a Maria Montessorióé. Személyében kivételes egyéniséget tisztelhetünk, aki hittérítői megszállottsággal, lehangoló szakmai képzettséggel tanulmányozta, alakította a filogenetikai fejlődés csúcspontjának legértékesebb képződményét, a gyermeket. A *gyermek felfedezése* magában foglalja Montessori pedagógusi pályafutásának főbb állomásait, csaknem fél évszázados tapasztalatait. A bevezető tanulmány és a fordítás a hazai pedagógia jeles képviselőjének, a Montessori-tanítvány I. Şulea Firunak a munkája.

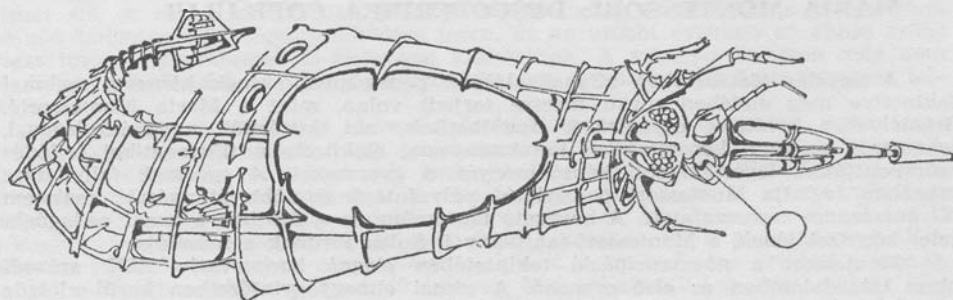
Montessori a nőemancipáció tekintetében eléggé konzervatív XIX. századi olasz társadalomban az első orvosnő. A római elmegyógyintézetben kerül először közvetlen kapcsolatba szellemileg fogyatékos gyermekekkel. E számkivetett réteg

kilátástalan helyzete, társadalmi integrálásuk szükségességének felismerése nyeri meg a pedagógia számára Maria Montessorit. Szakmai kiteljesedésének érdekében pszichológiai, elmekörtani és antropológiai tanulmányokat folytat Giuseppe Sergi irányítása mellett, a világvizonylatban is első kísérleti pszichológiai intézetben, majd pedig beiratkozik a római egyetem filozófia szakára. Elméleti felkészülésével párhuzamosan intenzív pedagógiai kutatásba kezd. Újszerű módszertani megoldásai látványos eredményekhez vezetnek. Szellemileg fogyatékos tanítványai sikeresen mérkőznek meg nyilvános vizsgákon az írás-olvasás, a kifejezőkészség és a számolás tekintetében korosztályuk normálisan fejlett gyermekeivel. Ezek az eredmények vezetik Montessorit annak felismerésére, hogy a gyermeki pszichikum lényegét eltorzító pedagógiai előítéletek, módszertani tévedések következtében a normális gyermekek általános-iskolai képzése alapvetően helytelen eszközökkel történik. Ez a felismerés készteti arra, hogy ettől fogva életét és munkásságát a normális gyermekek harmonikus fejlődését gátló külső tényezők felszámolásának szentelje. A gyakorlatból fakadt nevelési rendszerének alapja a szabad, spontán tevékenység célszerűen — tehát a fejlődést segítő és ösztönző módon — berendezett környezetben. Montessorinak olyan megcsontosodott nevelési gyakorlattal kellett megküzdenie, amelyet a szemléleti merevség és a külső kényszer jellemzett. Ebben a nevelési folyamatban az egyik póluson található az előregyártott tanterv a szigorúan megszabott órarend keretei között, a spontán aktivitást akadályozó padba, „a hallgatás padjába” kényszerülő diák, míg a másikon a fegyelmezés legváltozatosabb eszközeivel bíró, a szabad tevékenység jogát egyedül élvező tanító. Montessori eltávolította a padokat, s helyettük gyermekméretű könnyű asztalokat, karosszékeket és földre terített gyékényeket alkalmazott. Ebben a környezetben a gyermek szabadon nyilatkozik meg, szabadsága azonban csak addig terjed, míg nem veszélyezteti a közösség érdekeit. A Montessori-rendszerben a szabadságnak csak akkor van értelme, ha a gyermekek koruknak megfelelő anyagokkal és eszközökkel tevékenykedve tanulhatnak. Éppen ezért bőségesen ellátta őket különböző segédeszközökkel, s ezzel mintegy gyakorlatilag alátámasztotta a fejlődéslélektani irányzat tételeinek érvényességét.

Montessori érdeme, hogy szétzúzta korának a gyermekről alkotott képét, miszerint az a felnőtt miniatürizált hasonmása. Sikerült rehabilitálnia a gyermeket, magát a gyermekkort mint az ontogenetikai fejlődés szükségzerű és elengedhetetlen szakaszát, azt a szellemi és pszichikai kort, amelyben sajátos, jól elkülöníthető törvényszerűségek uralkodnak. Rendszerének tudományos megalapozottsága, gyakorlati alkalmazhatósága termékeny talajra talált az ellentmondásos neveléstudományi irányzatok válságos légkörében. Az előadásaira özönlő különböző nemzetiségű hallgatók hazájukban Montessori-óvodákat és -egyesületeket alapítottak, gondolatait terjesztő folyóiratokat indítottak. Maga Maria Montessori tanfolyamokon képez ki — előbb hazájában, majd külföldön is — a régi típusú kisedővóktól és iskoláktól lényegesen eltérő, mind nagyobb számban keletkező intézetek számára alkalmas nevelőket.

Az 1952-ben elhunyt Maria Montessori az általa megteremtett iskolában, Rousseau méltó szellemi utódként oldozta ki gyermeknyomorító kötelekeiből a pedagógiát. Neve jogosan szerepel a pedagógia és pszichológia olyan óriásai mellett, mint Brunner, J. Piaget, Vigotszkij és H. Wallon. (*Editura didactică și pedagogică. București, 1978.*)

L. Gy.

Simon Sándor rajza

Mi lehet ez?

Bezzeg most! — mondaná a kívülről, mert számára ennyi is elég, hogy kifejezze azt, amit el akart mondani. E két szóban tömören, egyszerűen meg tudná fogalmazni, mi a véleménye a mostani kezdő írók, tollforgatók lehetőségeiről. Idősebb véleményező — keserű szájjal — még arra is gondolna, hogy amikor ő próbálkozott az írással, nos, akkor álmodni sem mert ilyen lehetőségről, hogy a fiataloknak külön melléklet jusson valamelyik folyóiratnál, s abban ő is közölhessen!

Ilyen gondolatok elindítója is lehet a FIATALOK, mely várhatóan negyediként fog megjelenni az *Igaz Szó* mellékletként. Második címével — *Tavaszi* — az egykori *Termést* idézi, ezzel is utalva az évszakonkénti megjelenésre.

Hogyan jött létre ez a háromíves melléklet, mi volt a háttere, mik voltak az előzményei? Erre válaszol a beköszöntő írás, a *Fiatalok műhelye*: „A hazai magyar irodalom legfiatalabbjai, az ország különböző városaiban működő irodalmi körök tagjai a múlt évben kétszer is megbeszéléseken vettek részt szerkesztőségünkben. Ezeket a találkozókot még inkább körvonalazódott [...] a közös jelentkezés, a sűrűbb találkozások igénye.” Első alkalommal 1977 májusában hívta meg az *Igaz Szó* szerkesztősége az ország különböző helységeiben működő irodalmi körök tagjait egy olyan találkozóra, amelyen önmagukról, irodalmi elképzeléseikről, alkotásaikról, elvárásaikról beszélgethetnek, vitatkozhatnak. A találkozót szerzői est követte, a meghívottak nagy része írásaiból olvasott fel. Így indult az a rendezvénytársulat, mely végül is a *Fiatalok*-ban fórumhoz jutott.

Az *Igaz Szó* kitzúzte cél: intézményes keretet biztosítani az egyre gyakrabban, egyre határozottabban jelentkező „kezdők” számára. Úgy is megragadható ez a jelenség, mint a szerkesztőség — az írószövetség magyar nyelvű folyóiratának szerkesztősége! — „ráérzése” arra a változásra, sajátosságra, amely a fiatalabbakat megkülönbözteti az idősebb, a befutott irodalmároktól. (Fiatalok az értendők, akik általában még nem adtak ki kötetet, illetve nincs biztos foglalkozásuk, állásuk — egyébként a minősítésben sértő értékítélet rejlik: a kötelező színvonalat el nem érő alkotásokat feltételez.)

Az egyes városokban működő irodalmi körök eleve valamilyen intézményhez tartoznak, ezért az *Igaz Szó* teremtette magasabb szintű keret tulajdonképpen meta-keret, meta-forma. Mint ilyen, a visszacsatolás módszere alapján befolyásolja az illető körök működését, bizonyos fokig meghatározza azok irányultságát. Ebből a szerepéből adódik jelentősége és felelőssége is. Jelentősek a találkozók, mert összefogó, összegező jellegűek; felelősek, mert az ott elhangzottak tovább élnek-gyűrűznek — olykor eltorzított formában — a térben egyre távolabb eső irodalmi körökben, részben meghatározva, irányítva tevékenységüket.

Az első találkozón elhangzott egy javaslat: lapot kellene indítani a fiataloknak, olyant, amelyben csak (értsd: kizárólag) fiatalok írásai jelenjenek meg. Az *Igaz Szó*, a lelkes házigazda szerepét vállalva, ígéretet tett akkor egy ifjúsági mellékletre, 1978 áprilisában pedig a folyóirat 3. számával együtt kézhez kapta az olvasó az első mellékletet is, amelyben Egyed Péter és Ferencz Imre verse, Palotás Dezső szonettkoszorúja, Mózes Attila és Lőrincz György novellája olvasható. Már e rövid felsorolásból kitűnik, hogy a megjelent írások nagyobb része szépirodalmi alkotás, bár ez valószínűleg csupán az első szám jellemzője, mert a beköszöntő névtelen szerzője ezt írja: „Nincs a fejlődést előbbre lendítő vita, nem alakult még ki eléggé a fiatalok körében az a vitaszellem, amelyben az egymástól élesen különböző nézetek szabadon érvényesülhetnek.” Erről a sajnálatos tényről csakis a teljes egyetértés hangján szólhatunk, s úgy érezzük, kötelességünk helyeselni az *Igaz Szó* szándékát, mert a fiataloknak is meg kell tanulniuk — adott körülmények között, magas intézményi szinten —, miként fogalmazzák meg álláspontjukat, kívánalmaikat, igényeiket ahhoz, hogy mindezekből *valami* is valóra válhasson.

Ezért van szükség kritikára mint kritikai magatartásra és mint műfajra. Ez adja meg a *Tavaszi* fél ivnyi terjedelmű részébe szorult írások, illetve rovatok jelentőségét. Az *Ex libris* egyetlen könyvszemléjét jegyző Bréda Ferenc határozott véleménynyilvánítása („S való igaz az önbírálat: töredékekkel, szeletekkel és szilánkokkal állunk szemben”), Sipos Andrásnak a *Villanófényben* megjelent rákérdező-felszólító hangú írása a fiatal prózáról („A »próza helyzet« ellenanyagát kell kitermelnie legfiatalabb prózáknak!) és a *Köri krónikában* helyet kapott gondkogondolatok helyzetfelmérő tisztánlátása, mind annak a magatartásnak az irányába mutatnak, amelynek megteremtését az *Igaz Szó* oly mértékben szorgalmazza, hogy az önbírálattól sem riad vissza ennek érdekében: „még túlságosan statikus ez az összeállítás, jószerevel hiányzik belőle a vitára ösztönző jegyzet, glossza, kritika.”

Hogy a melléklet nem pusztán a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szemszögéből fontos (mert szükséges), bizonyítja a kolozsvári *Utunk* újraindított Fialatok-rovata, amely szintén a nagy számban jelentkező kezdőknek teremtett lehetőséget írásaik közlésére, vagy az *Igazság* új, hetenként megjelenő rovata, a felnövő (felnőtt) „nemzedék” oldala, a *Fellelégvár*.

Mi lehet ez? Több helyen, más és más formában — ugyanaz. Nem lehet ez egyszerű véletlen, nem események egyidejűsége. Többnek kell lennie, mint ahogy több is: új látásmód, új szemlélet kér magának helyet és jogot.

L. F.

AZ INFORMÁCIÓTERMELÉS GAZDASÁGTANA (Revista de statistică, 1978. 3.)

M. Băcescu szerint az információtermelést úgy tekinthetjük, mint a társadalmi termelés egy ágazatát. Mégis, az információ sokban különbözik más „termékektől”. Például abban, hogy a „nyersanyagbázis”, amelyből kivonják, nem merül ki, ugyanis az információ nem egyenlő anyagi hordozójával. Alapvető különbség az információtermékek sokfélesége is. Semmi értelme például ugyanazt a mutatószámot többször is megtermelni, hiszen a kapott információennyinyiséget ezáltal úgysem növelhető.

De minden különbözősége ellenére az információt végül is a társadalmi termelés egyik konkrét formája eredményének, produktumának tekinthetjük. Megtermelését objektív szükségletek indokolják, legáltalánosabban fogalmazva: az informáltság igénye. Az előállításukba fektetett társadalmilag szükséges, hasznos munka a társadalmi-gazdasági haladást szolgálja. Az információtermelést tehát, ha nem is kezelhetjük úgy, mint az anyagi termelést, mindenképpen a produktív szféra részeként kell elfogadnunk. Az elmondottakból szemléletbeli változás is következik. Az információ szükséges termék, s mint ilyennek termelési költségei vannak. Éppen úgy, mint bármely speciális vonásokkal rendelkező ágazat, sajátos szervezési módot is igényel, olyant, amellyel a modern termelés nélkülözhetetlen elemévé válhat.

A szerző gondolatmenetének következő megállapítása: az információ nemcsak termék, hanem áru is. Ehhez három fő feltételnek kell eleget tennie: mindenké-

előtt emberi munka eredménye kell hogy legyen; ezt a munkát a társadalom csak oly mértékben ismeri el, amennyire társadalmilag szükséges és indokolt. Másodszorban tehát társadalmi szükségletet elégíti ki, ugyanis nélküle lehetetlen volna a gazdaság egész rendszerének a vezetése, irányítása. Harmadszor: be kell bizonyítani, hogy az információ adás-vétel tárgyát képezi. Jelenleg e téren merül fel néhány tisztázatlan, főleg gyakorlati kérdés. Nálunk, és általában a szocialista országokban, az információkat ellenérték nélkül adják át egymásnak a szocialista egységek, annak ellenére, hogy „előállításuk” (megszerzésük) jelentős költségeket igényel. Az önelszámolási rendszer erősödésével ez az elv egyre elavultabb, méltánytalanabb és nemzetgazdasági szinten gazdaságtalanabb lesz. A fejlődés megköveteli, hogy a gazdasági tényezők ára — így az információé is — arányos legyen termelési költségükkel.

Bizonyos információkat egyes egységek olcsóbban, mások drágábban állítanak elő, tehát érvényre kell juttatni — éppen az árakon keresztül — a társadalmilag szükséges munkaidő szabályozó mechanizmust.

Az információknak mint árunak értéke és használati értéke van. Ez utóbbi bizonyos tulajdonságaiban, hasznosságában nyilvánul meg. Ezek: a megbízhatóság, a hitelesség, az időszerecség, a pontosság stb. „A tudomány és a technika fejlődésével — fejezi be cikkét a szerző — az emberek az információknak újabb és újabb jellegzetességeit fogják felfedni és hasznosítani, újabbakat nyerne, növelve ezáltal használati értékük skáláját, s ez végül is a társadalmi-gazdasági élet vezetésének minőségi javulásához vezet.”

AZ EMLÉKIRAT HŐSE (Élet és Irodalom, 1978. 19.)

„Irodalmunk közepén ma az emlékirat, az önéletrajz látszik. Szolgáljon örömnkre, még akkor is, ha a regény helyett. Talán mégis igaz volna, hogy a XVII—XVIII. századi erdélyi emlékirók a korai magyar regényirodalom megalapítói és művelői?”

Cseres Tibor, az ismert író teszi föl a kérdést, s miután párhuzamot von a hajdani és a mai emlékirás, az egykori szerzők és a jelenlegiek közt, így jellemzi a kortárs memoáriródat: „Tanulmányértékű, esszé-szövevű, regényszerkezetű a mai magyar emlékirás felső rétege, s miközben számot is ad, az utolsó porcikáig megvalósítja egykori s mai önmagát (az író saját múltját), a memória legmélyéig kiaknázva az egykor bejárt, s gyakran a be nem járt tárnákat is.”

E megállapítását a hivatásos írástudókra vonatkoztatja, s ugyanakkor megkérdi, „miért feledkeznenék meg a divó önéletrajz ama törjeiről”. Nekik nem csupán választott, de egyetlen lehetséges műfajuk a napról napra következő emlékezés [...] valamiképpen az irodalom részei ök is.”

A vezércikk szerzője Balogh Edgár és Szemlér Ferenc, Fodor Sándor és Majtényi Erik, Szabó Gyula és Lászlóffy Aladár emlékirásáról szólva megjegyzi, hogy a megrendülések eme mikroszkopikus életmetszetei már túllépnek az emlékiratformán. Más kategóriába tartoznak viszont „az utóbbi két évtized nehézséget”, lelkiismeretes számadásai: Nagy István négy kötete (*Sáncalja; Ki a sánc alól; Hogyan tovább?; Szemben az árral*), Kacsó Sándor két könyve (*Virág alatt, iszap fölött; Fogy a virág, gyűll az iszap*), ide tartozik Szentimrei Jenő csonkán maradt önéletrása is. Ezek a könyvek szigorú időrendben számolnak be a két háború közötti időszakról.

„Nem elsősorban íróként, de pontos emlékezete szerint ide tartozik Veress Pál is, kinek harmadik önéletrajzi kötete [...] mostanában jelent meg [...]. Ő az a regényalak, akit a szigorú szocialista realizmus jegyében tollat fogó írók megálmodhattak. A munkásosztály kemény fia, géplakatos, önművelődésre kész, s így emelkedni képes, vezetésre alkalmas munkás: aki, ha kell, szigorú önmagával szemben is, ha lehet érzelmeit szabadjára engedő szelíd ember — olykor szerelmes férfi.”

Mint ahogy Veress Pál nagyjából ugyanarról az időről és helyről ír, amelyről Nagy István, s hasonlóképp a munkáság küzdelmeiről, Cseres érdekes módon arra a következtetésre jut, hogy — tanulmányos összevetésként — a két könyv-

folyamat együtt kell olvasni. Ebben az összehasonlításban — többek között — így jellemzi Veress Pált mint önéletrása hőst:

„Sajátos módon ez a regényalak, még az emlékiratformához képest is szokatlanul önmagát jeleníti meg hitelesen, érzéketlenül s mégis száraz tárgyilagossággal. A tények elkendőzésének vagy megmásításának — akár szelíd formában is, mint már megszokhattuk — ebben az írásban nyoma sincs. S ezért, s ennyivel is kedvesebb szemünknek, szívünknek, mint ha írótól származnék. A mű alanya és tárgya egybeolvad, de szét is válik, valahányszor az események kérlelhetetlen valósága szembejő vagy ráncsap.

Veress agyában megváltoztathatatlan az átélt múlt, még akkor sem tud módosítani rajta, ha későbbi belátások [...] más megoldásváltozatokat is lehetővé tennének. Mert adatszerű, mert szenvedélyes, s ezért — még néha elfogultan is — pontos.”

DÜRER-KIÁLLÍTÁS PÁRIZSBAN (Le Nouvel Observateur, 1978. 705.)

Kolumbusz nemrég fedezte fel Amerikát, Kopernikusz a bolygók mozgását, és Dürer a reneszánsz ember szenvedélyével írja: „Bármilyen földi vágyat az undorig ki lehet elégíteni, kivéve a tudásvágyat.” Ezzel kezdi kiállítási beszámolóját France Huser. A kiállítás a Marais, a néhai arisztokrataneveldé Kultúrközpontjában van, a Francs-Bourgeois utcában, a „szabad polgárok” utcájában.

Londonból és Berlinből, Münchenből és Zürichből gyűlt össze a kiállításon látható százötven metszet, rajz és akvarell, amelyeket sorra véve a cikkíró végigkíséri Dürer útját a gótikától a reneszánszig. Elmondja, hogy Leonardo módjára Dürer is írt elméleti munkákat, mégpedig tanulni vágyó festőnövendékek számára, mérési módszerekről, arányokról és — nyugtalan, örökké elégedetlen kutató lévén — közben megjegyzi: „a szépség pedig, nem tudom, micsoda.” (Ma is vannak festők, akik ezt nem tudják, s ha nem jelentik is ki, műveiket nézve, biztosabbak lehetünk benne, mint Dürer kijelentésének megalapozottságában.)

Az „antik”, a klasszikus ókor világa volt Dürer és kortársai számára az elveszett paradicsom. Itália pedig ennek a paradicsomnak cserepekre tört tükre. Velencében találkozik a XV. század végén a quattrocento festőivel, s az ő segítségével igyekszik megtanulni az „antik”, a régi görögök, de főként a rómaiak által feladott leckét: „Mindenekfelett a szép emberi testet szeretjük látni.” Ezt Velencében tanulja meg, ahol Jacopo de

Barbari megmutat neki egy bizonyos szabály szerint megrajzolt férfi- és női alakot. Harmóniájuknak és arányaiknak titkát azonban nem árulja el, bár Dürer bevallása szerint „ebben az időben a magyarázat többet ért volna számomra egy királlyságnál. Törtem a fejem, vajon milyen módon lehetne egy emberi testet megszerkeszteni?“ Elő és halott tudósokat konzultál, Pliniust is, Vitruviust is, hogy tudományos módon, a matematika segítségével határozza meg az emberi test eszményi arányait. Az elméleten kívül segítségül hív mindenféle technikát és mechanikai eszközt, amivel a megfigyelést minél precízebbé teheti, a rajz minél hűvebben adhatja vissza a megfigyelést. Le is rajzol ilyen eszközöket, és le-rajzolja azt is, miként kell azokat használni. (A tanulmányok összefoglaló eredménye többek között, az Adámost és Évát ábrázoló kánoni metszet 1504-ből, valamint az azonos tárgyú, későbbi festmények. Ezt a cikkíró nem említi, sem azt, hogy láthatók-e a kiállításon.)

A női meztelenség Dürer tudatában még magán hordja lidércnyomásként a bűn bélyegét. Szerinte az arrogans és önhitt nőt a szakállas-szarvas „tengeri szörny“, mintegy büntetésként meztelenségéért, elrabolja. Egy másik metszet a három gráciára emlékeztetne, ha nem az ördög leselkedne az ajtó mögül a ruhátlan nőkre. (És ha nem négyen lennének!) Dürer még középkori ember, akit csábított a titokzatosság és a káosz. Áhítatosan feljegyzí éjszakai látomásait (szerencsére ezt ma már senki sem teszi). A középkor terheit hordozó Dürer babonásan hisz a csodákban és a csillagok hatásában az ember sorsára. (A párizsi lap munkatársa nyilván nem járt a Champs-Élysées egyik előkelő asztrológiai üzlethelyiségében, ahol húsz perc alatt komputerek által pontosan kiszámított, elektronikus gépet horoszkópot kap az a *modern* ember, aki bemondja születése pillanatát, és megfelelő számú frankot lepenget.) Ezenkívül még különböző természeti csodákat fest le, például ötlábú disznót. (Dürer *nyolclábú* disznót *metszett rézbe*, 1496-ban; mit tegyünk?)

Az 1498-ban kiadott *Apokalypsis* fametszetsorozat teszi híressé Dürert. Mint hogy az ezredik évre nem állt be a világvége. 1500-ra megint sokan várták az utolsó ítéletet. Háborúk, tömegmészárlások, éhínségek, és a szép kerek évszám igazolni látszottak a bekövetkezendőktől való félelmet. (Szerencsére ma már az emberek nem a bekövetkezendő kerek 2000. évtől félnek, hanem inkább a neutronbombától.)

A halál különben is gyakran megjelenik a dűneri műben, magányosan, de

mások társaságában is, fenyegetően. A halál mellett — és ellenére — az élet sokféle megnyilvánulása jelenik meg, szerelmespároktól kezdve állatok, virágok pontos, szeretetteljesen természetű rajzáig s a ma is pontosan felismerhető város- és tájképekig. Dürer büszke a mesterségére: „a föld, a víz, a csillagok mértékének megértése a festő művészetének köszönhető.“ Az az intellektuális ambíció, amellyel a rajzai mögött settenkedő sötét és vicsorgó erők fölött uralkodik, vagyis szellemének ereje emeli Németországban elsőként Dürert, a művészt a kézművesi rendből a humanista tudós rangjára. Büszke öntudata ennek megfelelő: „Ha meggyújtok egy tüzet, és mind hozzájárultok a szításához, idővel olyan izzóvá lehet, hogy megvilágítja az egész világot.“

A cikket egy 1518-ban készített, ágyú ábrázoló Dürer-metszet illusztrálja. Az ágyún Nürnberg címere, s mellette — többek között — egy magyaros öltözötű íjász.

MI MINDER FÉR A VERSBE? (Merkur, 1978. 1.)

Az új német líra helyzetképe természetesen ellentmondásos. Günter Kunert, Rolf Dieter Brinkmann, Peter Rühmkorf, Jürgen Becker, Nicolas Born utóbbi kötetei nyomán mind több szó esik a lírai én újrafelfedezéséről, egy olyan új költői világkép jelentkezéséről, mely több szempontból is szakít a német költészet háború utáni hagyományával. Amit az *Akzente* korábbi szerkesztője, Walter Höllerer még csak programként tűzött ki az új német költészet elé, azzal az *Akzente* mostani szerkesztő-párosának, Hans Bendernek és Michael Krügernek már mint befejezett ténnyel kell számolnia: sikerült a verset fellazítani, kiszabadítani nyelvlaboratóriumi elszigeteltségének görcsös állapotából. Az új trend immár valóság. A vita most arról folyik, miféle líra az, amelyet az „új szubjektivitás“, az „új érzékenység“ költészetének neveznek, milyen hagyományokhoz kapcsolódik ez az új vonulat; eleget tesz-e a költészet kritériumának mindaz, amit mostanában „új vers“ néven forgalmaznak? Nem nehéz észrevenni: a vers társadalmi funkciója vált újra — nem kérdéssé, hanem — kérdéssé.

Az egyik tábor a költészet tényleges megújulását látja az új lírai vonulatban, s úgy érzi, az egyoldalú manifesztum-költészet átmeneti jégkorszaka után a vers most újra visszatallt lírai lehetőségeihez. A másik tábor a költői Énbe való hermetikus bezárkózás vétkében marasztalja el az „új szubjektivitás“

költőit, s a „belső táj“ újrafelfedezését a valóságtól való meghátrálásként, elrugaszkodásként könyveli el. Kinek van igaza? A *Merkur* két helyzetfelmérő tanulmányt közöl egymás mellett. Az *Akzentében* tavaly óta folyik a vita (1977. 1—6.); van-e „új szubjektivitás“ a költészetben? A *Merkur* tanulmány szerzői nem állnak be a vitafelek közé, s nem kívánják lezárni a vitát.

Hiltrud Gnüg *Mit jelent az „új szubjektivitás“*? című tanulmányában megpróbálja nyomon követni, hol és hogyan változtak (szűntek?) meg a hagyományos vers premisszái. A hagyományos vers transzcendálni tudta adottságait, ellenvilágot tudott állítani a világgal szemben. Ez az ellenvilág a költő Én belső világa, melynek a köznapitól elütő, azzal szembenálló szimbolikus nyelvre volt szüksége ahhoz, hogy közölni tudja önmagát. De mi történik akkor — kérdezi a szerző —, ha megszűnnek a szimbolikus látásmód premisszái? Mi van akkor, ha felbomlik a lírai Én és a világ „pre-stabilizált“ harmóniája, ha a külső táj többé nem hajlandó leképezni a „belső tájat“, ha a lírai Én más helyett ezentúl csak önmagára mutathat? Milyen ellenvilágot „állíthat“ az a szubjektum, aki a világgal együtt költői Énjét is elveszíttette, hová vonul vissza a költő, ha a szubjektív élményvilág bensőségébe már nem menekülhet? A mindennapok trivialisitása elől még mindig visszahúzódhat a „tisztá költészetbe“, a pragmatikus-funkcionalista gondolkodás lélektelensége elől még mindig van út az alkotó én művészi autarkijába, a nyelvmanipuláció és tudatpar felőlő logikájával még mindig szembeállítható az ezotéria. De mit tehet a költő, ha nemcsak a szimbólumoktól, hanem a költőiség zárt világától, a merész metaforáktól, a közlés lehetetlenségig feszített ezotéria ellentmondásától is megfosztatik? Végso menedékét — az alkotói szubjektum autonómiáját is lerombolja. Maga a pusztá szó mint nyersanyag válik a vers témájává. — Mi több — a szó elvándorol a grafika és a tipografika területére. A konkrét költészet úgy próbál átlépni a szubjektivitás válságán, hogy nem a válságot, hanem a szubjektumot küszöböli ki. A nyelvi visszaélések leleplezésében felmutatott erényei ellenére a konkrét költészet ennél többre nem volt képes. Minél „rosszabb idők jártak a versre“ (Bertolt Brecht), annál nyilvánvalóbbá vált: a költészet kifutotta hagyományos lehetőségeit. A 60-as évek közepétől a radikális politikai költészet sikere a maradék autonómiát is szétmorzsolja. Az utolsó fal is leomlik, az utolsó verspremissza is érvényét veszti — végképp elmosódik a határ a költői és a köznap

nyelv között. Ha egy plakát is fogyasztható versként, értelmes szó-e még egyáltalán a költészet? 1968-ban a vers értékét „használati értéke“ dönti el, a „hatalomra juttatott képzetet“ irodalma „a tömegek politikai alfabetizálásának feladatát“ látta volna el.

Mi történt az 1968-as illúziókkal? Az „új érzékenység“-vitához fontos adalék az a frissen megjelent versantológia, amelyet Jürgen Theobaldy állított össze sokatmondó címmel: *Und ich bewege mich doch...* (És mégis mozgok...). A cím utalás Pablo Neruda egyik versére. Az antológia alcíme: *Versek 1968 előtt és után*. Az 1968 utáni német líra — az antológia tanúsága szerint — nem fordított hátat politikai múltjának, nem hazudtolta meg politikai élményeit. Vissza lehet-e találni a lírai Énhez a hagyományos költői premisszák nélkül is? Csak a költő autentikus, nem-művi szubjektivitása található itt önmagára —, mégpedig úgy, hogy a banális valóság lírai ellentervezete helyett magát a banális valóságot teszi a költészet tárgyává. Én és világ itt nem különülnek el, a világ-élmény az énelménnyel azonos. Mint-hogy az én nem a világ ellen-világa, elmarad a „csakazértis“ patetikus gesztusa. A költő — szimbólumok nélkül — nem utalhat többé jelentős dolgokra, a jelentéktelennel kell szembenéznie. A lírai szubjektum olyan áttetsző közeggé változtatja önmagát, amely aprólékos és éles rálátást enged a mindennapok valóságfelületére. Ez a felület kopár és jel-telen, a mindennapi dolgok és szavak önmagukat jelentik. A banális környezet nem az én külső jelekbe való átkódolása, a mindennapok faktikus silánysága már csak azért sem lehet a szubjektum lelki sivárságának visszfénye. Honnan ez a fotografikus látásmód? Az „új szubjektivitás“ költészete nem bízik már a metaforák transzcendáló erejében sem. Az antimetaforikus nyelvhasználat — illúziómentes, nem áltatja magát azzal, hogy amit látni akar, az a dolgok és jelek mögött van. A banalitás banalitásközélebről látszik a legélesebben. A felületté-vált világhoz a fáradt szem túl éber pillantása is hozzátartozik. A fáradt szem különleges adottsága és erénye, hogy túlnagyított pillanatfelvételeket készít a jeleiből és jelképeiből kivetkötöttestett valóságról, pillanatfelvételeket a jelenről egy másik jelen, egy másik pillantás, az én újabb fázisai, megváltozott látásmódja számára. De az én többé már nem a pózba merevített lírai én, a jelen idő már nem a hermetikus költészet időtlenített jelen ideje. Az autentikus én tényleges jelenléte ez a banalitás élményszilánkjai között, a közhelyesség beszédhelyzetében. A dolgok megragadásának képte-

lenségéből és megragadásuk képességének hiányából káromkodásversek, versjajszavak, vers-sóhajok és vers-gesztusok születnek. Közül empátia és csönd. Valahol a mélyben egy elsüllyedt kontinens. Neve: Utópia.

Unterwegs nach Utopia (Útban az Utópia felé) — ez Günter Kunert új kötetének címe. A láthatatlan földréz felé 1968 nemzedékei menetelnek. Utópia — a visszavont, de el nem felejtett lehetőségek földje. A jelen ehhez képest nemcsak valóság, hanem a valóságok éppen lehetséges legjobbika, stabil rendszer, mely minden kritizálhatót racionalizálni tud, ezért nem lehet konkrét utópiát szembeállítani vele. Az „új szubjektivitás” költözte ilyen értelemben tehát nem azonosítható az utópiákkal. A politikai képzelet szárnyait levágták — írja a nyugatnémet tanulmányíró —, és persze egy versnyi boldogság bornírt melegébe sem lehet menekülni. A konkrét utópiák elsoványodása különös túlérzékenységet vált ki az elidegenedés banális lenyomataival szemben. A hagyományos metafizikai vagy lírai transzcenzus híján — hogyan kerül el mégis az „új érzékenység” költője az adottságokkal való azonosulás csapdáját? Eltávolodhatunk-e a felülettől úgy, hogy közelebb lépünk hozzá? S ha igen, mennyire radikális ez az eltávolodás?

Az „új érzékenység” vitája újra meg újra visszatér az alapkérdéshez: líra és utópia viszonyához. Akik az új lírában a társadalmi funkciót féltik az Én túlkapásaitól, így kérdeznak: lehetséges-e társadalomkritika a privát költészetben? A vers az ellenvilágok (utópiák) mérlegére tétetik — és könnyűnek (privátnak) találhatik. A közvetlen „használati érték” elkötelezettjei számára sem közömbös azonban, hogy a kérdés ilyenén való megfogalmazása értelmesnek bizonyul-e. Megtörténhet, hogy az új lírai világrép jelenléte érvényteleníti megszokott fogalmainkat. Beszélhetünk-e hagyományos értelemben vett privát költészeetről, és hagyományos értelemben vett társadalomkritikáról egy olyan látásmód esetében, ahol az én nem választható el a világtól, következésképp a magánféra sem a társadalmitól? Az én itt vajon nem a társadalmit térképezi fel önmagában, s a jelszavakból kilódított társadalmiság vajon nem az én bonyolult élményvilágába kívánczik?

Az „új érzékenység” elméleti védelmezői, akik az új lírában inkább a költői funkciót féltik az utópia túlkapásaitól, a hagyományos kérdéseket nem kevésbé hagyományos módon válaszolják meg. Hans Bender és Michael Krüger, a két *Akzente*-szerkesztő *Was alles hat*

Platz in einem Gedicht? (Mi mindennek van helye egy versben?) címmel esszé-antológiát adott ki az új költészet formai lehetőségeinek védelmében. Az antológia tanúsága szerint a mai versbe szinte minden belefér, költőietlenség és nyelvi bukfcenc, közhely-boncolás és vágy a trópusok után. Persze az új líra hívei számára sem közömbös, hogy meddig nyújtható, tágítható az „új érzékenység” esztétikai gumiskatulyája. Ahova minden belefér, onnan ki is maradhat valami. Vajon nem éppen az utópia marad ki? Ha ez a különös esztétikai tágkeblűség 1965-ig visszanyúlva a legellentesebb tendenciákat képes egybemosni, s minden lírai megnyilvánulást az „új szubjektivitás” vagy „új érzékenység” címkéjével lát el, vajon emögött nem a politikától való irtózás burkolt utópieellenessége húzódik meg? Nem az 1968-as utópiák, az elkötelezett politikai költészet utólagos meg nem történtté tétele ez, amikor is nem-irodalmi természetű ellenszenvnek keresnek esztétikai érveket a felejtéshez? Az *Akzente*-szerkesztők persze jogosan hivatkoznak arra, hogy a formaújítás is rendelkezhet társadalmi töltettel, a „mi minden fér a versbe?” bekebelező taktikája mégis szerkesztői „elfogultságaik” önfelmentő (önáltató) stratégiájához látszik tartozni. Megtörténhet, hogy az elméletalkotónak is védekeznie kell, ha nem ismerte fel idejében a ténylegesen új tendenciákat...

„A vers nem több egy versnél” — idézi Günter Kunertet a *Merkur* másik tanulmánycíme, majd a szerző, Elisabeth Endres rögtön hozzáteszi: de nem is kevesebb. Az új vers, mely nem több egy versnél, ezért nem lehet tiszta utópia. De lemondás sem lehet az utópiáról. A vers nem lehet tiszta költészet. A megcsúfolt szubjektum elveszítheti bensőséges bizalmát a szavakban, emberi vágyaihoz akkor is hű marad. Túl lehet-e élni az utópiához való illúziótlan hűséget? El lehet-e kerülni a felületre redukálódó világ csapdáját, az Én=Világ azonosaságból adódó veszélyeket: az önsajnálattal perspektívatlanságát, a közhelyek átszellemítését, a trivialitások tautológiáját, a fájdalom narcisztikus pózait, az esetlegesség és a jelentéktelen fecsegés (*small talk*) terrorját? S ha igen, hogyan artikulálódik ez az utópiamentes utópia? A „boldogtalan tudat” boldogságvágya kifejeződhet-e másképp, mint *ex negativo*: vagyis nem elietett harmóniában, hanem a mindennapokban való „hajótörések” jelektől lecsupaszított éppigylétben? „A legnagyobb feladat: / feladni tudni [...] // Feladni a reményt / mint címzetlen levelet — / a kézbesítés címzett / híján elmarad.” (G. Kunert)

ILIA MIHÁLY (Szeged). — Ma megjött a *Korunk* 5. száma [...]. Nagyon örültem Jakó szép tanulmányának. Kelemen Lajos egy régi emlékből él bennem. 1959-ben találkoztam vele az utcán nálatok, Engel Karcsival sétált; Engelt ismertem, oda-mentem hozzájuk, és egy szép sétát éltem át; kövek, házak, sírok, emberek — minden, ami érdekelt, előkerült. Én vittem a lóhúst egy szatyorban a macskáknak, Engel ugyanis arra az időre már összekente a ruháját, és Kelemen Lajos megrovón nézett rá. — B. Nagy Margit érdemben kap jó kritikákat könyvéről. Ez a két ember (Samu meg ő) egy intézménnyel ér föl, és olyan szerényen hordják össze a múlt dokumentumait, mintha minden erőfeszítés nélkül csinálnák.

A KORUNK HÍREI

Június 23-án Körösfőn, a helyi szabadegyetem évvárója alkalmával Faragó József folklórelőadást tartott, Kassay Miklós regényrészletet olvasott fel, Herédi Gusztáv pedig rövid összefoglalót mondott.

Július 5-én Székelyudvarhelyen a nyári szabadegyetem keretében Herédi Gusztáv előadást tartott a modern életforma kérdéseiről.

KORUNK-DÉLELŐTTÖK

Június 16-án B. Nagy Margitot köszöntöttük *Stilusok, művek, mesterek* című kötetének megjelenése alkalmából; a szerző munkásságát Jakó Zsigmond egyetemi tanár méltatta.

KORUNK GALÉRIA

Június 24.: Nagy Pál (Marosvásárhely) grafikái. — Kántor Lajos megnyitó szavai után Török Katalin színművésznő Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Lászlóffy Csaba és Nichita Stănescu verseiből olvasott fel, majd Márton Zsolt, Silvia Barbu, Darabont Attila és Aurel Toşa főiskolai hallgatók Haydn *D-dúr (Pacsirta)* vonósnégyesét adták elő.

Július 8.: Szentgyörgyi Szabó Zoltán főiskolai hallgató (Kolozsvár) festményei és grafikái. — A megnyitón Zudor János fiatal nagyváradi költő olvasott fel verseiből, Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze Adonyi Nagy Mária, Egyed Péter és Szávai Géza egy-egy versét szólaltatta meg, végül Tokos Zoltán gitár-művész Reginald Smith Brindle *El Polifemo de Oro* című művét adta elő.

HELYREIGAZÍTÁS. Júniusi számunk 487. oldalán a második bekezdés első két mondata helyesen így hangzik: *A néző színházi szórakoztatásához hozzátartozik az előcsarnok csillárainak vakító fénye és a függönyfelhúzást megelőző generálsötét; a gong, a csengő; a zene; a színes fények; mindez hivatott megoldozni érzékeit, segíteni az elrévülését. A hipnotizálását.*

A Korunkról írják

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács kiadásában magyar nyelven megjelenő tekintélyes folyóirat, a Korunk utóbbi számainak tartalmi áttekintésekor legszembetűnőbb a tematikai gazdagság. A folyóirat tevékenységéből kiviláglik az a törekvés, hogy hozzáértően és kellő elmélyültséggel elemezze az ország társadalmi-politikai és tudományos életének új jelenségeit, ezek összefüggéseit, mozgatóerőit, szocialista társadalmunk fejlődésének ellentmondásait. [...]

A legkülönbébb tárgykörök vizsgálata, a közölt anyagok alaposága tanúsítja azt a figyelmet és tüzetességet, amellyel a Korunk az országos fontosságú kérdésekkel foglalkozik. A nagy többségükben magyar nemzetiségű szerzők az ilyen jellegű problémák megvilágításához hozzájárulva az egész társadalom, nemzetiségétől függetlenül Románia valamennyi lakója számára igen hasznos feladatot töltenek be. Egyik jele ez is a demokrácia, a teljes jogegyenlőség, a közös szocialista hazához való tartozás megnyilvánulásának, ahhoz a hazához, amelynek örömei és gondjai testvérien oszlanak meg valamennyi fia között, nemzetiségi hovatarozásától függetlenül.

ERA SOCIALISTA

Ha minden tudományág a maga alapelveit és alapösszefüggéseit [...] minden felesleges sallangtól megtisztítja, és kristálytisztá logikával feltárja, elképesztően minimális számú új kifejezés bevezetésével mindennapi nyelvünk is alkalmas arra, hogy a tudományok eredményeit az egységes kultúrába építse. Eppen erre kitűnő példa a Korunk Évkönyv, 1977. A sűrű 320 oldalon a legkülönbözőbb szerzők a legváltozatosabb tudományágokról beszélnek [...]. Mindezt értethetően, tisztán, világosan, egységes nyelvezettel, azonos gondolkodásmóddal. Valóban együtt gondolkoznak, s ezen együttgondolkodás fundamentuma az emberi jövőért való felelősségérzet. [...]

A Korunk Évkönyvben szépen megférnek egymás mellett a különböző diszciplínák, legyenek akár a természettudomány, akár a humán tudományok képviselői, megszólalnak az írók, a költők is. Nemcsak megférnek egymás mellett, de együtt gondolkoznak, kiegészítik egymást. Értik egymást és érthetik egymást. Érthetik, mert emberi nyelven beszélnek. Mindannyian. Nem beszélhetnénk mi is emberi nyelven, ha egy-máshoz szólunk, saját szaknyelvünk helyett?

Énértem is, teértem is, őrtem is. Mindannyiunkért, közös kultúránkért.

VALÓSÁG

A romániai Korunk a magyar nyelv speciális területéről közöl érdekes tanulmányt. Jenei Dezső írása a romániai magyar nyelvű műszaki irodalmat tekintti át. A tanulmányt részletes szakbibliográfia egészíti ki.

MAGYAR HÍREK